Rainbow WORKBOOKS

XITSONGA HOME LANGUAGE

GRADE 6 – BOOK 1

TERMS 1 & 2

ISBN 978-1-920458-81-2

THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.

10th Edition

ISBN 978-1-920458-81-2

a b c d e
f g h i j
k l m n o p
q r s t u
v w x y z

XITSONGA RIRIMI RA LE KAYA – Giredi ya 6 Buku ya 1

ISBN 978-1-920458-81-2

Leyi pfuxetiweke hi xiCAPS

XITSONGA RIRIMI RA LE KAYA

Giredi ya 6

Buku ya 1

Tikotara ta 1 na 2

Vito:

Tlilasi:

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Gr6 XIT HL B1_Cover.indd 1 2019/03/17 10:49:25

Manana Angie Motshekga,
Holobye wa Dyondzo ya
Masungulo

Nkulukumba Enver Surty,
Xandla xa Holobye wa
Dyondzo ya Masungulo

Tibuku leti to tirhela ti endleriwe vana va Afrika-Dzonga ehansi ka vurhangeri bya Holobye wa Dyondzo ya Masungulo, Manana Angie Motshega, na Xandla xa Holobye wa Dyondzo ya Masungulo, Nkulukumba Enver Surty.

Tibuku to tirhela ta Rainbow ti vumba xiyenge xin'wana xa ntlawa wa migingiriko ya Ndzawulo ya Dyondzo ya Masungulo leyi kongomisiweke eka ku antswisa matirhelo ya vadyondzi va Afrika-Dzonga eka tigiredi ta ntsevu to sungula. Tanihi xin'wana xa swilo leswi nga swirhangana eka nkunguhato wa matirhelo ya mfumo, phurojeke leyi yi humelerile hi ku seketeriwa hi timali hi Nkwama wa Timali ta Tiko. Leswi swi endlile leswaku Ndzawulo yi swi kota ku endla leswaku tibuku leti to tirhela, ti kumeka hi tindzimi hinkwato ta ximfumo handle ko hakeleriwa.

Hi tshemba leswaku tibuku leti ti ta pfuna vadyondzisi eka migingiriko ya vona yo dyondzisa ya masiku hinkwawo no tiyisisa leswaku vadyondzi va vona va kota ku heta kharikhulamu. Hi tiyisise leswaku hi letela mudyondzisi eka nghingiriko wun'wana na wun'wana hi ku katsa mifungho leyi kombisaka leswi mudyondzi a faneleke ku endla swona.

Hi ni ntshembo wa leswaku vana va ta tiphina no tsakela ku tirha migingiriko leyi nga ebukwini loko va ri karhi va ya emahlweni no dyondza, na leswaku wena, mudyondzisi, u ta tsaka swin'we na vona.

Hi mi navelela ku humelela, wena na vadyondzi va wena eku tirhiseni tibuku leti to tirhela.

VUTIHLAMULERI BYA VANTSHWA AFRIKA-DZONGA

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street
Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
Tenth edition 2020

ISBN 978-1-920458-81-2

This book may not be sold.

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked, the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

Giredi ya 6

Rirmira leka ya

HI XITSONGA

Buku leyi i ya:

XITSONGA

Buku ya 1

SWILETELO SWO TIRHISA BUKU LEYI YO TIRHELA

Tirhisa buku yo tirhela kun'we na switirhisiwa swin'wana swa wena. Hlaya XIPHOKHAMA xa xiyimo xa le xikarhi xa Ririmi ra le Kaya.

Ha ku amukela eka Buku leyi yo tirhela ya Ririmi ra le Kaya ra xiyimo xa le xikarhi. Xiyimo xa Ririmi ra le Kaya eka xiyimo xa le xikarhi xi kongomisiwe eka ku tumbuluxa vuswikoti bya vadyondzi bya ririmi eka vuswikoti bya mbulavurisano lebyi lavekaka eka tindhawu leti ku hlanganaka vanhu no hluvukisa vuswikoti byo hlawuleka bya xiakhademiki lebyi lavekaka eka ku dyondza tidyondzo hinkwato ta kharikhulamu. Hi tshemba leswaku buku leyi yi ta pfuna vadyondzi va wena ku tumbuluxa no hluvukisa vuswikoti lebyi.

Buku leyi yo tirhela yi lulamisiwe ku ya hi ndzhendzeleko wa mavhiki mambirhi ya XIPHOKHAMA. U ta kuma nkatsakanyo wa leswi nga ta dyondzisiwa eka ndzhendzeleko wun'wana na wun'wana wa mavhiki mambirhi eka tipheji ta 1, 35, 69 na 103 ta buku leyi yo tirhela. Ndzhendzheleko wun'wana na wun'wana wa 2 wa mavhiki wu katsa vuswikoti bya mune bya ririmi lebyi landzelaka:

1 Ku yingisela na Ku vulavula (Swanomo) – tiawara ti2 eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki

Vadyondzi va fanele va nyikiwa nkarhi wo tala wo hluvukisa vuswikoti bya vona bya ku yingisela na ku vulavula ku endlela leswaku va swi kota ku hlengeleta vuxokoxoko, ku tshunxa swiphiqo no hlamusela mavonelo na miehleketo ya vona. Buku yo tirhela yi na migingiriko yo hlaya ya ku vulavula na ku yingisela leyi u nga engetelaka eka yona ku tiyisisa leswaku vadyondzi va kuma minkarhi ya ntolovelo yo titoloveta Swanomo.

2 Ku hlaya na Ku langutisa – tiawara ta 5 eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki

XIPHOKHAMA xi lava leswaku vadyondzi va hlaya va tlhela va vona switshuriwa swo karhi eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki. Leswi swi katsa ku hlaya: swirungulwana, mitsheketo, leswi munhu a hlanganeke na swona, mapapila, tiimeyili, leswi tsariweke eka dayari, ntlangu, tiatikili ta maphephahungu, tiatikili ta timagazini, tiinthavhiyu ta rhadiyo, switshuriwa swa nkucetelo, swinavetiso, swiletelo swa ndlela na maendlele. Ku engetela eka sweswo, XIPHOKHAMA xi lava leswaku vadyondzi va hlaya switshuriwa swo nyika vuxokoxoko leswi nga na swifaniso: mimepe, tichati, matafula, tidayigiramu, mimepe ya miehleketo, tichati ta maxelo, tiphositara, switiviso, swifaniso na tigirafu. U ta kuma tinxaka ta switshuriwa leswi hlawuriweke hi vukheta eka Buku yo tirhela.

XIPHOKHAMA xi kombisa magoza ya ku hlaya, ku nga ku tilulamisela ku hlaya, ku hlaya na endzhaku ka ku hlaya.

3 Ku tsala na Ku andlala – tiawara ta 4 eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki

XIPHOKHAMA xi lava leswaku vadyondzi va kuma minkarhi yo tala yo titoloveta ku tsala eka mimbangu yo hambanahambana. Buku yo tirhela yi nyika tifureme to tala ta ku tsala na tipulani to andlala switshuriwa swo tsariwa, swifaniso na switshuriwa swa mahungu.

4 Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi – awara yi1 eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki

XIPHOKHAMA xi nyika nxaxameto wa swiaki na milawu ya Matirhiselo ya Ririmi (swihluvi swa mbulavulo) leswi faneleke ku dyondzisiwa eka giredi yin'wana na yin'wana. Buku yo tirhela yi katsa switoloveto swo karhi swa mindzhendzeleko yin'wana na yin'wana ya 2 wa mavhiki. Ko tala migingiriko leyi yi nyika 'xiletelo' lexi hlamuselaka matirhiselo ya ririmi.

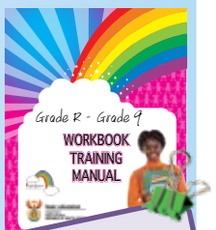

Ku kuma vuleteri byin'wana, hlaya buku yo letela ya Buku yo tirhela.

Leswi nga endzeni

Nkongomelo wa 1: Ntiyiso na swo ka swi nga ri ntiyiso

Swiviko leswintshwa Kotara ya 1 - Mavhiki ya 1-2

1 Ku na yini emahungwini? 2
Ku hlaya no ringanisa tiatikili ta mune ta maphephahungu.
Ku kongomisa eka nhloko ya mahungu, nhlamuselo, ndzimana na tinhlamuselontsongo.

2 Ku hlaya mahungu 4
Ku boxa nhloko ya mahungu, ntila wa nhlamuselo ya mutsari, siku, ndzimana ya manghenelo na ku tirhisa swifaniso na tinhlamuselontsongo.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka tiatikili no boxa milawu.
Ntwisiso wa tiatikili ku boxiwa nhloko ya mahungu, ntila wa nhlamuselo ya mutsari, ku hlamula swivutiso swa mani, yini, kwihi, rini, hikwalaho ka yini na njhani.
Xitoloveto xa ntivomarito na tinhlamuselo to huma eka tiatikili ta maphephahungu.
Nkanelo wa tinhloko ta mahungu to koka rinoko ra muhlayi.
Ku tivisa swikoweto hi ku tirhisa swifaniso na tinhlamuselontsongo.

3 Ku tsala atikili ya phephahungu 6
Ku kunguhata no pfapfarhuta atikili ya phephahungu.
Ku vulavula hi mavonele na ntlawa.
Ku tirhisa maendlele yo tsala: ku kanerisana, ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku hlela no andlala xitshuriwa.
Ku tsala mahungu eka nkarhi lowu nga hundza.
Ku tsala atikili ya phephahungu ku tirhisiwa nhloko ya mahungu, ntila wa nhlamuselo ya mutsari na milawu yin'wana.
Ku lulamisa no nyika mbulavulo swo huma eka atikili ya phephahungu.
Ku lulamisa tinotsi ta mbulavulo lowu faneleke ku tsariwa eka nkarhi lowu nga hundza.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo ta wona eka dikixinari ya munhu.

4 Ku tsala hi mfanelo 8
Ku tivisa mavutisi.
Switoloveto swa mavutisi.
Ku tivisa ku yelana ka nhlokomhaka na riendli.
Xitoloveto xa ku yelana ka nhlokomhaka na riendli.
Ku tivisa masivinene na
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo ta wona eka dikixinari ya munhu.

5 Nhwanyana wa xikolo u ponisa vutomi bya mufana 10
Ku hlaya atikili ya phephahungu.
Ku tshikelela nhloko ya mahungu, ntila wa nhlamuselo ya mutsari, ndzimana ya le mahlweni, siku na tinhlamuselontsongo.
Swivutiso swa xikambelantwisiso swo huma eka leswi tsariweke.
Ku hlamusela xitori nakambe hi ndzandzelelano lowu faneleke.
Masivinene.
Switoloveto swo masivinene na mavitaswilo.

6 Ta ririmi 12
Ku tirhisa swirhatana.
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa marito yo rungula.
Ku tsala xivulwa xa nhlokomhaka no katsa vuxokoxoko lebyi faneleke byo vumba ndzimana.
Ku susa swivulwa leswi nga fambelaniki na nhlokomhaka.

7 Ku tihlayisa 14
Ku hlaya tiatikili timbirhi ta phephahungu.
Ku tshikelela nhloko ya mahungu, ntila wa nhlamuselo ya mutsari, ndzimana leyi rhangelaka, siku na tinhlamuselontsongo.
Ku twisisa atikili, ku ringanisa tiatikili timbirhi ta mahungu.
Ku hlamusela khathuni leyi fambelanaka na nhlokomhaka.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo ta wona eka dikixinari ya munhu.

8 Ku vulavula hi mahungu 16
Ku lulamisa no andlala mbulavulo.
Ku tumbuluxa phositara leyi fambaka na mbulavulo.
Ku hlela mbulavulo na phositara ku landzeleriwa swipimelo leswi nyikiweke.
Ku tlhantlha rito no hlayela mapeletwana.
Nghingiriko wa ku hikahata hi hefemulo, hiko, xihlamari, sweswosweswo.

Mfuwo wa rixaka Kotara ya 1 - Mavhiki ya 3 - 4

9 N'wampfundla a xisa N'wandlopfu na N'wankavangaheti 18
Ku tivisa mfuwo wa rixaka.
Migingiriko yo lulamisela ku hlaya na ku bvumba ku tirhisiwa nhlokomhaka na swifaniso.
Ku hlaya ntsheketo ku tshikeleriwa swimunhuhatwa, mbangu na kungu.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo ta wona eka dikixinari ya munhu.

10 Ku ehleketa hi N'wampfundla, N'wankavangaheti na N'wandlopfu 20
Nkongomiso eka mavonelo yo khuma, dyondzo na swihlawulekisi swa vumunhu eka swiharhi.
Ntwisiso wa leswi nga endzeni na leswi longoloxiweke hi ndlela leyi twisisekaka.
Ku hlawula mahlawuri/mahlamuseri ku hlamusela mahanyelo ya N'wampfundla.
Ku tirhisa mahlamuseri ku tsala nhlamuselo ya N'wampfundla.
Ku tsala nhlamuselo ya munhu.

11 Leswi N'wampfundla a xisiseke xiswona N'wanghala na N'wangwenya 22
Ku bvumba xitori hi ku tirhisa swifaniso.
Ku tsala xitori ku tirhisiwa fureme leyi nga na marito ya nkoka na swifaniso. Swiyimo hinkwaswo leswi faneleke ku landzeleriwa: nkanerisano, ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku hlela no andlala xitori.
Ku hlayela tlilasi xitori.

12 Tinxaka to hambana ta maviti 24
Ku tivisa mavitaswilo na mavitaswianakanyiwa.
Nghingiriko wa mavitaswilo na mavitaswianakanyiwa.
Mpfuxeto wa mavitavito.
Ku boxa mavitavito, mavitaswianakanyiwa na mavitaswilo.
Ku bula hi swivuriso na swivulavulelo.
Ku tsala tinhlamuselo no swi dirowa.
Ntivo-marito: Maritofularha.

13 Wanuna loyi a xaveke ndzhuti 26
Ku bvumba xitori hi ku tirhisa swifaniso na tinhlokomhaka.
Ku kanela xitori: Swimunhuhatwa, mbangu na kungu.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo ta wona eka dikixinari ya munhu.

14 Endzhutini wa murhi 28
Ku encenyeta xitori ku kombisa swimunhuhatwa na kungu.
Ku hlanganisa maviti na mahlawuri/mahlamuseri.
Nghingiriko wa maritofularha. Ku tivisa swigego. Ku kombisa xin'wana xa swona.
Nkarhi wa sweswi, nkarhi wa lowu nga hundza na nkarhi lowu taka.

15 To tala hi ririmi 30
Nkarhi wa sweswi na nkarhi lowu nga hundza, nhlokomhaka, xitwananisi na riendli.
Ku yelanisa swivuriso na tinhlamulo ta swona.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo ta wona eka dikixinari ya munhu.

16 Ntlangu wa minkarhi ya riendli 32
Mpfuxeto wa nkarhi lowu nga hundza na nkarhi lowu taka ku tirhisiwa ntlangu wa bodo.
Ku tikambisisa ku ya hi mimbuyelo ya 16 wa maphepha yo tirhela.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo ta wona eka dikixinari ya munhu.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 3 2019/10/21 11:43:48

1

Ku na yini emahungwini?

A hi vulavuleni

Languta tinhloko ta mahungu na swifaniso swa tiatikili ta mune ta maphephahungu kutani u byela munghana wa wena leswi atikili yin'wana na yin'wana yi vulavulaka hi swona. Kutani hlaya ndzimana yo rhanga kutani u vona loko u nga swi kota ku bvumba leswi atikili hinkwayo yi vulavulaka hi swona.

U nga si hlaya

- Languta swifaniso na tinhlokomhaka kutani u ringeta ku bvumba leswi xitshuriwa xi vulavulaka hi swona.
- Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga pheji ku vona leswi u nga ta hlaya hi swona.

Loko u ri karhi u hlaya

- Ringanisa ku bvumba ka wena na leswi u swi hlayeke.
- Loko u nga twisisi xiyenge, tlhela u xi hlaya hi ku nonoka, u xi hlayela ehenhla.

A hi hlayeni

Xikolo xa New Town lexintshwa

Jan Roux Muviki wa Timhaka ta swa Dyondzo

Ndzimana yo rhangela

Holobye wa dyondzo u pfurile xikolo eNew Town hi Musumbhunuku eka xinkhubyana xo pfula xikolo.

Holobye u tivisile vaendzi leswaku xikolo xi akiwile exifundzeni leswaku xi kota ku amukela nhlayo ya vana leyi tlakukaka. U vule leswaku, "**Nhlayo ya vanhu** endhawini leyi yi **tlakukile swinene** hi mpfhuka ku pfuriwa migodi eNew Town, hikwalaho mindyangu yo tala yi rhurhele endhawini leyi ku ta lava mintirho."

Hikuva vanhu va **rhurhele** endhawini leyi ku suka eka matlhelo hinkwawo ya tiko, xikolo xi ta dyondzisa vana hi Xinghezi.

Ku ta endliwa **matshalatshala** leswaku vana va ya emahlweni va dyondza ku vulavula, ku hlaya no tsala hi tindzimi ta vona ta le kaya. (Sepedi, Xitsonga, isiZulu na Afrikaans).

Vaakandhawu a va tsakile swinene hi ku akiwa ka xikolo kasi vatswari va pfunile holobye eka ntirho wo byala mirhi. Va na makungu yo tumbuluxa layiburayi ya xikolo na xirhapa.

Thandi Khosa wa 12 wa malembe loyi a ri ku n'wayiteleni u te: "Ndzi tsakisiwa hi mhaka ya leswaku ndzi ta dyondza Giredi ya 6 exikolweni lexintshwa. Ndzi ta tirha hi matimba swinene eka tidyondzo ta mina."

Ku tshwa

Jabu Dube Muviki wa Mahungu

Ndzimana yo rhangela

Bazi ra ka Masipala ri tshwile hikwalaho ka xihoxo xa gezi lexi vangeke ku tshwa ka bazi.

Eka masiku ya mune lama hundzeke, vakhandziyi va bazi ra Sunhill a va fanele **ku chika** ebazini hi nyangwa wa le ndzhaku no faya fasitere ra ku huma hi xihatla ra le ndzhaku ebazini.

"Hi vile na nkateko wo kuma tibege ta hina ta xikolo ebazini," ku vula Sbu Ndidi loyi a titwa a tshunxekile emoyeni.

Vakhandziyi **a va pfumala** swo khandziya hikuva khampani ya mabazi a yi swi kotangi ku rhumela **bazi rin'wana**.

Khampani ya mabazi yi ta lunghisa mabazi ya yona hinkwawo ku tiyisisa leswaku xiphiqo lexi nga **tlheli xi humelela**.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 2 2019/10/21 11:43:51

Siku:

Ku hluriwa!

Nhloko ya mahungu

Ann MacDonald

Muviki wa swa Mintlangu

Nhlamuselo ya mutsari

Eka nguva leyi nga hundza xipanu xa bolo ya milenge xa Western Warriors a xi ri mutwa eka xipanu xa Super Girls.

Hi Ravumbirhi, Mary Sithole wa Super Girls u howisile tigolo timbirhi loko Anna Smith na Louise Parker va howisile yin'weyin'we, leswi endleke leswaku xipanu xa Super Girls xi ba xipanu xa Western Warriors hi 4–0 erivaleni ra mintlangu ra New Town.

"Ntlangu lowu a wu ri wa nkoka swinene," ku vula mudzaberi.

"Malembe mambirhi lama nga hundza hi tlangile na vona kambe a va hi hlula, kutani i mhaka ya kahle swinene loko na hina hi swi kotile ku va hlula."

Swi ta njhani leswaku xipanu lexi a xi tshamela **ku hluriwa** xi kumeka xi hlula hi tigolo ta 4 eka 0? Ku ya hi mudzaberi wa Super Girls, **vasirheleri** hi vona va tirhaka swinene – hi vona va siveleke xipanu xa Warriors ku howisa tigolo tinharhu loko murahi wa le mahlweni a kongomane na n'watipala.

"Hambileswi kaputeni wa hina a vavisekile, hi tlangisile vatlangi lava sivaka van'wana kutani va endlile ntirho wa kahle swinene," ku hlamusela mudzaberi.

"Ku hlula ka hina ku hi nyika **ntlhontlho**!" ku vula Mary Sithole. "Loko hi tlanga hi moya wa vun'we na leswi a hi tlangisa xiswona, ku hava xipanu na xin'we lexi nga hi hlulaka."

Mufana u ponisa ndzumulo

Xinhwanyetana xa malembe manharhu xi humesiwile enambyeni hi Dumisani Mkize, mufana wa xikolo xa Phurayimari ya New Town eKwaZulu-Natal.

Masiku mambirhi lama nga hundza, ndzumulo leyi a yi siyiwile na sesi wa yona wa malembe ya nhungu, u humile a famba a kongoma enambyeni. Manana Dlamini wa Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Vanhu u vula leswaku vana va fanele ku hlayisiwa hi ntswatsi loyi a nga na vutihlamuleri.

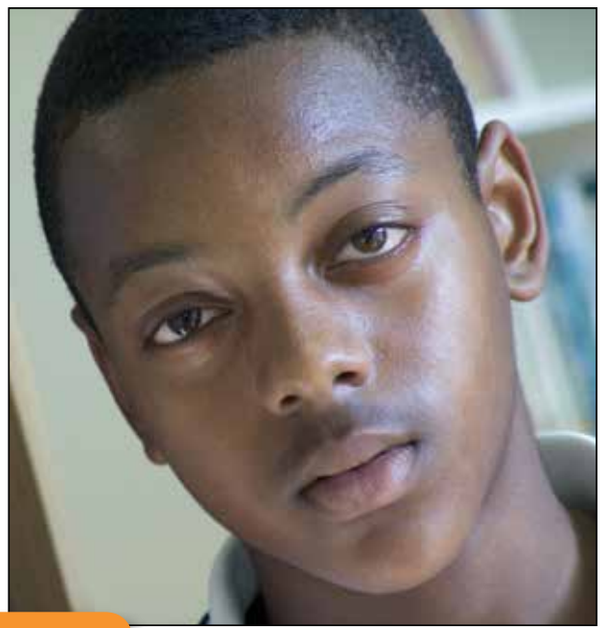

Nhlokomhaka

Dumisani Mkize wa malembe ya khumembirhi u ponisa ndzumulo.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 3 2019/10/21 11:43:52

2 Ku hlaya mahungu

A hi tsaleni

Languta atikili yin'wana na yin'wana nakambe. Kutani tsala tinhlamulo ta swivutiso eka tafula leri landzelaka.

No	Hi yihi nhloko ya mahungu?	Ntila wa nhlamuselo ya mutsari hi wihi?	Xiendleko xi humelele rini? Kuma siku ra n'hweti.
1			
2			
3			
4			

A hi tsaleni

Dirowa ntila ku yelanisa marito lama nga eximatsini na tinhlamuselo ta wona exineneni.

rhurhele	vatlangi va bolo ya milenge va le ndzhaku
matshalatshala	ku suka endhawini ku ya tshama eka yin'wana
xiphiqo	n'wana lontsongo
mudzaberi	swo swi endla leswi nga pfunaka
vasirheleri	matimba na ku hiseka
ntlhontlho	munhu loyi a letelaka no tsundzuxa vatlangi
ndzumulo	mhaka leyi karhataka

A hi vulavuleni

Languta tinhloko leti ta mahungu kutani u vula leswi u ehleketaka leswaku tiatikili ti vulavula hi swona. Tinhloko ta mahungu ti hi koka rinoko hi ndlela yihi?

MUHLURI U LAHLEKERIWA
HI VULAWURI

TINHLOKO TA MAHUNGU

MPFULA YI VANGA MIKHUKHULA

LWANGU enambyeni

MBYANA YI FAMBISA MUNHU

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 4 2019/10/21 11:43:54

Siku: _____

A hi vulavuleni

Hlawula tiatikili timbirhi ta phephahungu kutani u ti hlamusela.

Ku humelele yini?	I mani loyi a khumbekeke?

A hi vulavuleni

Phephahungu ko tala ri tirhisa swifaniso. Hlaya swikoweto swa vanhu lava kutani u yelanisa nhlokomhaka na xifaniso. Tsala nomboro leyi faneleke.

1. *Laduma*! Hi vahluri!
2. A ndzi swi lavi ku ya exikolweni!
3. Hikwalaho ka yini ndzi fanele ku endla ntirhokaya nkarhi hinkwawo?
4. U fanele ku dya mihandzu na matsavu, u tshika ku dya swakudya swa mafurha.
5. Swi na nkoka eka vana ku hlaya siku rin'wana na rin'wana.
6. Ndzi tsakile swinene!

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 5 2019/10/21 11:43:59

3

Ku tsala atikili ya phephahungu

A hi endleni

Kunguhata atikili ya wena ya phephahungu. Bulani hi swivutiso leswi nga eka mepe wa miehleketo na munghana wa wena.

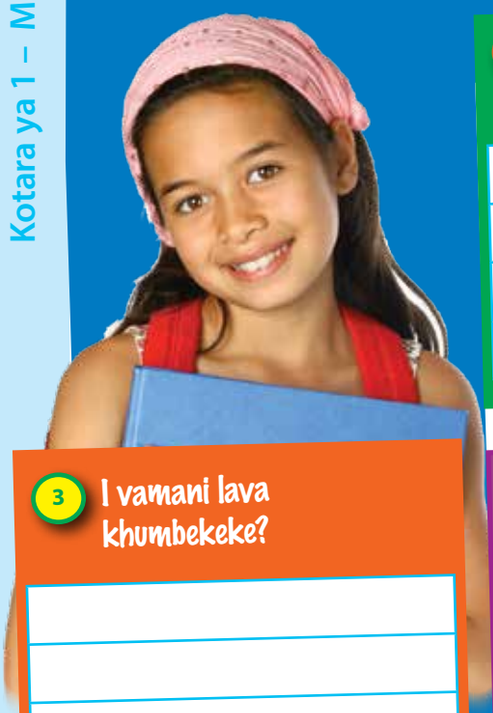

1 Ku humelele yini?

2 Xiendleko xi humelele rini?

3 I vamani lava khumbekeke?

4 Swi humelele kwihi?

5 Hikwalaho ka yini?

TSALA ATIKILI YA PHEPHAHUNGU

- Tirhisa mepe wa miehleketo leswaku wu ku pfuna ku kunguhata matsalele ya wena.
- Tsala mpfapfarhuto.
- Kombela munghana leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena.
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke.
- Kutani xi tsale hi vukheta ebukwini ya wena.

- Tumbuluxa nhloko ya mahungu leyi kokaka rinoko.
- Ndzimana yo sungula: Eka xivulwa xo sungula kumbe swimbirhi swo sungula, u fanele ku byela muhlayi leswaku *i mani, i yini, rini, kwihi na leswaku hikwalaho ka yini*. Ringeta ku koka rinoko ra muhlayi hi ku sungula hi xitatimende lexi kombisaka mafenya, vutlhari kumbe leswi hlamarisaka.
- Tindzimana ta le xikarhi: Nyika muhlayi vuxokoxoko byo helela. Tshaha xivulwa xin'we kumbe swimbirhi leswi humaka eka munhu loyi a nga inthavhiyuwiwa. Tirhisa swirhatana swa ntshaho ku kombisa leswi va swi vulaka.
- Ndzimana yo hetelela: Heta hi xivulwa lexi tshahiweke kumbe xivulwahava lexi kokaka rinoko ra muhlayi.

A hi tsaleni

Tsala atikili ya wena ya phephahungu eka xivandla lexi nyikiweke. Nyika phephahungu ra wena vito. Endla nhlokomhaka leyi kokaka rinoko kutani u tsala mahungu ya wena u tirhisa tinotsi ta wena leti nga eka mepe wa miehleketo. Loko u hetile, cincanani na vanghana va wena ku vona leswaku i mani loyi a tsaleke mahungu lama tsakisaka swinene.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 6 2019/10/21 11:44:01

Siku:

Vito ra phephahungu na siku

Nhloko ya mahungu

Nhlamuselo ya mutsari

Manghenelo

Dirowa xifaniso u tlhela u tsala nhlokomhaka ya xona.

Xiendleko a xi ri yini naswona xi humelele kwihi?

I vamani lava a va khumbeka naswona mbuyelo wu vile wihi?

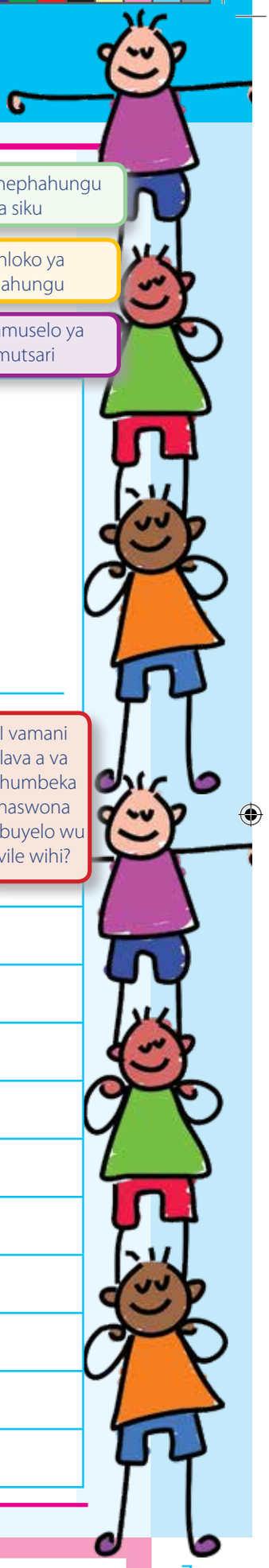

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 7 2019/10/21 11:44:02

4 Ku tsala hi mfanelo

Mavutisi i swivutiso.
Tsundzuka ku heta xivutiso hi mfungho wa xivutiso.

Hundzula swivulwa leswi swi va swivutiso.
Hi ku sungulele swin'wana.

A hi tsaleni

Sasavona a vabya tolo.

Xana Sasavona a

A va yile eDurban hi N'wendzamhala.

Xana a va

U hlayile phephahungu tolo.

Xana u

A va tsutsuma eka mphikizano tolo.

Xana a va

Va winile ntlangu tolo.

Xana va

U xavile rhoko leyintshwa.

Xana u

A va tlanga ntlangu wa bolo ya milenge loko mpfula yi sungula ku na.

Xana a

A a pandza hi nhloko.

Xana

Mpfula yi nile tolo.

Xana

Mbyana a yi vukula ximanga.

Xana

Tinhlokomhaka, switwananisi swa nhlokomhaka na maendli swi tirha swin'we. Eka xivulwa lexi faneleke, nhlokomhaka na xitwananisi swa twanana ku ya hi nhlayo ya nhlokomhaka. Leswi swi vula leswaku loko u ri na nhlokomhaka leyi nga eka vun'we, xitwananisi xi fanele ku va eka vun'we. Loko nhlokomhaka yi ri eka vunyingi, xitwananisi xi fanele ku va eka vunyingi.

1. Mufana u cela nkele. (Mufana un'we)
2. Vafana va cela nkele. (Vafana vo tala)

A hi tsaleni

Khwatihata nhlokomhaka u tlhela u hlawula xitwananisi lexi faneleke.

1. Jabu **u**/ **va** tshama ePolokwane.
2. Nhwanyana **u**/**hi** tlanga netibolo eka xipanu xo sungula.
3. Vafana vambirhi **va**/**mi** chayela swimovhana swa vona.
4. Hahani **va**/**u** ya emasin'wini.
5. Hina **hi**/**va** tlanga eka xipanu xa lava nga ehansi ka 12 wa malembe.
6. Xipanu **xi**/**yi** tlula swipanu hinkwaswo exifundzeni xa hina.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 8 2019/10/21 11:44:03

Siku:

Masivinene

Lama i masivinene.
Mina yena wena
hina n'wina vona

Hi ta languta masivinene.

Khwatihata masivinene eswivulweni leswi landzelaka.

Mina ndzi le xikolweni.	Hina hi vana va xikolo.
Yena u na malembe ya khumembirhi.	Magezi hi yena a nga thumba ximovhana xa mina.
Hi ta famba na n'wina.	Susa tibutsu ta vona.
Manana u ta famba na wena edorobeni.	Hina hi ta dya lanci ku nga ri khale.

A hi tsaleni

Xiya nxaxameto lowu wa masivinene kutani u khwatihata risivinene eka swivulwa leswi nga laha hansi.

MASIVINENE						
Mina	wena	yena	n'wina	hina	rona	byona
vona	xona	yona	swona	tona	wona	

Buku leyi i ya mina.	A khomile xidukwana ebegeni ya yena.
Hi ta famba na vona.	Leti i tibuku ta n'wina.
Hi va nyikile tibolo ta vona.	Vusokoti hi byona byi tirhaka swinene.

Sweswi hi tiva masivinene. Masivinene ya fanele ku fambisana na maviti ya wona. Xiya tafula leri nga laha hansi ku kota ku vona tinxaka tin'wana ta masivinene.

MASIVINENE	
mina	yona
hina	byona
wena	kona
n'wina	wona
yena	tona
vona	rona
xona	wona
swona	hina

Languta swivulwa leswi landzelaka kutani u khwatihata masivinene.

U fanele ku vuyisa buku ya mina.	N'wana wa yena u kota ku tidyisa.
Hi wona movha wa Tintswalo lowu.	Ximanga xona xi laveriwa ku dlaya makondlo.
Swimbyanyana swona swa tsakisa.	

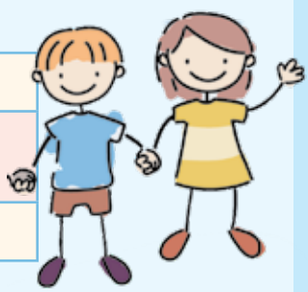

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 9 2019/10/21 11:44:05

Nhwanyana wa xikolo u ponisa vutomi bya mufana

- Loko u nga si sungula ku hlaya atikili leyi ya phephahungu, languta nhloko ya mahungu na xifaniso. Ringeta ku kuma leswi atikili yi vulavulaka hi swona.

A hi hlayeni

E Smith Muviki wa Mahungu Musumbhunuku

27 Nyenyenyani 2015

Muhlamberi wa muntshwa a ponisa vutomi

Bongi Shabalala wa 12 wa malembe, mudyondzi wa Giredi ya 5 ePhurayimari ya Fundani School, u ponisile mufana wa xikolo loyi a lave ku nwela edan'wini. Michael Naidoo wa malembe ya nhungu a a ri ku hlambeleni exidan'wanini xa Rough Dam ekusuhi na xikolo hi Ravuntlhanu nindzhenga.

Ku ya hi swiviko, mufana loyi wa Giredi ya 3 a a ringeta ku tlula ku suka emurhini kava loko nhloko ya yena yi banana na rhavi ra murhi a nga si nghena ematini.

Bongi loyi a ri endleleni yo ya ekaya ku suka exikolweni, u vonile mufana a papamile ematini.

Hi ku hatlisa a tlulela endzeni ka damu ku ponisa mufana. I kapiteni ya swa ku hlambela exikolweni xa vona naswona u na setifikheti eka swa xilamulelamhangu.

Bongi u rhwarile mufana leswaku a ya n'wi veka ehansi kutani a n'wi phaphamisa. A a tiva ndlela ya ku phaphamisa hi ku hefemulelela moya enon'wini. Va Xihambano xo Tshwuka va vula leswaku maendlelo yo ponisa vutomi yo tanihi lama a ya nonohi kambe munhu u fanele ku endla xanchumu hi xihatla.

Loko munhu a tsandzeka ku hefemula, u fanele ku endla xanchumu hi ku hatlisa.

Hi nkateko, munghana wa Bongi, Fanisa Baloyi na yena a hundza hi ndlela loko nghozi leyi yi humelela.

Mbyana ya yena yi sungule ku vukula kutani yi ya laha Bongi a ri ku pfuneni mufana kona. U tivisile nhloko ya xikolo loyi a vitaneke vatirhi va vukorhokeri bya ku pfuna ku ponisa vutomi bya vanhu.

Bongi u ta amukela sagwati ra vunhenha no ponisa vutomi bya Michael Naidoo.

Nhloko ya xikolo Manana Makhanya, u hlamusele leswaku a layile vana va xikolo hinkwavo leswaku va tikhoma kahle. A va nga fanelangi ku ya edan'wini va ri voxe.

Nhloko ya xikolo u kombele vana hinkwavo ku nghenela titlilasi ta xilamulelamhangu na swa ku hlambela.

A hi vulavuleni

Byela munghana wa wena, hi ndzandzelelano lowu faneleke, leswi vikiweke eka phephahungu.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 10 2019/10/21 11:44:06

Siku:

A hi tsaleni

Hlaya atikili ya phephahungu kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Nhloko ya mahungu i yini?

Ntila wo hlamusela mutsari eka phephahungu wu ri yini?

Nghozi leyi yi humelele rini? (Xitsundzuxo: Kuma siku hi ku xiya siku ra phephahungu.)

Xana ku humelele yini eka Michael Naidoo? Tsala swivulwa swinharhu ku hlamusela leswi n'wi humeleleke. Sungula swivulwa swa wena hilaha swi kombisiweke hakona laha hansi.

1) Ro sungula u	2) Kutani a	3) Emakumu a

Hi byihi vuswikoti byimbirhi lebyi Bongi a byi tirhiseke ku ponisa vutomi bya Michael?

Tlhela u languta atikili ya phephahungu. Khwatihata **mavitavito** (**mavito ya** vanhu na tindhawu) hi muhlovo wo tshwuka na **mavitaswilo** (mavitoswilo) hi muhlovo wa wasi. Sweswi tsala maviti ehansi ka tinhlokomhaka leti faneleke.

Mavitavito i mavito ya vanhu na ya tindhawu. Maviti lama ya sungula hi letere lerikulu nkarhi hinkwawo.

MUNHU		NDHAWU		XANCHUMU	
Bongi		Xikolo xa Fundani		murhi	

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 11 2019/10/21 11:44:06

Marito yo rungula

Hi tirhisa tisete timbirhi ta swirhatana loko vito ra munhu ri nyikiwile exikarhi ka leswi vuriwaka, tanihi leswi:

- "Ndzi ku komberile kambirhi," ku vula manana, "ku hlantswa puleti ya wena."
- "Rholelani thyaka," ku vula mudyondzisi. "Rivala ra mintlangu ri thyakile."

A hi tsaleni

Tsala swirhatana eka swivulwa leswi landzelaka.

Loko hi tsala hi filimi, DVD, vhidiyo kumbe buku, hi tsala vito ra yona endzeni ka swirhatana, hi ndlela leyi:

- *Ndzi vonile muvhi wa "Mad buddies".*
- *Ndzi hlayile buku ya "Ririmi i madlayisana".*

1. Xana u nga ya edorobeni hi bayisikiri? ku vutisa Bongi.
2. Ntlangu wa bolo ya milenge wu ta va kwihi hi Mugqivela? ku vutisa Ann.
3. Xana u wu vonile muvhi wa Shrek?
4. Xana u ta hlaya buku ya Swihungwana swa vana?
5. Ndzi fanele ku hlaya buku ya Mitsheketo.
6. Hetisa ntirho wa wena, ku vula manana, kumbe a wu nge yi voni TV.
7. U le khombyeni! ku huwelela Thami. Manana wa wena u ku vonile loko u huma hi fasitere.
8. Ndzi karhele, ku vula Carol. Ndzi ya eku etleleni hi awara ya 7 nimadyambu.
9. Makhekhe ya nuhela kahle, ku vula kokwana a byela Mandu, loko a ya humesa eka ovhene.
10. Ndza navela, ku vula Thandi, wonge ndzi nga tiva leswaku mudyondzisi wa mina eka lembe leri taka ku ta va mani.

Tlhela u tsala swivulwa leswi eka nkarhi wa sweswi, wonge swiendleko hinkwaswo swi humelela sweswi.

Bongi u ponisile mufana wa xikolo loyi a a nwela edan'wini.

Mufana a ringeta ku tlula ku suka erhavini.

Bongi u tlulerile edan'wini kutani a huma na mufana a ya n'wi veka ehansi.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 12 2019/10/21 11:44:07

Siku: _____

Ndzimana ya kahle yi fanele ku va na nhlokomhaka yin'we. Ndhawu leyi faneleke yo tivisa nhlokomhaka hi le ka xivulwa xo sungula. Loko u lava ku vulavula hi nhlokomhaka yin'wana, u fanele ku sungula ndzimana leyintshwa.

A hi tsaleni

Languta swivulwa leswi nga laha hansi kutani u susa leswi nga vulavuriki hi nhlokomhaka. Kutani tsala ndzimana exivandleni lexi nyikiweke. U ta fanela ku longoloxa swivulwa hi ndzandzelelano lowu faneleke.

Bongi u ponisile mufana. (xivulwa xa nhlokomhaka)

Mufana u tlulerile edan'wini.

Damu ri sasekile.

Bongi u vonile mufana a papamile ematini.

Hi nkateko, Bongi a hundza hi ndlela.

Matluka i ya rihlaza.

Nhloko ya yena yi bananile na rhavi kutani a wela endzeni ka mati.

A hi tsaleni

Khwatihata xivulwanahosi kumbe nhlokomhaka eka xivulwa xin'wana na xin'wana.

Munghana wa mina u siya hi bazi mpundzu wun'wana na wun'wana.

Riqingho ra le nyongeni ya mina ri wile ri fayeka.

Ndzi ya eswitolovetweni swa khwayere hi siku rin'wana na rin'wana ra vumbirhi.

Ndzi cukumetile buku hikuva a yi tsakamile.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 13 2019/10/21 11:44:08

Ku tihlayisa

A hi hlayeni

- Ku na tiatikili timbirhi ta mahungu eka pheji leri.
- Xiyisisa tinhlokomhaka u tlhela u xiya na swifaniso.
- Xana u ehleketa leswaku tiatikili leti ti vulavula hi yini?
- Xana u ehleketa leswaku ta yelana?

Nhluvuko 13 Nyenyankulu 2015

Milawu yo dzaha leyintshwa yi sirhelela vana

Ku tlula hafu ya vana emisaveni va hefemula moya lowu thyakisiweke hi musi wa fole. Kwalomu ka 5% ya mindzilo eAfrika-Dzonga yi vangiwa hi tisigarete. Milawu leyintshwa leyi sivelaka ku dzaha yi nyika nsirhelelo wo engetela eka vana.Va *World Health Organization* va hi lemukisa mhaka ya leswaku ku dzaha musi wa fole leri dzahiwaka hi munhu un'wana (ku hefemula moya wa sigarete ya munhu un'wana) swi na khombo lerikulu, ngopfungopfu eka vana. Milawu yo dzaha leyintshwa ya Afika-Dzonga yi endliwile hi xikongomelo xo sivela vanhu ku dzaha emahlweni ka vana. Leswi swi ta va sirhelela eka musi wa khombo lowu vangaka *Asthma*, ku pfaleka xifuva, ku khohlola kumbe mavabyi man'wana ya mahahu. Milawu leyintshwa yi hlamusela leswaku a swi le nawini ku dzaha emovheni loko ku ri na vana lava nga ehansi ka 12 wa malembe, naswona ku hava na un'we loyi a nga ehansi ka 18 wa malembe a pfumeleriwaka ku dzaha endhawini leyi ku dzaheriwaka eka yona. Tlhandlakambirhi, tikhamphani ta tisigarete sweswi ti fanele ku veka swifaniso emaphaketeni ya tisigarete ku lemukisa vadzahi leswaku fole a ri lulamelangi rihanyu ra vona na leswaku a va fanelangi ku tirhisa mathema ya "*tar* ya le hansi swinene" na "leyitsongo swinene" mayelana na tisigarete ta vona. Tikhamphani ta tisigarete tin'wana ti kandziyisa mathema lama eka swiphaketana swa vona hikuva swi endla vanhu va ehleketa leswaku tisigarete to "vevuka" a ti na khombo loko ti ringanisiwa na tisigarete ta ntolovelo. Leswi i vuxisi ntsena. Tisigarete to vevuka a ti hunguti khombo ro ngheniwa hi mavabyi. Va Huvo ya Rixaka yo lwa na ku dzaha (*The National Council Against Smoking –NCAS*) va vula leswi: "Nawu lowuntshwa wu ta va na mbuyelo lowukulu eka rihanyu ra vanhu. 22% ya Vaafrika-Dzonga va dzaha kasi 78% a va tsakeli ku hefemula musi wa fole ra munhu un'wana.Ku dzaha i xivangelo lexi nga emahlweni ku tlula swin'wana xa mafu lama fikaka nkarhi wu nga si fika na mafu lama nga siveriwaka. Fole ri dlaya 44 000 wa Vaafrika-Dzonga lembe rin'wana na rin'wana. Nhlayo leyi yi tlula kanharhu nhlayo ya vanhu lava dlayiwaka hi khombo ra mimovha."

Vana va swa Ntivomisava wa Rixaka Mhawuri 2015

Mhangu leyi a yi lava ku humelela

Loko muhlayisi wa vana a twile hokwe lexi vitaniwaka Willie, xi vula xi ku "Mama, n'wana!" u swi tivile leswaku ku na leswi nga hoxeka. U tsutsumile ku ya vona leswi nga endleka kutani a kuma leswaku Hanna Desai wa malembe mambirhi u vindziwile hi swakudya a tlhela a va wa muhlovo wa wasi hikuva a ku nga ha ngheni moya emahahwini ya yena.

Maria u swi kotile ku susa swakudya (endlelo leri a ri dyondzeke eka titlilasi ta xilamulelamhangu) hi ndlela yoleyo Hanna a va a ponile.

Willie a xi swi tiva leswaku Hanna a ri ekhombyeni kutani a xi lava leswaku Maria a pfuna hi xihatla. Mutivi wa swinyenyana swa vahokwe wa Ntivomisava wa Rixaka u vula leswaku vahokwe i swinyenyana swo tlhariha swinene.

Swa swi kota ku twa swiyimo swo chavisa. "Swi aka vuxaka na vanhu naswona swi kota ku lemuka khombo."

Namuntlha Hanna u hanye kahle a tlhela a va na ntsako kasi Willie xona a xi pfumeli leswaku Hanna a suka emahlweni ya xona.

Xi n'wi landzelela hinkwako laha a yaka kona xi karhi xi ku, "Ndza ku rhandza."

(Xi tekeleriwile eka National Geographic Kids August 2010)

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 14 2019/10/21 11:44:09

Siku:

A hi tsaleni

Hlaya tiatikili hinkwato kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Tiatikili letimbirhi ti na yini leswi fanaka?

Milawu yo lwa na ku dzaha yi sirhelela vana hi ndlela yihi?

Hikwalaho ka yini swi xisa vanhu ku vula “vevuka” eka phakete ra tisigarete?

I vanhu vahi va vutivi lava tshahiweke eka atikili yo lwa na ku dzaha?

I munhu wihi wa vutivi loyi a tshahiweke eka atikili ya hokwe?

Ku dzaha musi wa fole leri dzahiwaka hi van’wana swi vula yini?
(Xitsundzuxo: Hlaya nhlamuselo endzeni ka swiangi eka atikili ya phephahungu.)

Khathuni leyi yi pimanyisa yini mayelana na ku dzaha?

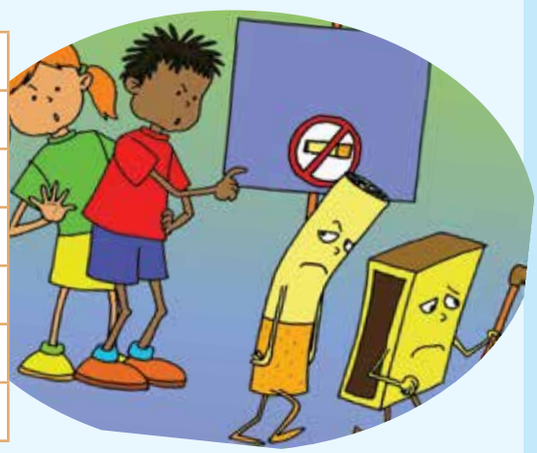

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 15 2019/10/21 11:44:10

Ku vulavula hi mahungu

A hi vulavuleni

Lulamisa dyondzo yo hlamusela vadyondzi va Giredi ya 6 hi khombo ra "ku dzaha musi wa fole leri dzahiwaka hi munhu un'wana" no vula leswaku hikwalaho ka yini ya nga ri mahanyelo lamanene. Tsala timhaka ta mune leti u nga ti katsa eka mbulavulo wa wena. Kambela dyondzo ya wena hi ku tirhisa nxaxameto wo kambela eka pheji leri landzelaka.

Sweswi endla phositara ku kombisa leswaku ku dzaha ekusuhi na vana a swi va lulamelangi. Tirhisa nxaxamento wo kambela phositara eka pheji leyi landzelaka.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 16 2019/10/21 11:44:13

Siku: _____

MATLHANTLHELO YA MARITO

Ku tlhantlha marito

Dirowa ntila ku tlhantlha marito eka mapeletwana ya wona u tlhela u tsala nhlayo ya mapeletwana.

Hlawula 8 wa marito u vumba swivulwa. Swi tsale ebukwini ya wena ya switoloveto.

andlala		hundzula		vabyisa	
mahahu		vevuka		khampani	
dzaha		muhlovo		hokwe	
xi/hla/ma/ri	4	xivutiso		endla	

A hi tsaleni

Xana leswi i swivutiso, tinhlamuselo kumbe swileriso?

Tatisa ? kumbe ! kumbe . .

Bazi ri ta suka hi nkarhi muni ☐

A wu fanelangi ku tsemakanya patu loko rhoboto yi ri yo tshwuka ☐

Xana u ta tlanga chese mundzuku ☐

Hlanganisa botere na chukele ☐

Ka hisa namuntlha ☐

U vona wonge yi ta na mundzuku ☐

A hi tsaleni

Tirhisa nxaxameto lowu ku kambela maandlalele ya mbulavulo wa wena na phositara ya wena.

Nxaxameto wo kambela wa phositara

Xana nhlokomhaka yi koka rinoko ra vahlayi?			
Xana phositara yi na xifaniso lexi seketelaka mahungu?			
Xana u ehleketa leswaku mahungu ya ta tshikisa vanhu ku dzaha?			
Xana vuxokoxoko eka phositara i byo kongoma?			
Phositara yi nga antswisisiwa ku yini?			

Nxaxameto wo kambela

Xana ndzi andlarile mbulavulo wa mina hi ndlela leyi twisisekaka?			
Xana ndzi nyikile vuxokoxoko byo ringana hi nhlokomhaka?			
Xana ndzi tirhisile ririmi leri faneleke eka vayingiseri va mina?			
Xana a ndzi langutile vahlayi hi nkarhi wa ku nyika mbulavulo wa mina?			

MUDYONDZISI: Nsayino _____ Siku _____

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 17 2019/10/21 11:44:24

9 N'wampfundla a xisa N'wandlopfu na N'wankavangaheti

A hi vulavuleni

- Languta swifaniso kutani u ehleketa leswi xitori xi vulavulaka hi swona.
- Languta swimunhuhatwa swo hambana na mbangu wa laha xitori xi humelelaka kona.

- Rixaka rin'wana na rin'wana ra vanhu ri na switori leswi ri tsakelaka ku swi rungula nkarhi na nkarhi.
- Switori leswi swi vitaniwa mintsheketo.
- Lowu i ntsheketo wa N'wampfundla loyi a nga na vuxisi.

A hi hlayeni

Siku rin'wana N'wampfundla a a famba ekusuhi na ribuwa ra lwandle loko a vona N'wandlopfu na N'wankavangaheti va ri karhi va vulavula. A a lava ku twa leswi a va vulavula hi swona, kutani u pavalarile esaveni a yingisela hi vukheta. N'wankavangaheti u te: "N'wandlopfu, u xiharhi xa matimba swinene ku tlula swiharhi emisaveni kasi mina ndzi xiharhi xa matimba swinene elwandle. Loko ho tirhisana hi nga endla leswaku swiharhi hinkwaswo swi endla ku rhandza ka hina."

"Ina," ku hlamula N'wandlopfu, "u vurisile! I mavonele ya kahle wolawo. Hi fanele ku tirhisana."

Kambe N'wampfundla a vulavula a ri yexe a ku: "A ndzi swi pfumeleli sweswo. A va nga ndzi fumi mina. Ndzi ta ta na mano yo va xisa no va lwisa. Ndzi ta va khawurisa." N'wampfundla u suke a famba, thamu, thamu, hi luyaa, a rhelela na ribuwa ku kala a nghena ekhwatini. Kwale khwatini u kumile ntambhu yo leha swinene. Kutani u tlhelerile eribuweni ku ya vulavula na N'wankavangaheti.

"N'wakavangaheti," ku vitana N'wampfundla, "u xiharhi xa matimba swinene. Xana u nga ndzi pfuna?

"Ina, ndzi nga ku pfuna", ku vula N'wankavangaheti, a tsakile hikwalaho ko komberiwa ku pfuna no byeriwa leswaku u na matimba. "Xana ndzi nga ku endlela yini?"

"Yhaa!" ku vula N'wampfundla, "Ndzi na homu leyi nga bodlomela endzhopeni, le ekhwatini. Xana u nga ndzi pfuna ku yi koka yi huma?"

"Hi swona," ku vula N'wankavangaheti. "Ndzi ta tsakela ku ku pfuna."

Kutani N'wampfundla a bohelela ntambhu encileni wa N'wankavangaheti. U te: "Ndzi ta ya ndzi ya bohelela tlhelo lerin'wana eka homu ya mina. Yima kwala. Loko u twa xigubu, u sungula ku koka."

N'wampfundla a siya N'wankavangaheti eribuweni kutani a famba ku ya lava N'wandlopfu.

N'wandlopfu,"ku vula N'wampfundla, "u xiharhi xa matimba swinene. Xana u nga ndzi pfuna?"

U nga si hlaya

- Languta swifaniso na tinhlokomhaka kutani u ringeta ku bvumba leswi xitshuriwa xi vulavulaka hi swona.
- Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga pheji ku vona leswi u nga ta hlaya hi swona.

Loko u ri karhi u hlaya

- Ringanisa ku bvumba ka wena na leswi u swi hlayeke.
- Loko u nga twisisi xiyenge, tlhela u xi hlaya hi ku nonoka, u xi hlayela ehenhla.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 18 2019/10/21 11:11:25

Siku:

"Ina, ndzi nga ku pfuna," ku vula N'wandlopfu, a tsakile hikwalaho ko komberiwa ku pfuna no byeriwa leswaku u na matimba. "Xana ndzi nga ku endlela yini?"

"Yhaa!" ku vula N'wampfundla, "Ndzi na homu leyi nga bodlomela endzhopeni, le khwatini. Xana u nga ndzi pfuna ku yi koka?"

"Ina, ndzi nga ku pfuna," ku vula N'wandlopfu. Ndzi na matimba yo kota ku koka tihomu ta makumembirhi!"

"Inkomu," ku vula N'wampfundla. Kutani a bohelela tlhelo lerin'wana emirini wa N'wandlopfu.

"Ndzi ta ya ndzi ya bohelela tlhelo lerin'wana eka homu ya mina. Yima kwala. Loko u twa xigubu, u sungula ku koka". N'wampfundla u vule sweswo kutani a suka a tsutsuma. Ekhwatini N'wampfundla u tshamile ehansi kutani a sungula ku ba xigubu.

N'wankavangaheti a sungula ku koka na N'wandlopfu na yena a sungula ku koka. Hi nkarhinyana ntambhu yi vambeka swinene. N'wandlopfu u kumile nkarhinyana wo tlhela a titsondzela hi ntambhu, kutani leswi swi endlile leswaku N'wankavangaheti a tivona a kokeriwa eribuweni. Leswi swi n'wi hlundzukise swinene. Hi loko a nyupela elwandle. Nkoko wolowo wu endle N'wandlopfu a ndzundzela eribuweni ku fikela loko a ya nghena elwandle. N'wandlopfu a hlundzuka swinene, a koka hi matimba ya yena hinkwawo. Loko va ha kokisa xisweswo, N'wankavangaheti a huma endzeni ka mati.

"Ndzi kokiwa hi mani?" Ku vutisa N'wankavangaheti.

"Ndzi kokiwa hi mani?" Ku huwelela N'wandlopfu.

Kutani va lemuka leswaku a va boheleriwile eka matlhelo ya ntambhu.

"U ndzi xisile!" Ku vula N'wandlopfu hi rito lerikulu.

"Ndzi ta ku dyondzisa leswaku a ndzi endliwi xiphukuphuku mina! Ku vula N'wankavangaheti.

Va tlhela va sungula ku koka ntambhu. Kambe eka nkarhi lowu ntambhu yi tsemeka. N'wankavangaheti na N'wandlopfu va ku gaa, hi mihlana. Leswi swi va hlundzukise ngopfu lero va tikume va nga ha swi lavi ku hlamulana ni siku na rin'we.

Hi vumbirhi bya vona va tsandzekile ku fuma swiharhi hinkwaswo emisaveni na le lwandle.

N'wampfundla yena a titshamerile ekhwatini a file hi ku hleka.

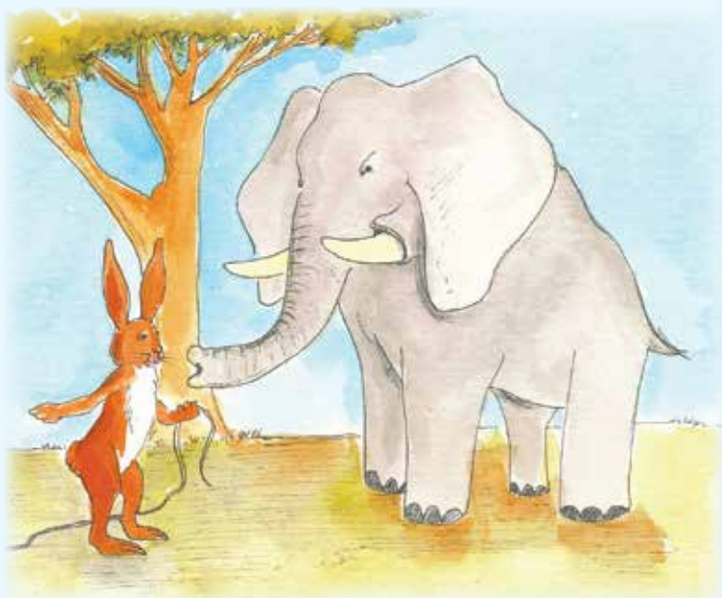

TEACHER: Sign _____ Date _____

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 19 2019/10/21 11:44:26

10 Ku ehleketa hi N'wampfundla, N'wankavangaheti na N'wandlopfu

A hi vulavuleni

Ku ehleketa hi xitori.

- Hi wihi mbangu wa xitori?
- Hikwalaho ka yini N'wandlopfu na N'wankavangaheti va ehleketile leswaku va fanele ku tirha swin'we?
- U ehleketa leswaku hikwalaho ka yini N'wampfundla a lavile ku va sivela?
- U ehleketa leswaku N'wandlopfu na N'wankavangaheti va vulavurisana eka masiku ya namuntlha?
- U ehleketa leswaku N'wampfundla a tsakisiwa hi yini?
- Hlamusela munghana wa wena xitori hi ndzandzelelano lowu faneleke.

A hi tsaleni

Ntsheketodyondzo wa swiharhi i xitori lexi vulavulaka hi swivumbiwa swa masalamusi, swiharhi, swimilana na tindhawu. Wu hi byela xitori wu tlhela wu hi nyika dyondzo yo karhi.
Mintsheketodyondzo yo tala yi na swiharhi leswi kotaka ku vulavula na mimpfundla yo tala leyi hi mboyamelotlhelorin'we yi tiviwaka yi ri na vuxisi kumbe leyi tirhisaka mano yo karhi ku xisa swimunhuhatwa swin'wana. Xana mboyamelotlhelorin'we i yini?

Xana N'wampfundla u endle yini ku kota ku twa leswi N'wandlopfu na N'wankavangaheti a va vulavula hi swona?

Xana N'wampfundla u kombele N'wandlopfu na N'wankavangaheti ku n'wi pfuna hi yini?

Xana N'wampfundla u bohile yini hi ntambhu?

Xana ku humelele yini eka N'wandlopfu na N'wankavangaheti?

Hikwalaho ka yini N'wampfundla a tsutsumele ekhwatini?

Xana u nga tsakela ku va na munghana wo fana na N'wampfundla? Hikwalaho ka yini?

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 20 2019/10/21 11:44:27

Siku:

Tatisa 6 wa mabumabumeri lama hlamuselaka N'wampfundla.

A hi tsaleni

Hi tiva swimunhuhatwa leswaku i swa muxaka muni hikwalaho ka leswi swi vulavulaka swona na swiendlo swa swona.

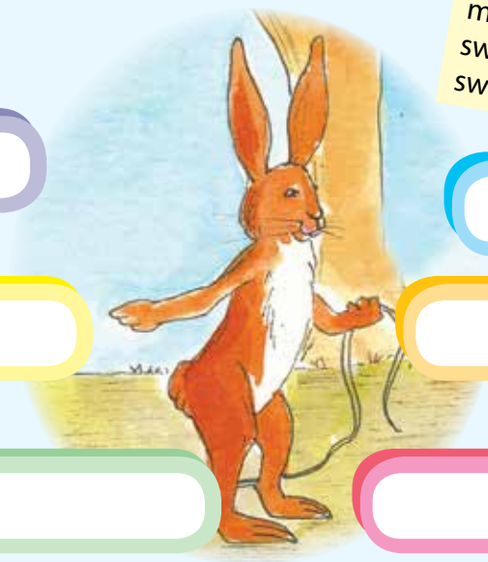

Tirhisa mabumabumeri ku tsala ndzimana leyi hlamuselaka N'wampfundla. Kombela munghana wa wena leswaku a yi hlela kutani u tsala nhlamuselo leyi lulamisiweke eka xivandla lexi nyikiweke.

Sweswi hlamusela mahanyelo ya munghana wa wena wa xiviri. Vula leswaku hikwalaho ka yini a ri munghana wa wena wa xiviri na leswaku hi swihi leswi u swi tsakelaka hi yena.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 21 2019/10/21 11:44:31

11 Leswi N'wampfundla a xisiseke xiswona N'wanghala na N'wangwenya

A hi endleni

Xiya hi vukheta swifaniso leswi swa nhungu leswaku u kota ku vona leswi xitori xi vulavulaka hi swona. Kutani tirha na munghana wa wena.

- Vula leswaku ku humelela yini eka xifaniso xin'wana na xin'wana. Xitori lexi xi fana na xitori xo sungula.
- Sweswi hlamusela xitori hi marito ya swiharhi. Leswi swi vula leswaku xitori xi ta vumbiwa hi leswi swiharhi swi vulaka swona.

• Tirhisa mepe wa miehleketo leswaku wu ku pfuna ku kunguhata matsalele ya wena. • Tsala mpfapfarhuto. • Kombela munghana leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena. • Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke. • Kutani xi tsale hi vukheta ebukwini ya wena.

Tsala mpfapfarhuto ephepheni kutani u kombela munghana wa wena leswaku a wu kambela.

Tirhisa marito lama landzelaka ku ku pfuna.

etinyongeni
xiluva
xinorobaji
switirayipi
hisa
dzuka
mavoko
hlekile
mhala
ku languta
koka swinene
ku etlela
xikhovha
kondlo
emurhini
xinyenyana
matimba
etlela
hlundzuka
languta

A hi tsaleni

Sweswi tsala xitori xa wena hi vurhon'wana etlhelo ka swifaniso leswi faneleke.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 22 2019/10/21 11:44:39

Siku:

4

5

6

7

8

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 23 2019/10/21 11:44:41

Tinxaka to hambana ta maviti

Mi dyondzile hi mavita-vito na mavita-swilo. A hi vulavuleni hi mavita-ntlawa na mavita-swianakanyiwa.

Mavitaswilo

Ku na mavito ya swilo leswi hi kotaka ku swi vona no swi khumba.

xitulu

buku

mufana

xikolo

Tsala mavitaswilo ya minchumu yin'wana.

_____

_____

_____

Mavitavito

Lama i mavito ya vanhu, tindhawu, tibuku tifilimi na swin'wana na swin'wana. Rivitavito ri sungula hi letere lerikulu nkarhi hinkwawo.

Jabu

Xikolo xa Jabulani

Tatisa mavito ya vanhu na mavito ya tindhawu eka tafula leri nga laha hansi.

Vanhu	Ndhawu

Mavitantlawa

ntlhambi

ndzeyani

Lama i mavito ya mintlawa ya vanhu kumbe swilo.

Tsala mavitantlawa man'wana.

_____

_____

_____

Mavitaswianakanyiwa

Lama i mavito ya swilo leswi hi nga koteki ku swi vona, khumba, nuhetela kumbe ku swi twa.

Tsala mavitaswianakanyiwa.

_____

_____

_____

A hi tsaleni

Tsala maviti lama eka tikholomu leti faneleke. Tirhisa maletere lamakulu eka mavitavito hinkwawo.

khalendara	ntsako	xitulu	rirhandzu	anna	risiva
nkumba	jacob	ntshembo	tino	makwanga	vutivi
smith	tirha	buruku	manyunyu	khomphyuta	buku
zuma	ntiyiso	matimba	huwa	polokwane	mawuwani

MAVITASWILO	MAVITAVITO	MAVITASWIANAKANYIWA	MAVITANTLAWA

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 24 2019/10/21 11:44:48

Siku:

Swivulavulelo

Ku languta swivulavulelo

Tindzimi hinkwato ti na swivulavulelo leswi tirhisiwaka ku sasekisa ririmi no hlamusela mhaka hi ndlela yin'wana. Xikombiso, ku nantswa tilo swi vula ku kaneta.

A hi tsaleni

Vulavula na munghana wa wena hi tinhlamuselo ta swivulavulelo leswi kombisiweke. Kutani tsala leswi u ehleketaka leswaku swi vula swona.

U susa xipaci xa wena hikuva Magezi u na rintiho.

Loko u vulavula u fanele ku ba nhloko ya mhaka.

Tsatsawani hi yena a nga luma Gavaza ndleve hi mhaka ya nyiko ya siku ra yena ra ku velekiwa.

Mhaka ya ku tekiwa ka movha wa tatana yi tsema nhlana.

Dirowa swifaniso ku kombisa swivulavulelo swimbirhi.

Yelanisa marito lama landzelaka na maritofularha ya wona.
Endzhaku ka swona, tlhantlha marito hi mapeletwana ya wona.

Maritofularha i marito lama kanetanaka.

chela	vulavula	nhloko	etlela	teka

mi/ye/la	veka	pfuka	chulula	ncila

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 25 2019/10/21 11:44:49

Wanuna loyi a xaveke ndzhuti

U nga si hlaya

- Languta swifaniso na tinhlokomhaka kutani u ringeta ku bvumba leswi xitshuriwa xi vulavulaka hi swona.
- Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga pheji ku vona leswi u nga ta hlaya hi swona.

Loko u ri karhi u hlaya

- Ringanisa ku bvumba ka wena na leswi u swi hlayeke.
- Loko u nga twisisi xiyenge, tlhela u xi hlaya hi ku nonoka, u xi hlayela ehenhla.

A hi vulavuleni

- Xana u ehleketa yini hi nhlokomhaka ya dyondzo leyi?
- U ehleketa leswaku ntsheketo lowu wu humelerile hi ntiyiso?

Sweswi xiya swifaniso kutani u ehleketa hi tiko leri wu humaka eka rona.

A hi hlayeni

A ku ri na wanuna loyi a fumile swinene. Wanuna loyi a a ri na nsele. Nsele wa yena a wu endla leswaku vanhu va muganga va n'wi chava. Ku hava munhu na un'we loyi a lava ku tshunela ekusuhi na muti wa yena hambi ku vulavula na yena. Siku rin'wana loko dyambu ri hisa swinene, wanuna loyi wa nsele u etlerile endzhutini wa murhi lowu a wu ri ehandle ka muti ya yena. Loko a pfuka u kumile jaha ri tshamile ekusuhi na yena. Jaha a ri tiphina hi ndzhuti wolowo.

Wanuna wa xifumi: Xana u endla yini laha? Famba, lowu i ndzhuti wa mina!

Jaha: A hi ndzhuti wa wena. Murhi lowu i wa vanhu va muganga hinkwawo.

Wanuna wa xifumi: Heyi! Murhi lowu na ndzhuti wa wona i swa mina!

Jaha: Loko swi ri tano nkulukumba, ndzi nga tsakela ku xava ndzhuti wa murhi wa wena.

Wanuna wa xifumi: U nga xava ndzhuti wa mina hi ntlhanu wa swiphemu swa nsuku.

Jaha: Hi leswi, teka nsuku. Ndza khensa. Sweswi hi mina n'wini wa ndzhuti.

Wanuna wa nsele a hoxa nsuku exikhwameni xa yena, a tlhelela endlwini ya yena a ri karhi a hlekelela.

Loko dyambu ri rhenga, ndzhuti wa murhi na wona wu sungule ku leha swinene ku kala wu ya fika endlwini ya wanuna. Kutani jaha ri nghena endlwini ya wanuna hi ku titshemba lokukulu.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 26 2019/10/21 11:44:51

Siku:

Wanuna wa xifumi: Xana u endla yini emutini wa mina? Hatlisa u huma, xiphukuphuku lexi.

Jaha: Nkulukumba, ndzhuti wa murhi lowu wu angarhela na yindlu leyi. Ndzhuti i wa mina, leswi vulaka leswaku na yindlu i ya mina.

Hi nhlundzuko lowukulu wanuna a huma endlwini kutani vanhu hinkwavo va muganga va ta ku ta vona yindlu leyikulu no tiphina hi ndzhuti wa murhi. Va ndhundhuzerile jaha hi leswi ri koteke ku va pfuna.

Ntsheketo wo huma eJapan

A hi vulavuleni

U ehleketa leswaku i xitori xa ntiyiso? Hikwalaho ka yini?

Hi fanele ku dyondza yini eka xitori xo fana na lexi?

Hikwalaho ka yini u ehleketa leswaku vanhu ematikweni yo hambanahambana va tsakela ku rungulela vana va vona switori swo fana na leswi?

A hi tsaleni

Hlaya xitori kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Swimunhuhatwa eka xitori i vamani?

Hikwalaho ka yini wanuna wa nsele a hlekelela loko a hoxa nsuku exikhwameni xa yena?

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 27 2019/10/21 11:44:55

14

Endzhutini wa murhi

A hi endleni

Hi mintlawa ya n'wina, encenyetani swiendleko swa xitori lexi. Mi ta kuma swi olova ngopfu hikuva xi tsariwile hi xivumbeko xa ntlangu. Mi fanele ku nyika xitori mahetelelo lamantshwa. Kombisani ku encenyeta ka n'wina eka vadyondzi va tlilasi. Boxani leswaku hi wihi ntlawa lowu veke na mahetelelo yo hlawuleka.

A hi tsaleni

Tsala xirhendzevutana eka ribumabumeri ra xivulwa xin'wana na xin'wana.
Kutani khwantihata riviti leri hlamuseriwaka.

Wanuna wo fuma a tshama endlwini leyikulu.
Murhi wa rihlaza wu nyika ndzhuti lowukulu.
Jaha ri endlele vanhu va muganga nkhuvu lowukulu.
Jaha ro tlhariha ri tshamile endzhutini wo hola.
Wanuna wa mona a nga pfumeli leswaku mufana a tshama ehansi ka murhi

Wa swi tiva leswaku riviti i vito ra munhu, ndhawu kumbe xanchumu. ***Ribumabumeri*** *ri hi byela swin'wana hi riviti. Hi lexi xikombiso xo huma eka xitshuriwa xa xitori. A a ri wanuna wa nsele.*

Khwatihata **ribumabumeri** eka swivulwa leswi landzelaka.
Kutani tsala **ritofularha** ra ribumabumeri eka xivandla lexi nga exineneni. Hi ku endlele ro sungula.

Xifumi xi na yindlu yo saseka.	biña
Vanhu va muganga a va tsakile loko wanuna wa nsele a famba.	
Vanhu va muganga a va ri swisiwana.	
Ishmael u khile maapula emurhini lowukulu.	
Jaha ri xavile yindlu leyintshwa.	
Sesana u nwa masi yo kufumela.	
Siku ra namuntlha ra hisa.	
N'wana lontsongo wa rila.	
Mudyondzisi u xavile movha lowuntshwa.	
Movha wo basa i wa Gija.	

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 28 2019/10/21 11:44:57

Siku:

A hi tsaleni

Tsala swivulwa leswi landzelaka eka nkarhi lowu taka u tlhela u swi tsala eka nkarhi lowu nga hundza.

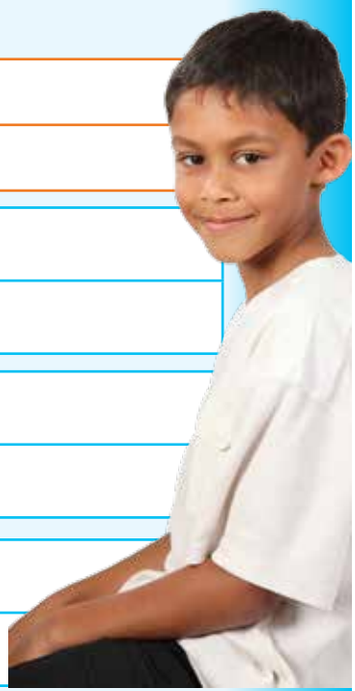

Ka hisa.	Mundzuku ku ta Tolo a ku
Mpfula yi na hi xihangu!	Mundzuku Tolo
Ndzi basisa yindlu.	Mundzuku Tolo
Hi dya nhlampfi na machipisi.	Mundzuku Tolo

I yini xigego?

"Mgevisa u na mbilu ya ribye" na "Gezani i mbyana" i swigego. Nchumu wun'we (mbilu) wu hlamuseriwa hi ku vula leswaku i nchumu wun'wana (ribye). Eka xigego a hi tirhisi "wonge" "swange" kumbe "tanihi". Swigego swi tala ku tirhisiwa eka switlhokovetselo.

A hi vulavuleni

Hlamusela leswi swigego leswi landzelaka swi vulaka swona. Dirowa xifaniso ku kombisa xin'wana xa swona.

- Hahani wo va mbulwa yinene.
- Mudyondzisi i xiluva xa mbilu ya mina.
- Wanuna loyi i nghala.
- Makhegu i nguluve, ku hava lexi n'wi ringanaka.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 29 2019/10/21 11:44:59

To tala hi ririmi

A hi tsaleni

Khwatihata nhlokomhaka eka swivulwa leswi landzelaka u tlhela u hlawula na xitwananisi lexi faneleke.

Tsundzuka leswaku xitwananisi xa nhlokomhaka xi lawula hi vu'nwe kumbe hi vunyingi bya nhlokomhaka.

1.	Mbyana leyi **yi**/**ti** leva ngopfu.	Mbyana leyi yi leva ngopfu.
2.	Matamatisi **ri**/**ya** vupfile.	
3.	Jabu na Peter **u**/**va** tlanga bolo ya milenge.	
4.	Vadyondzi va Giredi ya 2 **u**/**va** na huwa.	
5.	Khekhe leri **ra**/**ya** nyanganya.	
6.	Vana **u**/**va** vindzukile namuntlha.	
7.	Tino **ra**/**ya** mina ra pandza.	
8.	Manana **u**/**va** le vhengeleni.	
9.	Xipanu **xa**/**swa** bolo ya milenge xi kahle.	
10.	Movha **wu**/**yi** tshovekile.	

Loko hi hundzula swivulwa ku ya eka nkarhi lowu nga hundza, hi lungelela –ile eka riendli kumbe hi tirhisa xipfuneti xa "a" lexi tsariwaka emahlweni ka xitwananisi.

1.	Mbyana leyi **yi** leva ngopfu.	Mbyana leyi a yi leva ngopfu.
2.	Xipanu xa bolo xi ya exitediyamu.	
3.	Vaongori va pfuna vavabyi.	
4.	Makhekhe ya nandziha.	
5.	Murimi u byala mavele empfuleni.	
6.	Nguluve yi phohlile.	
7.	Milenge ya mina ya vava.	
8.	Vatswari va mina va ya edorobeni.	
9.	Hi ya exikolweni.	
10.	Ntlhambi wa tinyimpfu wu nghenile ensin'wini.	

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 30 2019/10/21 11:45:00

Siku:

Ku languta swivulavulelo

Swivuriso i swivulwa swa vutlhari leswi hi dyondzisaka swo karhi.

Yelanisa swivuriso na tinhlamuselo ta swona. Tsala nomboro etlhelo ka nhlamulo leyi faneleke.

Nghala yi etlele na meno ya yona.	3
Masasana u fele nhoveni.	
N'waninginingi ma-ka-tindleve.	
Vana va munhu va xekelana nhloko ya njiya.	
Mhisi yi rhwale tshuri.	
U nga dlayi nyoka u ndzuluta, ta micele ta ku vona.	
Nkuku a wu kurisi swikukwana.	
U nga hlawuli ndluwa u siya hove.	
U nga teki sava u ba ngwenya.	

Ndlopfu yi dlele hi risokoti.

Ku tlula ka mhala ku letela n'wana wa le ndzeni.

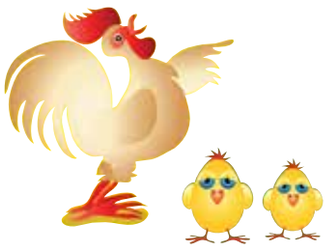

Wanuna a nga kurisi vana.

U nga xanisi munhu u tlhela u tlanga hi yena.	1
N'wana u tekela mitirho ya vatswari.	2
Va dya va n'wi tsona.	3
Munhu lonkulu u hlule hi lontsongo.	4
U nga nyiki munhu swilo leswi a nga na swona.	5
Munhu loyi a pfunaka van'wana u sala ekhombyeni.	6
Ku na ndlala etikweni.	7
Vana va munhu va pfunana.	8
U nga hlawuli munhu u siya van'wana.	9

U nga nyiki munhu swilo leswi a nga na swona

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 31 2019/10/21 11:45:03

Ntlangu wa minkarhi ya riendli

Ntlangu wa minkarhi ya riendli – I mani loyi a nga ta va muhluri?

A hi hungaseni

- Hoxani dayisi.
- Fambisanani na xifungho.
- Tirhisa xivulwahava xa nkarhi kutani u vumba xivulwa.
- Loyi a rhangaka a fika emakumu i muhluri.
- Swiendlo na swileriso swa tinomboro to hambana swi kumeka eka swivumbeko swa vutandza leswi nga laha hansi

SUNGULA

Sungula swivulwa swa 1 – 8 hi Mugqivela lowu taka ndzi ta ...

1. famba ebolweni ya milenge
2. famba u ya hlambela
3. endzela munghana wa mina
4. endla phurojeke ya mina
5. tlhelela eka n'we.
6. tirha exirhapeni
7. ku pfuna manana
8. Hi ya eDurban hi xitimela

Sungula swivulwa swa 9 – 17 hi Tolo ndzi ...

9. famba u ya xava tinta-nghu na masokisi
10. baka makhekhe ya swikhapana
11. famba ezoo
12. Hi dya ekaya ka vaSam ninhlekanhi
13. tlanga eka inthanete tolo
14. tlhelela endzhaku hi 5 wa tindhawu.
15. Va hlantswa wacheni sweswI
16. Vana va hlambela eka gala
17. ku ya elayiburari

Cinca swivumbeko swa maendli lama khwatihatiweke.

Sungula swivulwa swa 18 – 26 hi Namuntlha nivusiku

18. encenyeta eka khonsati ya xikolo xa hina
19. hlalela thelevhixini
20. hlalela ntlangu wa bolo ya milenge
21. dyana swakudya swo lalela ku nga ri khale
22. ku ya eswitolovetweni swa khwayere ya kereke

HETA

Sungula swivulwaswa27-34hi Ndzi ... u tlhela u yisa riendli eka nkarhi lowu nga hundza.

23. ku hlamba meno
24. tlhelela endzhaku hi 5 wa tindhawu.
25. hlamba exawareni kutani a ya eku etleleni
26. ku ya ephatini ya munghana wa mina
27. tshama etlilasini ya Xitsonga na munghana wa mina
28. tsutsumela bazi
29. huma rendzo ro ya eBotswana
30. endzela khazi wa mina eAmerika
31. nghenela titlilasi ta xilamulela-mhangu
32. tlhelela endzhaku hi 10 wa tindhawu
33. ku tiphina ephatini ya siku ra ku velekiwa
34. antswisa rhekhodi ya mintlangu ya hina tolo

Cinca swivumbeko swa maendli lama khwatihatiweke

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 32 2019/10/21 11:45:20

Siku:

Switwananisi

Hi tirhisa xitwananisi xa vun'we loko riviti ra nhlokomhaka ri ri eka vun'we.
Xikombiso: N'wana u dya vuswa.

Hi tirhisa xitwananisi xa vunyingi loko riviti ra nhlokomhaka ri ri eka vunyingi.
Xikombiso: Vana va dya vuswa.

Minkarhi ya riendli

Hi lungelela xilandzi xa –ile loko hi cinca swivulwa swi va eka nkarhi lowu nga hundza. Xikombiso: N'wana u dyile vuswa.
Hi tirhisa xipfuneti xa "ta" loko hi tsala eka nkarhi lowu taka.
Xikombiso: Hahani u ta fika mundzuku.

Hetisa swivulwa hi ku tirhisa marito lama faneleke.

Manana **u**/**va** kandza mavele.

Ximanga **xi** /**swi** etlele ehansi ka tafula.

Mirhi **wu**/**yi** hi nyika mindzhuti.

Tintoma leti **ya**/**ta** nandziha.

Tolo mpfula **yi** (na) swinene.

Mundzuku dyambu ri ____ hisa.

Vhiki leri taka ndzi ____ ya edorobeni.

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 33 2019/10/21 11:45:31

Ntlangu wa minkarhi ya riendli

Ku kambisisa	🙂	😟
Ndzi tiva leswi mavitavito, mavitaswilo, mavitantlawa na mavitaswianakanyiwa ya vulaka swona.		
Ndzi kota ku hlaya ntsheketo.		
Ndzi kota ku tsala ntsheketo.		
Ndzi kota ku yelanisa nhlokomhaka na xitwananisi.		
Ndzi kota ku hlaya atikili ya phephahungu.		
Ndzi kota ku boxa nhloko ya mahungu na ntila wo hlamusela mutsari.		
Ndzi tiva swivuriso.		
Ndzi kota ku tirhisa maritofularha na vamavizweni.		
Ndzi kota ku hundzula swivulwa ku suka eka nkarhi wa sweswi ku ya eka nkarhi lowu nga hundza na le ka nkarhi lowu taka.		
Ndzi kota ku tirhisa swirhatana.		
Ndzi kota ku hlamula swivutiso swa xikambelantwisiso swo huma eka leswi ndzi swi hlayeke.		
Ndzi kota ku tumbuluxa phositara.		
Ndzi kota ku tirhisa mabumabumeri.		
Ndzi kota ku tsala nhlamuselo ya mahanyelo ya ximunhuhatwa.		

XIT HL Gr6 B1 TH1.indd 34 2019/10/21 11:45:45

Leswi nga endzeni

Nkongomelo wa 2: Nsusumeto na vutlhokovetseri

Xitshuriwa xa nsusumeto
Kotara ya 1 - Mavhiki ya 5-6

17 Ku hlaya swinavetiso 36

Hlaya xinavetiso.
Nkongomiso eka xitshuriwa xa nyanyulo, swifaniso, na tithekiniki to tanihi switshembiso na tindlela to pfuxa minyanyuko yo karhi.
Ku boxa vanhu lava ku kongomisiweke eka vona na maendlele ya nsusumeto.
Ku yelanisa ntlawa lowu ku kongomisiweke eka wona na xitayili kun'we na rhejisitara.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka swinavetiso no boxa milawu na tithekiniki.

18 Ku tumbuluxa xinavetiso xa mina 38

Nkanelo wa tithekiniki ta ku navetisa.
Nkanelo wa switsundzuxo swa ku navetisa.
Ku hetisa chati ya nkhuluko yo tumbuluxa xinavetiso. Nkanelo wa tindlela to kucetela vahlayi.
Ku endla xinavetiso ku landzeleriwa swiyimo hinkwaswo swo lulamisela ku tsala: ku bula, ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku hlela no andlala xinavetiso.

19 Tumbuluxa burochara ya tendzo 40

Kunguhata no pfapfarhuta burochara ya tendzo ya Z-khadi ya vupfhumba eAfrika-Dzonga.
Ku vulavula hi mianakanyo na ntlawa.
Ku tirhisa maendlele yo tsala: ku bula, ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku hlela no andlala xitshuriwa.
Ku tirhisa fureme leyi nyikiweke ku pfuna eka ku longoloxa hi ndlela leyi twisisekaka.
Tumbuluxa burochara leyi nyikaka vuxokoxoko byo tihlanganisa na tihakelo.
Ku lulamisa no kombisa burochara leyi tsemiweke hi vukheta.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo ta wona eka dikixinari ya munhu.

20 Ku kunguhata phamfuleti 43

Tumbuluxa phamfuleti ya wena.

21 Ririmi ro hlanganisa 44

Ku tivisa swivulwan'we na swivulwa-nkatsano.
Mahlanganisi
Nhlokomhaka na riendlinkulu.
Ku boxa nhlokomhaka na riendlinkulu eka xivulwan'we na xivulwa-nkatsano.
Ku vumba swivulwankatsano hi ku tirhisa mahlanganisi (naswona, kumbe, kambe, hikuva, hikokwalaho, hambi).

22 Nsusumeto 46

Nkanelo eka swiendleko leswi eka swona ku tirhisiwaka mavulavulelo ya nsusumeto.
Ku hlaya mavulavulelo ya nsusumeto ku langutiwa ntlawa lowu ku kongomisiweke eka wona, ku andlala nkaneto no aka mikaneto.

23 Ku tsala nkanetano wo kucetela 48

Ku kunguhata leswi nga ta andlariwa hi ku tirhisa mepe wa miehleketo na xipfuneti xa matirhele.
Ku tirhisa maendlele yo tsala: ku bula, ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku hlela no andlala xitshuriwa.
Ku kambela minkanetano, ku jekejekisana kumbe hi ku vulavula.
Ku tsala minkanetano hi vukheta ku tirhisiwa fureme.

24 Vutlhokovetseri na tithekiniki tin'wana 50

Ku tivisa switirhisiwa swa vutlhokovetseri ku katsa na swigego, swifananisi, maritofularha, onomatopiya, vuyelelo bya mipfumawulo ya switwari, xithathelo.
Hinkwaswo swi endliwa laha ku nga ri eka mavhiki ya 9 – 10 hikwalaho ka ndhawu. Vadyondzisi va nga tlhelela eka phepha leri ro tirhela eka mavhiki ya 9 – 10.

Min'wangulano leyi vulavulaka
Kotara ya 1 - Mavhiki ya 7-8

25 N'wangulano wa nivusiku 52

Migingiriko yo tivisa leyi katsaka ku bvumba na swifaniso ku kota ku bvumba xitshuriwa.
Nkongomiso eka swikoweto swa xivulavuri, leswi vulavuriwaka na rhejisitara.
Ku vulavula hi xivumbeko xa xitshuriwa.

26 E-e, Nkulukumba N'wanghala! 54

Hlaya xitori. Kongomisa eka swivulavuri na leswi swi vuriwaka.
Ku hetisa nghingiriko wa xikambelantwisiso lowu humaka eka nhlamuselo ya xitshuriwa.
Ku encenyeta xitori lexi nga na murunguri na swivulavuri swo hambana.

27 Ku kunguhata ntlangu 56

Tirhisa xikondleteri ku tumbuluxa ntlangu.
Ku boxa nhlokomhaka, swimunhuhatwa, xivono kumbe mbangu, ndzungulo na hungunkulu.
Ku tsala ntlangu hi ku tirhisa fureme ku letela ku tivisiwa ka swimunhuhatwa.
Ku kombisa ku encenyeta swiave swi nyikiwa vadyondzi lava nga eka ntlawa.
Ku hlela swintlangwana swo encenyeta.

28 Ku vika leswi va vulaka swona 58

Ku tirhisa swisingarhelo eka marito yo rungula.
Ku vumba swivulwa-nkatsano.
Ku tirhisa maritofularha na vamavizweni.

Tipheji ta vutlhokovetseri
Kotara ya 1 - Mavhiki ya 9-10

29 Ku tiphina hi vutlhokovetseri 60

Ku hlayela ehenhla xitlhokovetselo xa "Xiyimo xa ku entshemula".
Ncino na ku phokotelela biti.
Ku tshikelela marito lama nga na ncino.
Ku tsala xitlhokovetselo lexi nga na ncino.
Ku landzelela maendlele yo tsala:
ku bula, ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku hlela no andlala xitshuriwa.
Nghingiriko wa maengeteri.
Nghingiriko wa swifananisi.

30 Xitlhokovetselo xo ndhundhuzela Afrika-Dzonga 62

Ku vulavula hi tinsimu to ndhundhuzela tanihi rixaka ra matsalwa.
Ku yelanisa risimu na vutomi bya masiku hinkwawo.
Ku tatisa mepe wa miehleketo mayelana na Afrika-Dzonga.
Ku tsala xitlhokovetselo xa Afrika-Dzonga.
Xitlhokovetselo hi n'weti lexi vadyondzisi va nga xi tirhisaka loko va swi tsakela.

31 Switlhokovetselo swa tipulanete 64

Nghingiriko wo lulamisela ku hlaya ku kota ku twisisa xitlhokovetselo.
Ku hlaya xitlhokovetselo xo nyika vuxokoxoko.
xikambelantwiso xo huma eka xitlhokovetselo – lexi faneleke ku tatisiwa eka chati ya mpfhuka.
Ku tivisa vumunhuhati.

32 Tsala xitlhokovetselo 66

Ku tsala xitlhokovetselo ku landzeleriwa maendlele yo tsala: ku kanerisana, ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku hlela no andlala xitshuriwa.
Ku nyika tinhlamuselo ta swigego, ku swi hlamusela no swi boxa.
Vadyondzisi va nga tlhelela eka pheji ro tirhela ra 24 ku kuma tithekiniki ta vutlhokovetseri.

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 35 2019/10/21 11:44:09

Ku hlaya swinavetiso

Gere ya vana vo titwisisa yo huma evhengeleni ra Gear

U LAVA KU TIVEKA?

YA NAVETA, YA TSAKERIWA, YA AMUKELEKA?

Tiveka!
Saseka!

Muntshwa un'wana na un'wana u lava ku saseka exikolweni.

A wu swi twile?

Gidela evhengeleni ra *Gear* ku ya xava gere yo saseka.

Mbhukuto wa vana va Giredi ya 6 ntsena.
Xava xin'we, u kuma xin'wana mahala!

Mbhukuto wu lawula hi ku kumeka ka xitoko.

A hi tsaleni

Languta xinavetiso hi vukheta. Bulani hi swivutiso leswi landzelaka na vanghana va wena. Kutani tatisani tinhlamulo ta swivutiso leswi landzelaka.

Xinavetiso lexi xi kongomisiwe eka vana va malembe wahi?

5–7 wa malembe	11–13 wa malembe	14–16 wa malembe	21–25 wa malembe

Hikwalaho ka yini xinavetiso xi ri na nhlokomhaka leyi nga na ncino?

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 36 2019/10/21 11:44:10

Siku:

Mbuyelelo wa mimpfumawulo yo sungula ya marito wu vitaniwa mbuyelelo wa switatisi. Xikombiso hi lexi: Swisiwana swi vutleriwa swa le mandleni.

Languta swivulwa leswimbirhi swo huma eka xinavetiso.
Muntshwa un'wana na un'wana u lava ku saseka exikolweni.

A wu swi twile? Gidela evhengeleni ra *Gear* ku ya xava gere yo saseka.

Ku na vaG vangani eka "Gidela evhengeleni ra *Gear* ku ya xava gere yo saseka"? ☐

Ku na va "ya" vangani eka "Ya naveta, ya tsakeriwa, ya amukeleka"? ☐

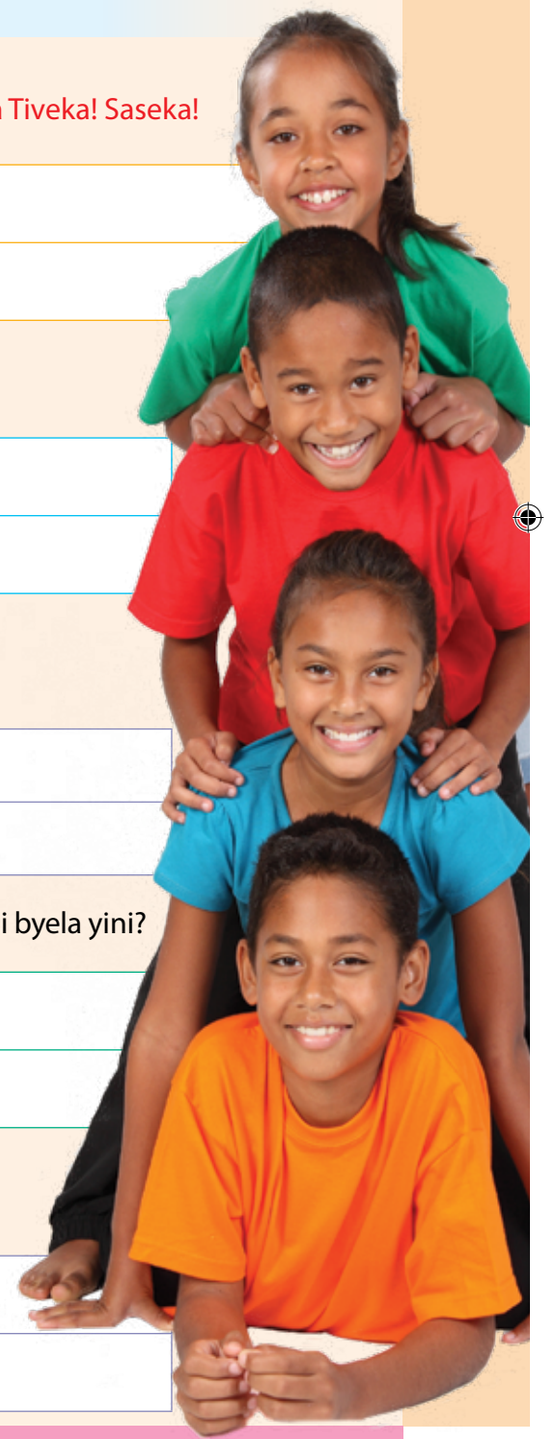

Hi ku ehleketa ka wena hikwalaho ka yini xinavetiso xi ri na xilogeni xa Tiveka! Saseka!

Xi kucetela vahlayi hi ndlela yihi?

Xinavetiso xi endla switshembiso swihi loko u xava swilo swo huma eka vhengele ra *Gear*?

Marito lama tsariweke hi leswitsongo ngopfu ehansi eka xinavetiso ya hi byela yini?

Xinavetiso xi kucetela vahlayi ku endla yini?

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 37 2019/10/21 11:44:12

Ku tumbuluxa xinavetiso xa mina

A hi vulavuleni

Encenyeta ku navetisa xendliwa kumbe vukorhokeri eka TV.

A hi tsaleni

Kunguhata xinavetiso xa wena hi ku tatisa tinhlamulo ta swivutiso leswi landzelaka eka mepe lowu wa miehleketo. Loko u hetile nkunguhato wa wena, tsala u tlhela u dirowa xinavetiso hi vukheta eka pheji leri nga langutana na leri.

Switsundzuxo swa ku tsala xitshuriwa xa nsusumeto:

- Tiva vanhu lava ku kongomisiweke eka vona.
- Tirhisa swilogene na swivulwahava leswi kokaka ku navela ka vahlayi, xik: "Coca Cola yi koka nkolo! Kidyo, kidyo, kidyo! Wa twa!
- Tirhisa swifaniso ku endla leswaku xinavetiso xi koka mahlo ya vahlayi no kota ku tsundzukeka.
- Tirhisa ririmi ro gega tanihi vuyelelo bya switatisi, mbuyelelo na yelano wa mimpfumawulo. (Vona phepha ro tirhela ra 24 mayelana na tithekiniki leti).
- Tsala ntirho wa wena hi vukheta naswona wu tsale wu hlayeka hi ku olova.

Xinavetiso xa mina

1. I vamani lava ku kongomisiweke eka vona?
2. Xendliwa xa wena i yini?
3. U ta tirhisa Xilogene xihi?
4. U ta tirhisa thekiniki yihi ku nyanyula ntlawa lowu ku kongomisiweke eka wona?
5. U ta kokisa ku yini rinoko ra vahlayi?
6. Xinavetiso xi tshembisa yini?
7. Xana xinavetiso xa tshembisa?
8. Xana u tirhisile tithekiniki ta ririmi to fana na vuyelelo bya switatisi? (Vona phepha ro tirhela ra 24 mayelana na ku pfuniwa hi leswi.)

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 38 2019/10/21 11:44:23

Siku:

Marito lamantshwa

A hi tsaleni Tumbuluxa xinavetiso xa wena eka xivandla lexi nyikiweke.

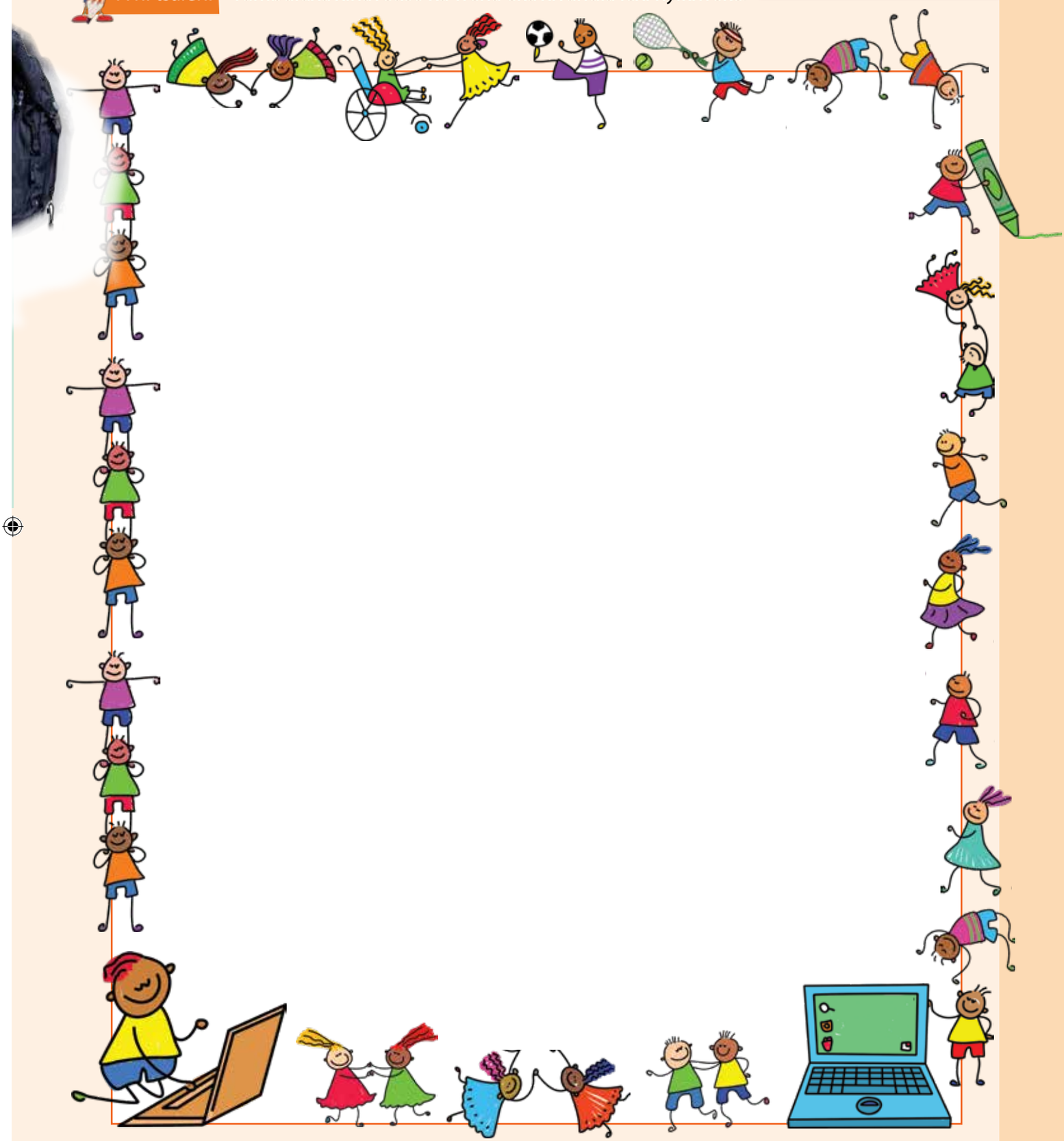

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 39 2019/10/21 11:44:38

Tumbuluxa burochara ya tendzo

Siku:

A hi vulavuleni

Languta swifaniso leswi landzelaka kutani u vula leswaku hi tihi tindhawu ta nkoka ta Afrika-Dzonga leti u nga tshama u ti vona kumbe ku twa hi tona? Hi tihi tindhawu tin'wana leti u ti tivaka?
Laha u tshamaka kona ku na tindhawu ta nkoka no tsakisa, tanihi khale ka yindlu ya munhu wa nkoka, rivala ra mintlangu, ntanga wa swiharhi kumbe ndhawu yo saseka swinene.

U nga si hlaya

- Languta swifaniso na tinhlokomhaka kutani u ringeta ku bvumba leswi xitshuriwa xi vulavulaka hi swona.
- Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga pheji ku vona leswi u nga ta hlaya hi swona.

Loko u ri karhi u hlaya

- Ringanisa ku bvumba ka wena na leswi u swi hlayeke.
- Loko u nga twisisi xiyenge, tlhela u xi hlaya hi ku nonoka, u xi hlayela ehenhla.

A hi endleni

Tsema pheji leri nga langutana na leri kutani u ri petsa ri va hi xivumbeko xa burochara ya khadi ra Z. Endla burochara yo navetisa ndhawu leyi tsakisaka ya laha Afrika-Dzonga leyi vapfhumba va nga tsakelaka ku yi vona. Yi nga va ndhawu ya ndhavuko tanihi khale ka muti wa munhu wa ndhuma, rivala ra mintlangu, muako wa khale kumbe wo tsakisa, muziyamu, *zoo* kumbe ntanga, khwati leri ku tshamelaka ku na mpfula kumbe ntshava ya *Table Mountain*.

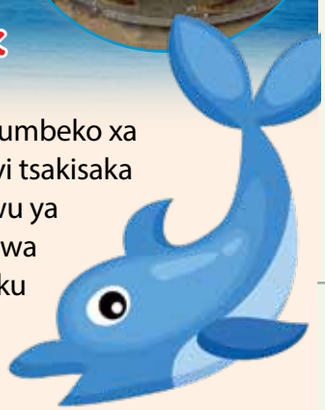

U ta fanela ku tirhisa ririmi ra nsusumeto ku endlela leswaku vanhu va endzela ndhawu leyi.

Pheji ra wena ra le mahlweni ri fanele ku va na mepe wa Afrika-Dzonga na xihlambanyo lexi kokaka vahlayi –xikombiso, "Tiko ra matimu na ntsako!"

Eka pheji rin'wana na rin'wana, dirowa xifaniso u tlhela u tsala nhlamuselo ya leswi va nga ta swi vona.

Tsundzuka ku katsa:

- Tiadirese ta ndhawu yin'wana na yin'wana,
- Mali yo nghena na
- Minkarhi leyi ku pfuriwaka hi yona.

Kungu-hata buro-chara ya wena eka pheji ra 43

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 40 2019/10/21 11:44:43

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 41 2019/10/21 11:44:48

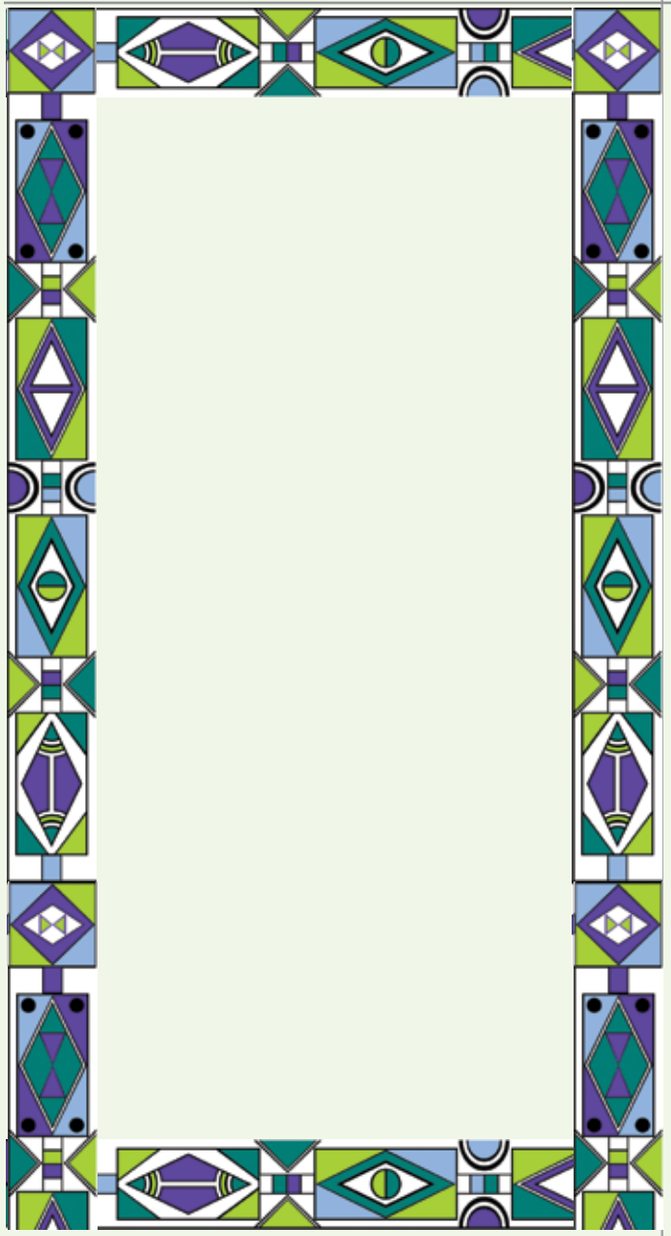

5

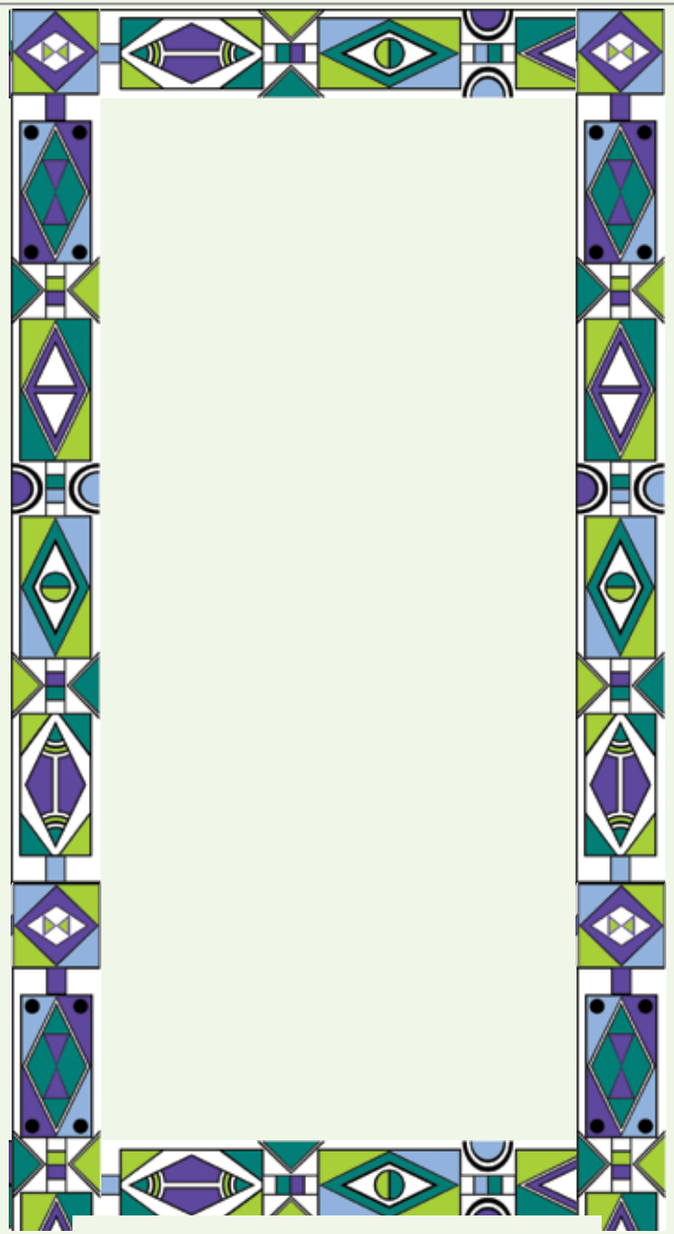

PHEJI RA LE NDZHAKU: ra vuxokoxoko byo tanihi nomboro ya riqingho ra wena, adirese ya wena na adirese ya imeyili ya wena.

6

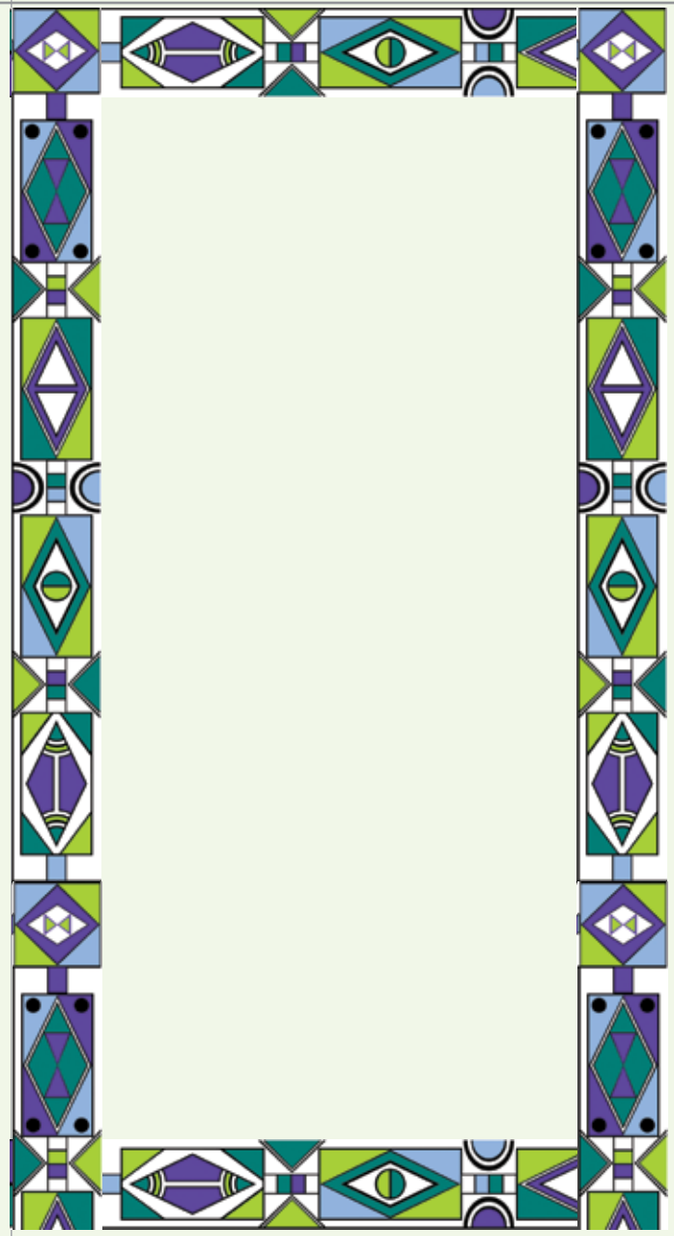

PHEJI RA LE MAHLWENI: petsela emahlweni

1

2

3

4

Ku kunguhata phamfuleti

Siku:

A hi tsaleni

Tumbuluxa phamfuleti ya wena. Tatisa mepe wa miehleketo. Nomboro yin'wana na yin'wana ya buloko yi vula nomboro ya pheji eka phamfuleti. Loko u tumbuluxile mpfapfarhuto wa phamfuleti ya wena, yi nyike vanghana va wena leswaku va yi hlaya.

- Tirhisa mepe wa miehleketo leswaku wu ku pfuna ku kunguhata matsalele ya wena.
- Tsala mpfapfarhuto.
- Kombela munghana leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena.
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke.
- Kutani xi tsale hi vukheta ebukwini ya wena.

1

Tumbuluxa khavhara ya le mahlweni.

2

Tsala vuxokoxoko lebyi faneleke.

3

Tsala vuxokoxoko lebyi faneleke.

4

Tsala vuxokoxoko lebyi faneleke.

5

Tsala vuxokoxoko lebyi faneleke.

6

Nyika vuxokoxoko bya wena byo tihlanganisa na adirese.

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 43 2019/10/21 11:44:57

Ririmi ro hlanganisa

Swivulwan'we na swivulwankatsano

Xivulwa xi na swiphemu swimbirhi.

1. Munhu kumbe xanchumu lexi xivulwa xi vulavulaka hi xona xi vitaniwa nhlokomhaka.
2. Leswi vuriwaka hi munhu yoloye kumbe xanchumu swi vitaniwa riendlinkulu. Riendlinkulu ri katsa na riendli ra xivulwa nkarhi hinkwawo.

Jim	u wile eka bayisikiri ya yena.
Nhlokomhaka	Riendlinkulu leri nga na riendli ra wile

A hi tsaleni

Eka swivulwa leswi nga laha hansi, lebula nhlokomhaka na maendlinkulu. Tsala nhlokomhaka ehansi ka xiphemu xa xivulwa lexi hi byelaka loyi kumbe leswi xivulwa xi vulavulaka hi swona. Kutani khwatihata nhlokomhaka. Tsala riendlinkulu ehansi ka xiphemu lexin'wana xa xivulwa kutani u khwatihata riendli.

Xivulwa lexi nga na nhlokomhaka yin'we na riendli rin'we xi vitaniwa xivulwan'we.

Musweki	u bakile khekhe.

Xihahampfhuka	xi hahile ehenhla ka ntshava.

Musweki lonkulu wa misavu	u bakile khekhe lerikulu swinene.

Xihahampfhuka lexikulu xo basa	xi hahile ehenhla ka ntshava ya maribye.

ku hlanganisa swivulwa

Hi ya exikolweni

hikuva

hi fanele ku dyondza.

Ku hlanganisa swivulwa

Loko hi tirhisa swivulwan'we eka leswi hi swi tsalaka na leswi hi swi vulaka, mbulavulo wa hina na ku tsala ka hina a swi nga vi na nkhuluko. Loko hi hlanganisa swivulwa swa hina hi mahlanganisi ku vumba swivulwankatsano, hi ta va na nkhuluko wa kahle.

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 44 2019/10/21 11:44:59

Siku:

A hi tsaleni

Tirhisa mahlanganisi lama ku hlanganisa swivulwa leswi landzelaka u tlhela u khwantihata maendli.

Marito lama hi ma tirhisaka ku hlanganisa swivulwahava, swivulwana na swivulwa ya vitaniwa mahlanganisi. I marito ya nkoka yo hlanganisa swivulwa swimbirhi swi va xin'we.

kutani kambe hikuva kumbe leswaku

1. Ann u hlaya swinene		u lava ku pasa xikambelwana.
2. Ann nkarhi wun'wana u kuma timakisi ta le hansi		u hlaya swinene.
3. U lahlekile		a a ri na mepe.
4. Va na vusweti		va pfumala swakudya.
5. Nomsa u rhandza maapula		a nga rhandzi mapyere.
6. Nomsa u rhandza maapula		u venga malamula.
7. U siyile buku ya yena ekaya		a nga hlaya na munghana wa yena.
8. Mudyondzisi u rhurile		a nga twanani na miharihari.
9. Hlantswa swibye		u hlaya tibuku.
10. Maxelo a ya bihile		a ha ha fambangi.
11. A a hlundzukile		a ndzi xwerile.
12. Nhwanyana u yile evhengeleni		u xavile tichokoleti.
13. Sam u tlanga bolo ya milenge		u tlanga khirikhete.
14. Ka hisa namuntlha		hi ya eku khideni.
15. A nga voni nivusiku		a nga chayeli movha nivusiku.
16. A ha ha fambangi		u hlwele ku pfuka.

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 45 2019/10/21 11:45:01

Nsusumeto

Xana nkarhi wun'wana wa fanela ku endla van'wana leswaku va pfumelelana na mavonele ya wena, va ku pfumelela ku endla xanchumu kumbe ku ku nyika leswi u swi lavaka? Loko swi ri tano, u fanele ku dyondza matirhisele ya ririmi ra Nsusumeto. Hinkwerhu hi tirhisa ririmi ra nsusumeto, ngopfungopfu loko hi lava leswaku vatswari kumbe vadyondzisi va hina va pfumelelana na leswi hi lavaka swona.

Tatana, ndzi kombela mi ndzi pfumelela ku va na xifuwana xa xingwenyani? Ndza tshembisa ndzi ta xi hlayisa ...

Ndza kombela manana, ndzi nga ya eka vaSam eka mahelavhiki lama? Vatswari va yena va ta va ri kona ...

Ndza kombela mudyondzisi, mi nga hi nyiki ntirhokaya namuntlha. Hi tirha swinene etlilasi …

A hi hlayeni Languta swikombiso leswi landzelaka swa matsalele ya nsusumeto.

Eka xikombiso lexi, mutsari u nyika swivangelo no ya emahlweni a swi hlamusela ku tshikelela nkanetano.

Nhlokomhaka	**Hinkwavo exikolweni va fanele ku hlayisa gezi**
Xikongomelo	Ku endla leswaku un'wana na un'wana a hlayisa gezi
Ntlawa lowu kongomisiweke	Nhloko ya xikolo na vadyondzisi
Xivangelo xo sungula	Xo sungula, switirhisiwa swa elekitironiki swi tirhisa gezi ro tala swinene. Kutani swikirini swa tikhomphyuta, tiphurojekitara na tirhadiyo swi fanele ku timiwa loko swi nga tirhisiwi. Eka vhiki leri nga hundza, switirhisiwa hinkwaswo swa elekitironiki swi siyiwile swi lumekiwile hi nkarhi wa bureki na loko xikolo xi humile.
Xivangelo xa vumbirhi	Xa vumbirhi, switirhisiwa swin'wana swo fana na timboni na tihitara na swona swi tirhisa gezi ro tala swinene. Munhu un'wana na un'wana u fanele ku tima timboni loko a huma ekamareni. Tihitara na tifene swi fanele ku tirhisiwa ntsena loko maxelo ya ri ya xiyimo lexi nga tiyiselekiki. Eka vhiki leri nga hundza, tihitara ti lumekiwile vusiku hinkwabyo.
Katsakanya nkanetano. Nyika swibumabumelo swa mahetelelo.	Eku heteleleni, loko hinkwerhu hi ehleketa hi ku hlayisa gezi, hi nga hunguta ku tirhisiwa ka matimba ya gezi. Hi fanele ku sungula ku hunguta matirhisele ya gezi sweswi.

Bulani hi tinhlamulo ta swivutiso leswi landzelaka na munghana wa wena. Mutsari u nyika mikanetano yingani na vumbhoni byihi byo seketela mhaka yin'wana na yin'wana?

A hi vulavuleni

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 46 2019/10/21 11:45:07

Siku:

Xana TV a yi kahle eka vana?

Nhlokomhaka

Eka xikombiso lexi mutsari u nyika mikanetano yo seketela na yo kaneta. Mutsari u vula leswaku "eka tlhelo rin'we ..." kambe a tlhela a kombisa "eka tlhelo lerin'wana ..."

Ku kota ku kombisa vanhu leswaku TV a yi kahle eka vana no kombisa leswaku yi kucetela mikhuva yo biha, yi tlhela yi pfuna vana hi swa tidyondzo ta vona no kombisa mahanyelo lamanene.

Xikongomelo

Vatswari na vadyondzisi

Ntlawa lowu kongomisiweke

Eka tlhelo rin'we, swinavetiso swa TV swi kucetela vana ku va na makwanga. Ku engetela eka leswi, a swi pfuni leswaku vana va tshama va hlalela mintlangu eka TV. Va fanele ku endla mintlangu leyi.

Eka tlhelo rin'we

Eka tlhelo rin'wana, TV yi nga nyika vana vuxokoxoko lebyi lavekaka. Minongonoko yo tala yo tanihi *Learning Channel*, yi dyondzisa vahlaleri swilo swa nkoka. Ku engetela, TV yi tlhela yi kombisa mikhuva ya vutomi lebyinene.

Eka tlhelo lerin'wana

Eku heteleleni, hambileswi ku hlalela TV swi nga letelaka eka mikhuva yo biha, yi nga pfuna hi swa tidyondzo naswona yi nga tlakusa ku hanya hi ndlela leyi faneleke.

Katsakanya nkanetano. Nyika swibumabumelo swa mahetelelo.

A hi vulavuleni

Mutsari u nyika minkanetano yingani?
Hi swihi swilo swimbirhi leswi mutsari a swi vulaka swa ku pfuna ka TV?
Hi swihi swilo swimbirhi leswi mutsari a swi vulaka swa ku onha ka TV?
Hi yihi minkanetano ya ku pfuna ka TV leyi nga amukeriwaka hi vadyondzisi?
Hi yihi minkanetano ya ku onha ka TV leyi nga amukeriwaka hi vatswari?

marito lamantshwa

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 47 2019/10/21 11:45:10

Ku tsala nkanetano wa nsusumeto

A hi endleni

Bulani hi tinhlokomhaka leti landzelaka na munghana wa wena kutani mi hlawula yin'we leyi mi nga ta tsala hi yona. Tirhisani mepe wa miehleketo lowu landzelaka ku kunguhata nkanetano wa n'wina.

Tiholideyi ta xikolo ti fanele ku va to leha.

Vana va fanele ku kuma ntirhokaya lowu nga talangiki.

- Tirhisa mepe wa miehleketo leswaku wu ku pfuna ku kunguhata matsalele ya wena.
- Tsala mpfapfarhuto.
- Kombela munghana leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena.
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke.
- Kutani xi tsale hi vukheta ebukwini ya wena.

1. Xikongomelo
2. Ntlawa lowu kongomisiweke
3. Nkanetano wo sungula
4. Nkanetano wa vumbirhi

Tatisani nhlokomhaka ya n'wina laha

5. Nkanetano wa vunharhu
6. Swibumabumelo
7. Mahetelelo

A hi vulavuleni

Ringeta nkanetano wa wena tanihi njhekanjhekisano u nga si tsala eka phepha leri nga langutana na leri.

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 48 2019/10/21 11:45:23

Siku:

Marito lamantshwa

A hi tsaleni

Tirhisa mepe wa miehleketo ku kuma nkanetano lowu khorwisaka. Tsala:

Nhlokomhaka	
Xikongomelo	
Ntlawa lowu kongomisiweke	
Nkanetano wo sungula wo seketela nhlokomhaka ya wena 	
Nkanetano wa vumbirhi wo seketela nhlokomhaka ya wena 	
Katsakanya nkaneto. Nyika swibumabumelo swa mahetelelo. 	

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 49 2019/10/21 11:45:30

Vutlhokovetseri na tithekiniki tin'wana

Xifananisi

Xifananisi xi fananisa swilo swimbirhi kutani xi humesa leswi fanaka exikarhi ka swona. ku tirhisiwa "ku fana na, onge, swange"

Magezi u larile wonge i rinhi.
Ku na swikombiso swin'wana leswi u swi ehleketaka?

Xigego

Xigego na xona xi fananisa swilo swimbirhi hi ku vula leswaku nchumu wo karhi wo va xin'wana. A ku tirhisiwi onge, wonge, tanihi, swangi

Xikandza xa yena i xifaniso
Ku na swikombiso swin'wana leswi u swi ehleketaka?

Ku yelana ka mipfumawulo

Marito lama sungulaka hi letere leri fanaka ya tirhisiwa leswaku ya koka muhlayi.

Vavasati na vavanuna va vulavula va ri voxe.
Ku na swikombiso swin'wana leswi u swi ehleketaka?

Vuyelelo bya mipfumawulo ya switwari

Marito lama nga na switwari leswi fanaka ya tirhisiwa ku encenyeta mpfumawulo kumbe ku kombisa xiyimo.

Titeki ta wena ti sasekile.
Ku na swikombiso swin'wana leswi u swi ehleketaka?

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 50 2019/10/21 11:45:35

Siku:

Vamavizweni

Lama i marito lama nga na nhlamuselo yin'we. Hi tirhisa vamavizweni loko hi lava ku sasekisa ririmi ra hina.

Kokwana u luka sangu/xitheve.
Ku na swikombiso swin'wana leswi u swi ehleketaka?

Marito-fularha

Lama i marito lama kanetanaka. Hi ya tirhisa ku kombisa ku hambana.

Ku na swikombiso swin'wana leswi u swi ehleketaka?

Maencisi

Lama i marito lama encenyetaka mpfumawulo, maendlelo na muhlovo.

Ku na swikombiso swin'wana leswi u swi ehleketaka?

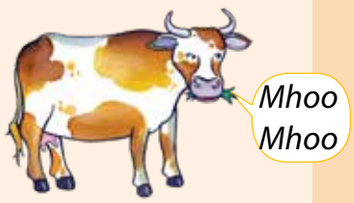

Mbuyelelo wa switatisi

Lowu i mbuyelelo wa xitatisi xin'we kambirhi kumbe ko tala swi ri karhi swi landzelelana.

Bulawusi ya Betty yi basile.
Ku na swikombiso swin'wana leswi u swi ehleketaka?

Xithathelo

Xithathelo xi tirhisiwa loko hi hlamusela hi tlhela hi hundza mpimo.

Namuntlha a ri hisa na vusose.
Ku na swikombiso swin'wana leswi u swi ehleketaka?

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 51 2019/10/21 11:45:47

25

N'wangulano wa nivusiku

A hi tsaleni

Swin'wana swa swivulwa leswi nga exikarhi swi hlamusela ximunhuhatwa lexi nga exineneni. Swin'wana swi hlamusela ximunhuhatwa lexi nga eximatsini. Dirowa ntila ku suka eka xivulwa ku ya eka ximunhuhatwa lexi faneleke.

A hi tsaleni

Sweswi tsala leswi swimunhuhatwa swi byelanaka swona. Ku hlamulana loko ku vitaniwa n'wangulano. N'wangulano wu hi tivisa leswi vuriwaka hi van'wana. Mintlangu yi tsariwa hi ndlela leyi. Loko u hetile n'wangulano wa wena, wu encenyeta emahlweni ka tlilasi.

Phorisa: U endla yini epatwini vusiku lebyi?

Zakes: _____

Phorisa: _____

Zakes: _____

Phorisa: _____

Zakes: _____

Phorisa: _____

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 52 2019/10/21 11:45:49

Siku:

Marito lamantshwa

A hi vulavuleni

Ku na swivulavuri swingani eka n'wangulano lowu?
I vamani?
Mavulavulelo (rhejisitara) ya phorisa ya hambanisa ku yini na mavulavulelo ya xifanyetana?

A hi tsaleni

Tsala ndzimana leyi eka yona u hlamuselaka xin'wana xa swimunhuhatwa.

Sweswi tsala n'wangulano lowu humelelaka exikarhi ka wena na mudyondzisi wa wena. Tsala vito ra wena eka mintila yo tshwuka.

Mudyondzisi: *I ra vunharhu u nga endli ntirhokaya wa wena vhiki leri.*

(Wena): _____

Mudyondzisi: _____

(Wena): _____

Mudyondzisi: _____

(Wena): _____

Mudyondzisi: _____

MUDYONDZISI: Nsayino _____ Siku _____

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 53 2019/10/21 11:45:52

E-e, Nkulukumba N'wanghala!

I vamani swimunhuhatwa eka xitori lexi?
Xi andlariwile njhani?
Xana u nga boxa swihlawulekisi swa n'wangulano?
I vamani swivulavuri?

A hi vulavuleni

A hi hlayeni

Hlayelani ntlangu ehenhla na 7 wa vanghana va wena leswaku un'wana na un'wana a kota ku hlaya swiyenge swa swiharhi hinkwaswo kasi un'we wa n'wina u ta va murunguri loyi a hlayaka swiphemu leswi nga exikarhi.

U nga si hlaya

- Languta swifaniso na tinhlokomhaka kutani u ringeta ku bvumba leswi xitshuriwa xi vulavulaka hi swona.
- Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga pheji ku vona leswi u nga ta hlaya hi swona.

Loko u ri karhi u hlaya

- Ringanisa ku bvumba ka wena na leswi u swi hlayeke.
- Loko u nga twisisi xiyenge, tlhela u xi hlaya hi ku nonoka, u xi hlayela ehenhla.

Khale ka khaleni, swiharhi hinkwaswo swa le mugangeni wa Brer a swi tshama hi ku rhula.
Vutomi a byi tsakisa swinene, swimpfundlana, timangwa ta mavala, timpfuvu ta ntsako, ngwenya ya vutlhari, tindlopfu letikulu na timfenhe to rhandza ku tlanga a swi tshama no hanyisana hi ku rhula … ku fikela loko N'wanghala wa nsele a fika endhawini kutani a lava ku dya swiharhi hinkwaswo!

Ku suka hi siku lero, swiharhi a swi tshama hi ku chava nkarhi hinkwawo.
Siku rin'wana swi teka xiboho: swi ta famba swi ya vulavula na N'wanghala leswaku swi kota ku kuma xintshunxo xa xiphiqo lexi.
Loko N'wanghala a vona swiharhi swi nghena, a tsaka swinene hikuva a ehleketa leswaku a nge faneli ku hlota siku hinkwaro – swakudya swa yena swi tisiwile.
Loko a ri karhi a huma rihlakahla, mfenhe levi nga na xivindzi vi vulavula na yena.

N'wamfenhe: Hosi N'wanghala mm…. hi kombela ku vulavula na wena hi mhaka ya nkoka swinene. Loko u dlaya hinkwerhu ka hina, a wu nga ta va hosi. Kutani swiharhi hinkwaswo swi sungula ku vulavula hi nkarhi wun'we.

N'wamangwa: Ina, a ku nga vi na un'we loyi u nga ta n'wi fuma.

N'wangwenya: U ta va u ri wexe etikweni ra wena.

N'wampfuvu: U ta khomiwa hi ndlala swinene kutani ku pfumaleka na un'we wo n'wi dya!

N'wandlopfu: U ta sika u tlhela u dlayiwa hi ndlala!

N'wampfundla: Hi na swiringanyeto leswi hi lavaka ku ku tivisa swona, loko wo tshika ku hi dlaya, hi tshembisa ku ku tisela loyi u nga ta n'wi dya siku rin'wana na rin'wana. A wu nga ha boheki ku hlota. U nga tshama u hlalela TV siku hinkwaro.

N'wanghala a yingisela hinkwaswo leswi a swi vuriwa.

N'wanghala: Mi ta ndzi tisela swakudya? Yaleyo i mhaka ya kahle! Kambe ndzi fanele ku mi laya: Loko mo tlurisa siku rin'we, ndzi ta mi dya hinkwenu ka n'wina hi nkarhi wun'we.

Kutani va pfumelelana. Ku suka siku rero, xiharhi xin'we a xi rhumeriwa exilawini xa N'wanghala siku rin'wana na rin'wana, sweswo a swi tsakisa N'wanghala. Siku ra N'wampfundla ra ku nyikela vutomi bya yena hi ku nyika N'wanghala swakudya ri fika. N'wampfundla a nga swi lavi ku fa kutani u lukile mano.

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 54 2019/10/21 11:45:53

Siku:

Hi ku nonoka swinene N'wampfundla u yile exilawini xa N'wanghala. Loko a fika, N'wanghala a ya ehansi na le henhla. A khome hi ndlala swinene. Loko a vona ximpfundlana, a hlundzuka swinene.

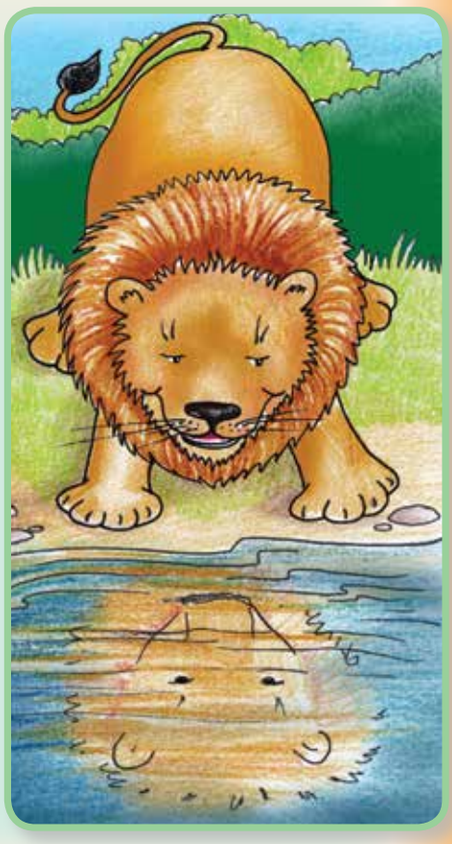

N'wanghala: U ehleketa leswaku ximpfundlana xo ringana na wena xi nga ndzi nyika nyama yo ringana ku dya siku hinkwaro? Ndzi khome hi ndlala swinene futhi vona leswi u nga ondzisa xiswona!

N'wampfundla: Swiharhi swi ku rhumele makondlo ya ntsevu, Hosi N'wanghala, kambe ntlhanu wa wona ya dlayiwile no dyiwa hi nghala yin'wana.

N'wanghala: Nghala yin'wana yihi? Hi mina hosi endhawini leyi.

N'wampfundla: A yi ri laha … lahaya …nghala leyikulu swinene. Nghala leyin'wana yi te hi yona hosi ya khwati.

N'wanghala: Ndzi yise eka nghala leyin'wana leswaku ndzi ta yi dyondzisa dyondzo – leri i tiko ra mina!

Ximpfundlana xi yisa N'wanghala enambyeni wo enta ngopfu. Xi byerile N'wanghala leswaku nghala leyin'wana a yi ri endzeni ka nambu. N'wanghala a languta endzeni ka nambu kutani a vona ndzhuti wa yena. A a ehleketa leswaku a yi ri nghala leyin'wana. N'wanghala a bonga hi rito lerikulu, hi xihatla a tlulela ematini ku hlasela ndzhuti lowu a ehleketa leswaku a yi ri nghala leyin'wana. N'wanghala a ya banana na maribye hi nhloko a tlhela a nwela. Ximpfundlana, hi ntsako lowukulu, xi tlhelela eka swiharhi swin'wana ku ya swi byela mahungu lamanene. Swiharhi hinkwaswo swi sala swi hanya hi ku rhula.

A hi tsaleni

Hlaya swivutiso leswi landzelaka kutani u swi hlamula eka swivandla leswi nyikiweke.

Hikwalaho ka yini swiharhi leswin'wana a swi chava n'wanghala?

Mano ya ximpfundlana a ya ri wahi?

Hi yihi nhlokomhaka leyi fanelaka xitori lexi?

Hikwalaho ka yini swiharhi a swi nghanghamela loko swi vulavula na N'wanghala?

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 55 2019/10/21 11:45:54

Ku kunguhata ntlangu

A hi vulavuleni

Eka maphepha yo tirhela mambirhi lama nga hundza, u hlayile min'wangulano mimbirhi. Sweswi kunguhata ku tsala n'wangulano wa wena. Tirha na munghana wa wena ku hetisa mepe lowu wa miehleketo.

- Tirhisa mepe wa miehleketo leswaku wu ku pfuna ku kunguhata matsalele ya wena.
- Tsala mpfapfarhuto.
- Kombela munghana leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena.
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke.
- Kutani xi tsale hi vukheta ebukwini ya wena.

Vito ra ntlangu

1 Swimunhuhatwa i vamani?

2 Hi rihi kungu?

3 Hi wihi mbangu?

4 Murunguri u ta vula yini?

5 Ndzi lava ku hundzisa hungu rihi?

U nga vumba swimunhuhatwa hi leswi va swi vulaka. Tsala marito lama vuriwaka hi swimunhuhatwa.
Tatisa mavito ya swimunhuhatwa swa wena eka kholomu ya voko ra ximatsi u tlhela u tsala leswi va swi vulaka eka nkarhi wa sweswi.

A hi tsaleni

Tirhisa mepe wa miehleketo ku tsala eka phepha ro pfapfarhutela eka rona kutani loko u hetile ku hlela mpfapfarhuto, tsala ntlangu wa wena hi vukheta eka xivandla lexi nyikiweke.

Hlamusela mbangu	
Mavito ya swimunhuhatwa	Leswi va vulaka swona eka nkarhi wa sweswi.

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 56 2019/10/21 11:45:58

Siku:

A hi vulavuleni

Pfumelela vadyondzi va ntlawa wa n'wina ku hlaya ntlangu lowu u wu tsaleke. Xana a va swi kota ku landzelela kungu? A va kota ku lemuka swimunhuhatwa entlangwini wa wena?

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 57 2019/10/21 11:45:59

Ku vika leswi va vulaka swona

Ku tirhisa swirhatana swa ntshaho: Nkarhi hinkwawo u sungula kumbe u heta hi riendli leri vikaka, tanihi vutisa, vula, hlamusela. "Ndzi kombela u ndzi nyika nkarhi," ku kombela Bongi, kumbe Bongi a kombela "Ndzi nyike nkarhi." "Ndzi nga famba na wena?" ku vutisa Peter, kumbe Peter a vutisa "ndzi nga famba na wena?"

A hi tsaleni

Tatisa swirhatana eku sunguleni na le ku heteleleni ka leswi ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana xi vulaka swona.

N'wamfenhe u vutisile Hosi N'wanghala ndzi nga vulavula na wena.

N'wampfundla u te loko u hi dya u ta va wexe emfun'weni wa wena.

N'wanghala a vutisa mi ta tisa swakudya swa mina enyangweni wa mina?

Hikwalaho ka yini u swi endlile? A vutisa

Ann u vule leswaku ku hava lexi va nga xi endlaka mayelana na swona.

Sweswi tsala leswi va swi vulaka u tirhisa marito yo rungula.

Anna

U ehleketa leswaku mpfula yi ta na hi Muggivela?

Bongi

Chati ya ta maxelo yi kombisa mpfula nivusiku.

Jabu

Swi kahle hikuva Chiefs ya tlanga.

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 58 2019/10/21 11:46:00

Siku:

Marito lamantshwa

Hlanganisa swivulwan'we leswi ku vumba swivulwankatsano.
Tirhisa kambe kumbe hikuva:

Hi ta pasa. Hi fanele ku hlaya swinene.	
A hi chava. Hi twile huwa leyikulu.	
Mbyana a yi vukula. A ku ri na munhu egedeni.	
Hi tsutsumele endlwini. Mpfula a yi na hi xihangu.	
U hlantswile rhoko. A yi omangi.	

A hi tsaleni

Lava vamavizweni (marito ya nhlamuselo yin'we) va marito lama nga etafuleni. Tirhisa marito lama ku ku pfuna.

ehleketa | xigevenga | nwa | languta | tlanga | khula | futa | hatima | anakanya | vangama | vona | vufendze | nsulavoya | huhwa

Vamavizweni i marito lama nga na nhlamuselo yin'we.

Xikombiso: Hatlisa i mavizweni wa kahlula.

lembe		khensa	
ntamu		nkama	
vonga		matimba	
nkarhi		n'waka	

Sweswi anakanya hi maritofularha ya marito lama khwantihatiweke. Ya tsale ebokisini emakumu ka xivulwa.

A ku hisa namuntlha.	
N'wana wa rila hikuva u na ndlala.	
Tshama ehansi loko u vulavula.	
Buku yi le henhla ka bokisi.	
Munhu lonkulu wa xiximiwa.	
Mpfundla lowu wa nonoka.	

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 59 2019/10/21 11:46:01

Ku tiphina hi vutlhokovetseri

A hi hlayeni

Maentshemulelo yo biha

Matolo a ndzi entshemula.
A ndzi vabya hakunene.

Kunene ndzi yile eka dokodela
Loyi a ndzi nyikeke pilisi ya pinki
Hi awara ya nhungu ndzi etlela.

Ndzi tima rivoni ku sala xinyami.
Bokisi ra tithixu bi!
Hi ku entshemula vusiku hinkwabyo.

Vusiku hinkwabyo entshi, entshi!

Ku wisa do!
Hi xexo xivangelo mudyondzisi-
xa ku feyila mbitanelo wa mina

Bruce Lansky (ntekelelo)

A hi vulavuleni

- Ringeta ku yingisela ncino wa xitlhokovetselo
- Xi hlayele ehenhla kutani u phokotelela biti.
- Bula na munghana wa wena hi vito ra xitlhokovetselo.

A hi tsaleni

Tsala xitlhokovetselo xa wena. Ringeta ku endla leswaku ntila wun'wana na wun'wana wa vumbirhi wu helela hi marito lama nga na yelano wa mimpfumawulo. Mpfampfarhuta xitlhokovetselo xa wena. Xi hlayele munghana wa wena kutani u xi tsala eka xivandla lexi nyikiweke laha hansi.

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 60 2019/10/21 11:46:03

Siku: _____

Riengeteri i rito leri engetelaka swin'wana eka riendli. Ri engetela hi ku komba ndhawu leyi swilo swi endliwaka eka yona.

A hi tsaleni

Tirhisa maengeteri lama landzelaka ku hetisa swivulwa leswi nga laha hansi.

ehansi **ehenhla** **endzeni** **etlhelo** **ekusuhi** **ndzhaku**

Jim u famba _____ ka patu.

Mufana u hlamba _____ ka bavhu.

Ximanga xi etlele _____ ka tafula.

Xikolo xa hina xi le _____ ka ntshava.

Mufana u famba _____ ka switepisi.

Mufana u hundza _____na bokisi.

A hi tsaleni

Ko tala hi rhandza ku hlamusela swilo hi ku swi fananisa na swin'wana. Xikombiso: Loko munhu a ri na matimba hi ri "Wanuna u na matimba wonge i nghala." Xiga-ririmi lexi xi vitaniwa xifananisi. Hi nga tirhisa swiharhi eka swifananisi.

Tsala vito ra xiharhi ku hetisa swifananisi leswi landzelaka.

1	Ku kula wonge i	ndlopfu
2	Matimba wonge i	
3	Makovo swange i	
4	Ku nonoka wonge i	
5	Vutlhari wonge i	
6	Ku leha nhamu wonge i	
7	Ntima wonge i	
8	Ku tshwuka wonge i	

MUDYONDZISI: Nsayino _____ Siku _____

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 61 2019/10/21 11:46:08

Xitlhokovetselo xo ndhundhuzela Afrika-Dzonga

A hi hlayeni

Hi rixaka leri tinyungubyisaka.
Tanani, tanani hi yimbelela risimu.
Risimu ra ku hanya tanihi
rixaka rin'we
I tiko ra vanhu, eka vanhu, hi vanhu.

Hi losa tiko ra hina lerintshwa.
Hi ndhundhuzela tiko ra hina ro saseka.
Hi Nkosi Sikelel' iAfrika.
Moya ehansi vana lavatsongo

Pfunani ku aka tiko ra rikwerhu
Masakhane, masakhane
Hi n'wina varhangeri va mundzuku.

Masakhane, Vaafrika-Dzonga
vo saseka.
Hosi katekisa Afrika!

A hi vulavuleni

- Xitlhokovetselo xi vulavula hi yini?
- Hikwalaho ka yini hi ku i xiphato xa ndhavuko?
- Xana xitlhokovetselo xi na mbuyelelo wa mimpfumawulo?
- Swiphato swa ndhavuko swi phatiwa loko swi te yini?

- Tirhisa mepe wa miehleketo leswaku wu ku pfuna ku kunguhata matsalele ya wena.
- Tsala mpfapfarhuto.
- Kombela munghana leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena.
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke.
- Kutani xi tsale hi vukheta ebukwini ya wena.

A hi tsaleni

Hi ku vona ka n'wina tanihi vadyondzi, i yini mi nga xi endlaka ku antswisa tiko ra hina ri va ndhawu yo antswa yo hanya eka yona? Tsalani mavonelo ya n'wina eka mepe lowu wa miehleketo.

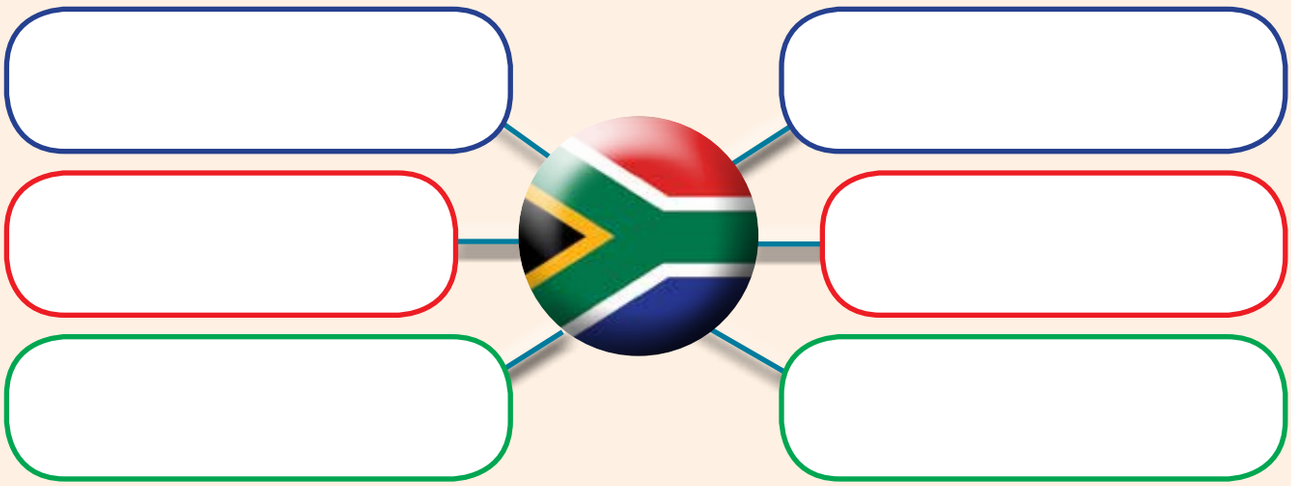

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 62 2019/10/21 11:46:12

Siku:

Marito lamantshwa

Sweswi tsala ndzimana hi leswi tiko ra Afrika-Dzonga ri nga endlisiwaka xiswona ndhawu yo antswa yo hanya eka yona.

A hi tsaleni

Tirhisa mavonelo lama nga eka mepe wa wena wa miehleketo. Hi ku nyikile xivulwa xa nhlokomhaka xo sungula ndzimana ya wena.

Afrika-Dzonga i tiko ro saseka swinene naswona hinkwerhu hi nga pfuneta ku ri endla ndhawu yo antswa yo hanya eka yona.

Sweswi tsala xitlhokovetselo xa wena hi vutomi eAfrika-Dzonga.

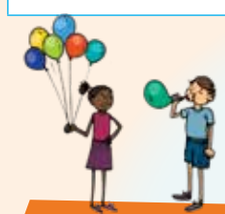

A hi hungaseni

Languta n'weti, wa vangama swinene le henhla.
Wu tanihi rivoni leri nga empfhukeni.
Vhiki leri nga hela a wu ri wutsongo wu tlhela wu va na xivumbeko xa vurha; Kambe sweswi wu kurile naswona i wa xirhendzevutana ku fana na O.

E Follen

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 63 2019/10/21 11:46:15

31

Switlhokovetselo swa tipulanete

A hi vulavuleni

- Xana u tiva mavito ya tipulanete?
- Xana wa ehleketa leswaku tipulanete ti nga va ti ri njhani?
- Xana ti tanihi pulanete ya hina ya misava?
- Xana u tshama u vona tin'wana ta tona nivusiku empfhukeni?
- Xana wa swi tiva leswaku hi le ka vukule byo tanihi kwihi na dyambu?

Eka xitlhokovetselo lexi, Puluto ya ha vitaniwa pulanete. Hi 2006, van'wasayense va pfumelelanile hi nhlamuselo ya leswi pulanete yi vulaka swona, kutani va twananile leswaku Pluto a hi pulanete. Enkarhini wa sweswi ku thumbhiwe na tipulanete tin'wana letintshwa. Leswi swi kombeta leswaku ku na swilo swo tala leswi ha ha faneleke ku swi dyondza!

Tipulanete ta kaye ti rhendzele dyambu.
Yingisela loko ndzi ti vitana hi yin'weyin'we.

Mekhuri? Hi mina loyi! Yo sungula
Leyi nga ekusuhi ngopfu na dyambu.

Vhenasi? Hi mina loyi!
Ya vumbirhi. Ya vangama swinene, wonge i yintshwa.

Misava? Hi mina loyi!
Ya vunharhu. Misava i kaya ra mina na wena.

Marisi? Hi mina loyi!
Ya vumune. Yo tshwuka no lunghela ku fambafamba.

Jupitha? Hi mina loyi!
Ya vuntlhanu. Leyikulu ku tlula hinkwato.

Satheni? Hi mina loyi!
Ya vuntsevu. Swirhendzevutana swa ritshuri na ayisi leswi pfanganaka

Yurenasi? Hi mina loyi!
Ya vunkombo. Pulanete leyi tlhandlukeleke etilweni.

Nepichune? Hi mina loyi!
Ya vunhungu Yi na thonsi ro dzwihala na sayizi leyikulu.

Puluto? Hi mina loyi!
Ya vukaye. Leyitsongo swinene no hetelela eka nxaxamelo!

M. Goldish (Ntekelelo)

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 64 2019/10/21 11:46:16

Siku:

Marito lamantshwa

A hi vulavuleni

- Xana xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi yini?
- Xana u ehleketa leswaku hikwalaho ka yini mutsari a tsarile xitlhokovetselo lexi?
- Xana mutsari u ku hlamusela yini hi swiyimo swa tipulanete?
- Hlayela xitlhokovetselo ehenhla u ri karhi u landzelela ncino kumbe biti hi ku ba ehansi hi nenge wa wena.

A hi tsaleni

Lava marito ya ntsevu lama yelanaka hi mimpfumawulo kutani u ma tsala eka tafula.

Man'wana	mambirhi				

A hi endleni

Sweswi xiyisisa xitlhokovetselo na xifaniso lexi nga laha hansi. Ringeta ku tsala mavito ya tipulanete ku suka eka leswi vuriwaka hi xitlhokovetselo mayelana na laha ti kumekaka kona loko ti ringanisiwa na laha dyambu ri nga kona. Xitlhokovetselo xi ku hlamusela hi ndhawu ya pulanete yin'wana na yin'wana.

Eka xitlhokovetselo lexi, mutsari u vitana tipulanete kutani yin'wana na yin'wana ya hlamula. U teka pulanete yin'wana na yin'wana tanihi loko yi ri munhu.

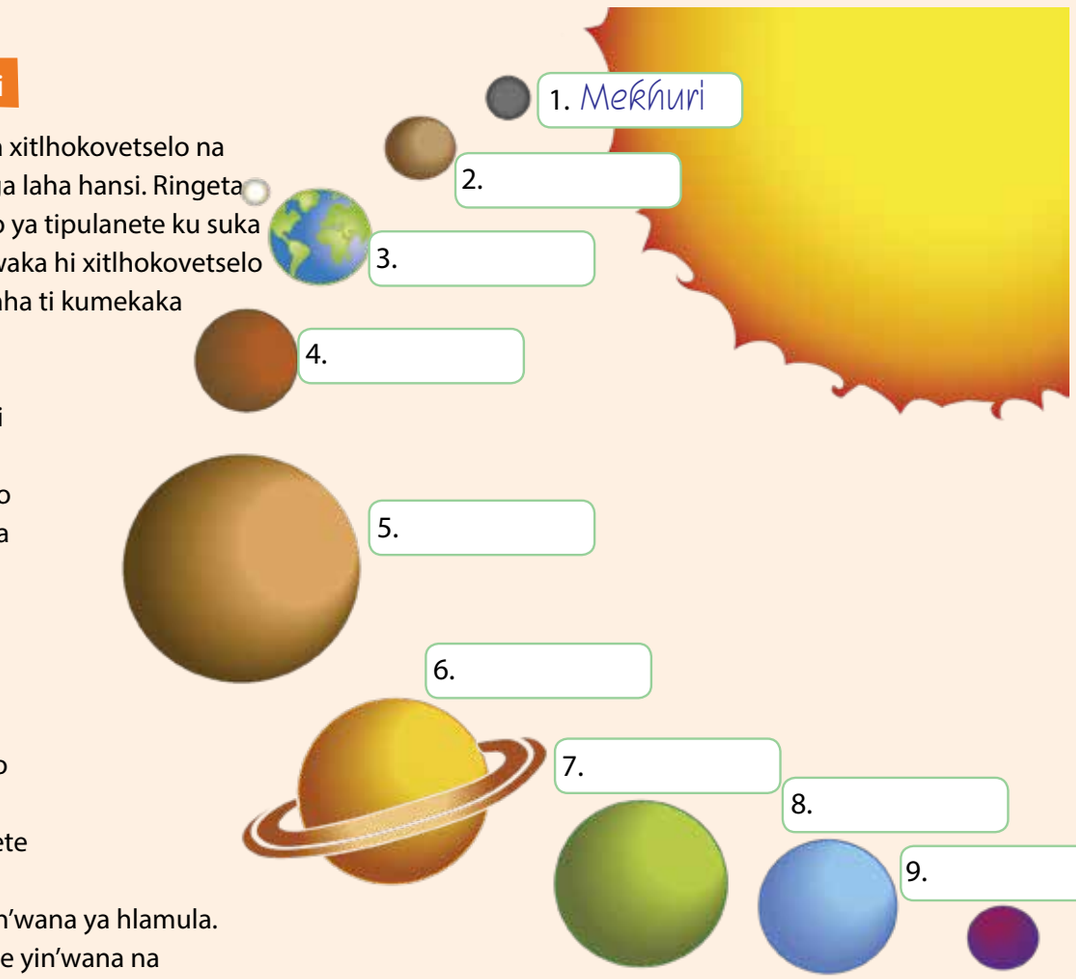

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 65 2019/10/21 11:46:18

Tsala xitlhokovetselo

A hi tsaleni

Kunguhata ku tsala xitlhokovetselo. Tsala swivulwa leswi nga na ncino kumbe yelano wa mimpfumawulo eka bokisi rin'wana na rin'wana. Tirha na munghana wa wena. Bulani mi tlhela mi tsala mianakanyo ya tindzimana ta xitlhokovetselo xa n'wina eka bokisi rin'wana na rin'wana. Kutani tsalani swivulwa leswi nga na yelano wa mimpfumawulo eka bokisi rin'wana na rin'wana.

- Tirhisa mepe wa miehleketo leswaku wu ku pfuna ku kunguhata matsalele ya wena.
- Tsala mpfapfarhuto.
- Kombela munghana leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena.
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke.
- Kutani xi tsale hi vukheta ebukwini ya wena.

Vito ra xitlhokovetselo

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 66 2019/10/21 11:46:21

Siku:

Marito lamantshwa

Xigego i yini?

Hi tirhisa swigego swinene eka vutlhokovetseri. Xigego i xigaririmi lexi eka xona ku fananisiwaka swilo swimbirhi. Nchumu wun'we wu nyikiwa swihlawulekisi swa nchumu lowun'wana. Swikombiso: Sasavona u na mbilu ya ribye. Gavaza i xiluva. Loko u tirhisa xigego, u fananisa swilo handle ko tirhisa "wonge", "swange"kumbe "tanihi".

A hi tsaleni

Tsala xitlhokovetselo xa wena hi vukheta kutani u xi hlayela ntlawa wa n'wina.

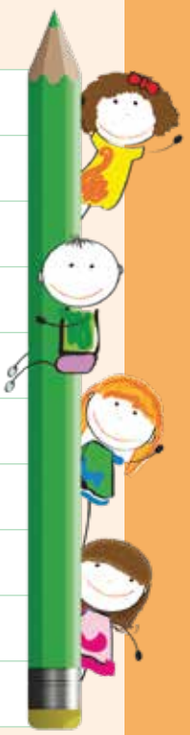

A hi vulavuleni

Vula leswi xigego xin'wana na xin'wana xi vulaka swona. Dirowa xifaniso ku kombisa xin'we xa swona.

Mudyondzisi wa hina a nga ri kona kutani xikolo a xi ri sorokisi.

Gezani i homu.

Manana i ngwenyankelenge.

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 67 2019/10/21 11:46:26

Siku:

TIKAMBISISE

Ndzi kota ku	😃	😟
hlaya ntsheketo.		
hlaya xitshuriwa xa nsusumeto.		
xopaxopela xitshuriwa xa nsusumeto.		
hlaya atikili ya phephahungu.		
boxa nhlokomhaka, ntila wo hlamusela mutsari na manghenelo.		
hlaya n'wangulano.		
kunguhata no tsala xitori.		
kunguhata no tsala atikili ya phephahungu.		
kunguhata no tsala n'wangulano.		
bvumba leswi xitori xi nga ta herisa xiswona.		
encenyeta xitori.		
boxa swimunhuhatwa, kungu na mbangu.		
tirhisa swirhangi na swilandzi.		
nyika maritofularha na vamavizweni.		
lemuka nhlokomhaka na xiendliwa.		
boxa no tirhisa tinxaka ta maviti.		
xopaxopela xinavetiso.		
boxa ntlawa lowu kongomisiweke kumbe vahlayi.		
lemuka switirhisiwa swo hambana eka xinavetiso.		
tsala xinavetiso ndzi tirhisa ririmi ro gega.		
tumbuluxa burochara.		
hlamusela leswi ku vuriwaka swona hi xivulwan'we na xivulwankatsano.		
boxa nhlokomhaka na riendlinkulu exivulweni.		
tirhisa maengeteri hi mfanelo.		
boxa mavonele ya nkaneto na mavonele lama seketelaka eka ririmi ra nsusumeto.		
kunguhata no tsala mbulavulo wa nsusumeto.		
boxa switirho swa vutlhokovetseri.		
tirhisa ririmi ro susumeta.		
lemuka tinhlamuselo, swivutiso na swiletelo.		
tiyisisa vuxaka bya nhlokomhaka na riendli.		
tirhisa swivulavulelo na swivuriso.		
tirhisa mabumabumeri (mahlawuri).		
tirhisa swivulwan'we.		

XIT HL Gr6 B1 TH2.indd 68 2019/10/21 11:46:32

Leswi nga endzeni

Nkongomelo wa 3: Ku vula leswi swi endlisiwaka xiswona

Xitshuriwa xa swiletelo
Kotara ya 2 - Mavhiki ya 1-2

33 Ku baka makhekhe ya swikhapana 70
Boxa swilo swa ntolovelo swa xitshuriwa xa swiletelo.
Swiletelo swo tsema no longoloxa.
Kuma swibye leswi lavekaka.
Hlamula swivutiso swa xikambelantwisiso swo huma eka rhesipi.
Ku rhekhoda marito lamantshwa ni tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

34 Ku tsala rhesipi 72
Ku tsala rhesipi ya swakudya leswi rhandziwaka swinene.
Ku tsala ndzandzelelano wa swiletelo swo endla khapu ya tiyi .
Ku hetisa chati ya nkhuluko wa migingiriko ya siku ni siku.

35 Masungulo lamantshwa na mahetelelo 74
Ku tivisa swirhangi, swilandzi na minsinya.
Tinhlamuselo ta swirhangi na swilandzi.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

36 Endla swifaniso swo sasekisa leswi cinaka 76
Ku hlaya swiletelo.
Ku hetisa swiletelo hi ku kongomisa eka swifaniso.
Ku hetisa chati ya nkhuluko hi ku tirhisa swihlanganisi.

37 Leswi ndzi tirhisisaka xiswona siku ra mina 77
Ku dirowa mepe lowu fambaka na swiletelo swa ndlela.
Ku tsala swiletelo swa ndlela.

38 Ku tsala papila ra swiletelo swa ndlela 78
Ku boxa nhlokomhaka, riendli na xiendliwa eswivulweni.
Ku boxa maendli.
Ku tsala swivulwa leswi nga na nhlokomhaka, riendli na xiendliwa.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

39 Tinhlokomhaka, maendli na swiendliwa 80
Ku boxa swilo swa ntolovelo eka dikixinari swo tanihi marito lama letelaka, marito lama tsariweke eka dikixinari, tinhlamuselo to hambanahambana na swihluvi swa mbulavulo.

40 Leswi dikixinari yi hi byelaka swona 82
Xikambelantwisiso xo huma eka xitshuriwa.

Ku rungula ntsheketo
Kotara ya 2 - Mavhiki ya 3-4

41 Vusiku byo hlamarisa 84
Xikambelantwisiso xo fana na leswi tirhisiwaka eka xikambelo, ku tirhisiwa swivutiso swo hlawula nhlamulo yin'we eka leti nyikiweke na swo nyika mavonelo.
Ku tivisa maendli ya ntumbuluko.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

42 To tala hi ngwenya 86
Ku encenyeta xitori.
Nkongomiso eka swihlawulekisi swa vanhu.
Ku hlawula mabumabumeri yo hlamusela ximunhuhatwankulu.
Ku tirhisa mabumabumeri ku tsala nhlamuselo ya mahanyelo ya ximunhuhatwankulu.
Ku kunguhata ku tsala xitsalwana.

43 Siku leri landzelaka 88
Tolo ndzi lorhile...
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

44 Ku tsala xitori xa mina 90
Ku tsala Nhluto wa buku, ku tirhisiwa xitori tanihi masungulo.
Ntiyiso na swilo swo tisungulela. Nkanelo wa leswi nga endzeni.
Nghingiriko wa tinxaka ta maendli.

45 Nhluto wa buku 92
Ku bvumba xitori ku ya hi swifaniso na tinhlokomhaka.
Nkanelo wa xitori: Ximunhuhatwa, mbangu na kungu.
Ku tivisa ntitsalwavutomi tanihi tsalwa.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

46 Nelson Mandela wa muntshwa 94
Ku tsala Nhluto wa buku ku katsakanyiwa kungu, mbangu, swimunhuhatwa na nkongomelo.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

47 Nhluto wa buku 96
Nhluto wa tinxaka ta switshuriwa na swilo swa ntolovelo.
Nhluto wa nkarhi wa sweswi, lowu nga hundza na lowu taka. Migingiriko yo kongomisiwa eka nkarhi wun'wana na wun'wana.

48 Swi ya emahlweni no humelela 98
Mpfuxeto wa nkarhi lowu nga hundza, wa sweswi na lowu taka tanihi ntlangu wa bodo.

Tikambisise! 100
Tikambisise mayelana na mimbuyelo ya maphepha yo tirhela ya 16 lama hundzeke.

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 69 2019/10/21 11:44:56

Ku baka makhekhe ya swikhapana

A hi nlayeni

Rhesipi ya khekhe ra xikhapana

Swichelachelana

Swihlanganisiwa swo baka khekhe

- 125 g ya majarini lama n'okisiweke
- 1 khapu ya chukela
- 3 wa matandza
- 1 xilepulana xa vanilla essence
- 1½ wa tikhapu ta fulawuri ya self- raising
- ¾ ya khapu ya masi

Ku ayisa

- 50 g ya botere yo kala munyu
- 2 wa tikhapu ta chukela ro ayisa
- 2 wa malepula ya masi

Swinyunyetelo swo khavisa

Maendlele

Musweki u hlangahlanganisile swiletelo swo endla makhekhe ya swikhapana. Vona loko u nga swi kota ku endla makhekhe lama. Tsema swiletelo eka pheji leri nga langutana na leri kutani u swi namarheta eka xivandla lexi hi ndzandzelelano lowu faneleke.

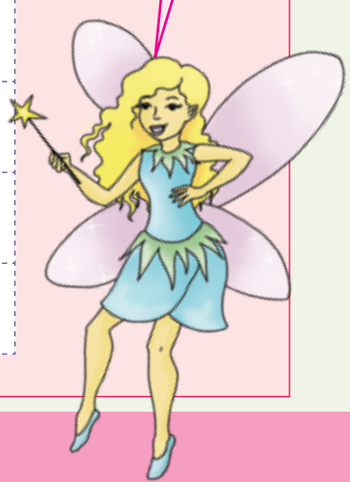

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 70 2019/10/21 11:45:00

Siku:

Marito lamantshwa

A hi tsaleni

Xana u lava masi yo tanihi kwihi?

Xana u lava fulawuri yo tanihi kwihi?

Leswi humelelaka loko u ta va u humesile makhekhe eka ovhene.

Hlaya rhesipi hi vukheta kutani u endla nxaxameto wa swibye leswi lavekaka leswaku u kota ku endla makhekhe lama.

A hi tsaleni

Tsema swiletelo kutani u swi namarheta hi ndzandzelelano lowu faneleke eka pheji leri langutaneke na leri.

Humesa kutani u ya tshika ya hola.

Hlanganisa majarini na chukela kutani u chela matandza na *vanilla essence* kutani u swi ba/hakasa swi kala swi hlangana.

Lumeka ovhene yi va eka 180°C. Veka maphepha ya makhekhe ya swikhapana epanini ra timafini.

Tata maphepha ya makhekhe ya swikhapana hi swikatsakanywa.

Sefela fulawuri eka swikatsakanyiwa swa majarini kutani u chela masi.

Baka makhekhe ya swikhapana nkarhi wo ringana 20 – 25 wa timinete.

Hakasa botere yi kala yi basuluka no rhetela kutani u chela chukela ro ayisa.

Tota swo ayisa ehenhla ka makhekhe.

Chela swinyunyetelo.

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 71 2019/10/21 11:45:04

Ku tsala rhesipi

A hi tsaleni

Tsala rhesipi ya swakudya leswi u swi tsakelaka swinene. Tsala ephepheni kutani u kombela munghana wa wena leswaku a yi hlela. Yi tsale hi vukheta laha hansi.

Rhesipi ya _____

Swichelachelana

Maendlele

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 72 2019/10/21 11:45:06

Siku:

A hi tsaleni

Swiletelo leswi landzelaka i swo endla khapu ya tiyi. Swi hi ndzandzelelano wo hoxeka. Swi tsale hi dayigiramu ya nkhuluko hi ndzandzelelano lowu faneleke.

Chela swisakana swinharhu swa tiyi eketleleni ya tiyi.

Hakasa tiyi ekhapini hi xilepulana.

Yi tshike yi tereka nkarhi wo ringana ntlhanu wa timinete.

Chela masi yo ringanela ekhapini.

Kufumeta ketlele ya tiyi hi mati yo hisa.

Chela mati lama vilaka eka swisakana swa tiyi.

Tata ketlele hi mati.

Chela tiyi ekhapini ku suka eketleleni ya tiyi.

Virisa mati hi ketlele.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

A hi tsaleni

Sweswi tirhisa tibuloko leti ku endla dayigiramu ya nkhuluko leyi kombisaka maendlele ya sangweji.

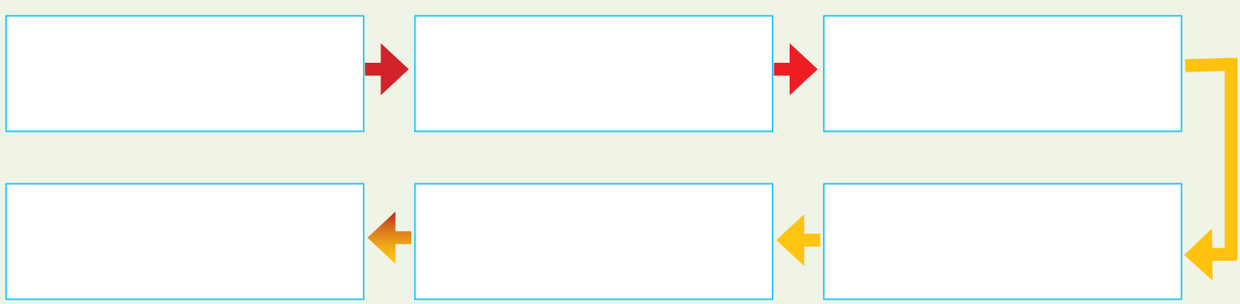

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 73 2019/10/21 11:45:14

Masungulo lamantshwa na mahetelelo

Xana xirhangi i ncini?

Xirhangi a hi rito ro helela. I xiphemu xa rito lexi lungeleriwaka emasungulweni ya rito (leri vuriwaka nsinya). Loko xirhangi xi lungeleriwa eka nsinya xi cinca nhlamuselo ya nsinya.

A hi endleni

Languta xikombiso. Ku humelela yini loko u hlanganisa xirhangi na nsinya? Rito lerintshwa ri vula yini?

Xirhangi	+	nsinya
mu-		tirha

Bana xirhendzevutana eka swirhangi swa marito lama. Kutani Khwatihata minsinya ya marito.

xibokisana, mutirhi, tiyindlu, swimatana, swikhapana, murhi, xitirho, tikambisisa, vafana, vukheta, xikhiya, mufana, tikhapu, makhekhe, xitsalo, yinhla

Swirhangi leswi swi vula yini?

Xirhangi	Nhlamuselo	Xirhangi	Nhlamuselo
xi-	ntsongahato	mu-	vun'we
ti-	xitlhelelo	swi-	vunyingi
ma-	vunyingi	ti-	vunyingi

A hi tsaleni

Engetela swirhangi eka marito lama khwantihatiweke ku cinca tinhlamuselo ta swivulwa leswi landzelaka.

1. Chela ( ) matana endzeni ka xihlambetwana.	**2.** Gavaza u ( ) cherile hi swikatsakanywa.
3. U veka maphepha ya ( ) khekhe.	**4.** Teka ( ) tsalo xin'we ntsena.
5. Vana va tshamile ehenhla ka ( ) tulu.	**6.** ( ) tlangi wa bolo u tsakile hikuva va hlurile ntlangu.
7. Tisa ( ) faniso swa hina haleno.	**8.** Munghana wa mina wa ( ) vona.
9. Chela tiyi endzeni ka ( ) khapu.	**10.** Leyi i ( ) ndlu ya ka hina.
11. Byela ( ) fana va tshika ku raha bolo.	**12.** Mbyana yi n'wi lumile ( ) tiho.

1 swi, 2 ti, 3 ma, 4 xi, 5 swi, 6 mu, 7 swi, 8 ti, 9 ti, 10 yi, 11 va, 12 rin.

Hlawula swirhangi swinharhu kutani u swi tirhisa ku vumba marito u tlhela u vumba swivulwa hi wona.

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 74 2019/10/21 11:45:16

Siku:

Xana xilandzi i ncini?

A hi endleni

Swilandzi swi fana na swirhangi handle ka leswaku swona swi lungeleriwa emakumu ka rimitsu ku kota ku hundzula nhlamuselo ya rito. Xikombiso: xilandzi xa –ana xi kombisa leswaku mhaka yi humelela hi ku ringana, ku nga xihlamulano. Vana va nyikana malekere.

Languta xikombiso. Ku humelela yini loko u hlanganisa xilandzi na rimitsu? Rito lerintshwa ri vula yini?

Rimitsu	+	Xilandzi
-famb-		-isa

Swilandzi leswi swi vula yini? Bana swirhendzevutana eka swilandzi swa marito lama landzelaka. Kutani khwatihata timitsu ta marito.

dyisa tirhela hawuletela rhandziwa tekisa wisanyana rhandzeka fambile hlayeka hlekisa dyisiwa khomana tlakulela rhandzana tsarisa tsalela pfalula vonile swekela vuyetela dyeka pfunana

Swilandzi leswi swi vula yini?

Xilandzi	Nhlamuselo	Xilandzi	Nhlamuselo
-ana	xihlamulano	-nyana	ntsongahato
-isa	xivangelo	-ela	xikongomelo
-iwa	xitwisiwo	-eka	xikotelo
-ula	xitlhandlulo	-etela	xivuyevuye

A hi tsaleni

Lungelela swilandzi eka marito lama khwatihatiweke ku cinca tinhlamuselo ta swivulwa leswi.

1. Vafana va <u>rahela</u> ____ bolo.	**2.** Matluka ya <u>tshana</u> ____ ehansi.
3. Manana u <u>hlamba</u> ____ n'wana.	**4.** <u>Ximanga</u> ____ lexi xa tsakisa.
5. Famba u ya <u>tsala</u> ____ vito ra wena.	**6.** U ta <u>ba</u> ____ loko u nga yingisi.
7. Nimixo hi <u>tsala</u> ____ xikambelo.	**8.** Makhekhe lama ya <u>dya</u> ____.
9. <u>Pfala</u> ____ rivanti vayeni va nghena.	**10.** U <u>hlaya</u> ____ xikambelo xa mundzuku.
11. N'wana u <u>famba</u> ____ hi nhongana.	**12.** U <u>tirha</u> ____ mali yo tala.

1 ana, 2 ela, 3 isa, 4 nyana, 5 isa, 6 iwa, 7 ile, 8 eka, 9 ula, 10 ela, 11 iwa, 12 isa.

Hlawula marito manharhu lama khwatihatiweke ku suka eka nghingiriko lowu hundzeke kutani u ya tirhisa ku vumba swivulwa.

MUDYONDZISI: Nsayino ____ Siku ____

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 75 2019/10/21 11:45:19

Endla swifaniso swo sasekisa leswi cinaka.

A hi endleni

Languta swifaniso leswi kombisaka mavumbelo ya swivumbiwa leswi. Kun'we na ntlawa wa wena, kumani leswaku i yini leswi lavekaka ku kota ku endla mucini. Kutani tsalani swiletelo eka xivandla lexi nyikiweke.

Leswi lavekaka

- ✓ Xidamarheti xa Bostik
- ✓ 3 wa swibasisi swa phayiphi
- ✓ 2 wa tipomupomu ta xiyimo xa le xikarhi (4 cm hi mpandzoxikarhi)
- ✓ pomupomu leyitsongo
- ✓ 2 wa mahlo
- ✓ Risiva ro endla ncila
- ✓ 2 wa tikunupu ta mikondzo ya tipomupomu

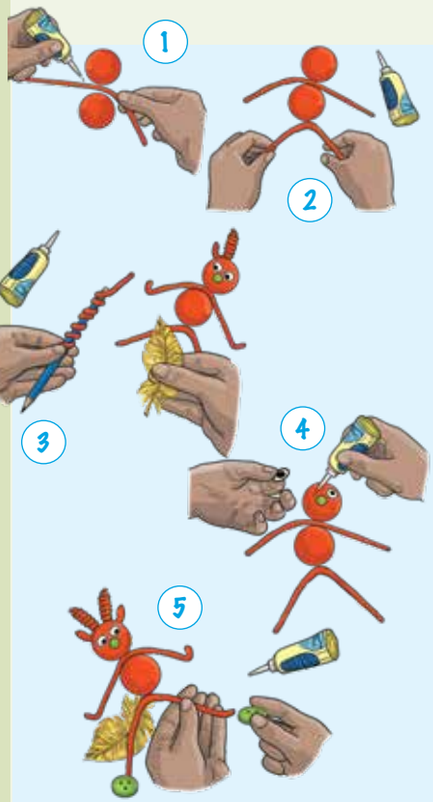

Maendlelo ya tipomupomu

1. Dirowa swirhendzevutana swimbirhi leswikulu, leswi ringanaka eka khadibodo. Sweswi swi tseme u swi humesa.
2. Dirowa swirhendzevutana swimbirhi leswitsongo endzeni ka swirhendzevutana swimbirhi leswikulu. Swi tseme u swi humesa leswaku swirhendzevutana leswikulu swi sala swi ri na mimbhovo exikarhi ka swona.
3. Veka swirhendzevutana swin'we kutani u swi phutsela hi wulu ya xitshopana leyi yi huleriwaka eka mbhovo kutani yi kokiwa ku pfala na le handle ku fikela loko xirhendzevutana hinkwaxo xi phutselekile. U nga tirhisa tingoti timbirhi kumbe tinharhu ta wulu leswaku u kota ku phutsela swirhendzevutana hi ku hatlisa.
4. Hi xikero lexi karihaka, tsema wulu exikarhi ka makumu ka swirhendzevutana leswimbirhi.
5. Nghenisa xiphemu xa wulu exikarhi ka swirhendzevutana swimbirhi kutani u swi boha swinene. Kutani susa swirhendzevutana.

A hi tsaleni

Sweswi tsala leswi u nga ta swi endla hi switirhisiwa hinkwaswo ku katsa na tipomupomu.

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 76 2019/10/21 11:45:32

Leswi ndzi tirhisisaka xiswona siku ra mina

Tatisa tiwachi hi minkarhi yo hambana ya siku kutani u dirowa xifaniso ku kombisa leswi u swi endlaka.

Xo sungula ndzi

Kutani hi _____ ndzi

Endzhaku ndzi

Endzhaku ka sweswo hi _____ ndzi

Ndzi nga si

Xo hetelela ndzi

A hi tsaleni

Sweswi hundzula chati ya nkhuluko eka swivulwa leswi hlamuselaka leswi u tirhisisaka xiswona siku ra wena.

MUDYONDZISI: Nsayino _____ Siku _____

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 77 2019/10/21 11:45:45

Ku tsala papila ra swiletelo swa ndlela

A hi tsaleni

Tsalela munghana wa wena loyi a tshamaka edorobeni rin'wana papila u n'wi rhamba ku ta ekhonsatini ya xikolo xa n'wina. U ta fanela ku n'wi nyika vuxokoxoko bya swa khonsati, u n'wi byela nkarhi lowu yi nga ta sungula hi wona, siku ra khonsati na laha xikolo xa n'wina xi kumekaka kona. U ta fanela ku tlhela u n'wi nyika na swiletelo swa ndlela. U ta swi tsala eka pheji leri landzelaka

Tsala adirese ya wena laha.

Tsala siku laha.

Tsala maxewetelo lama faneleke.

Tsala mahetelelo ya wena laha.

Tsala vito ra wena laha.

- Tirhisa mepe wa miehleketo leswaku wu ku pfuna ku kunguhata matsalele ya wena.
- Tsala mpfapfarhuto.
- Kombela munghana leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena.
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke.
- Kutani xi tsale hi vukheta ebukwini ya wena.

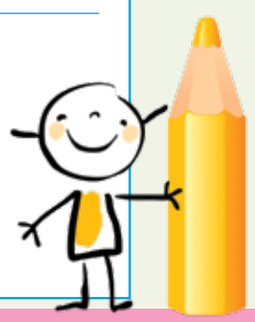

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 78 2019/10/21 11:45:50

Siku:

A hi endleni Dirowa mepe wo suka eka ndhawu yin'we (ku nga va ekaya ka n'wina, exitichini xa mabazi, evhengeleni) ku ya exikolweni xa n'wina.

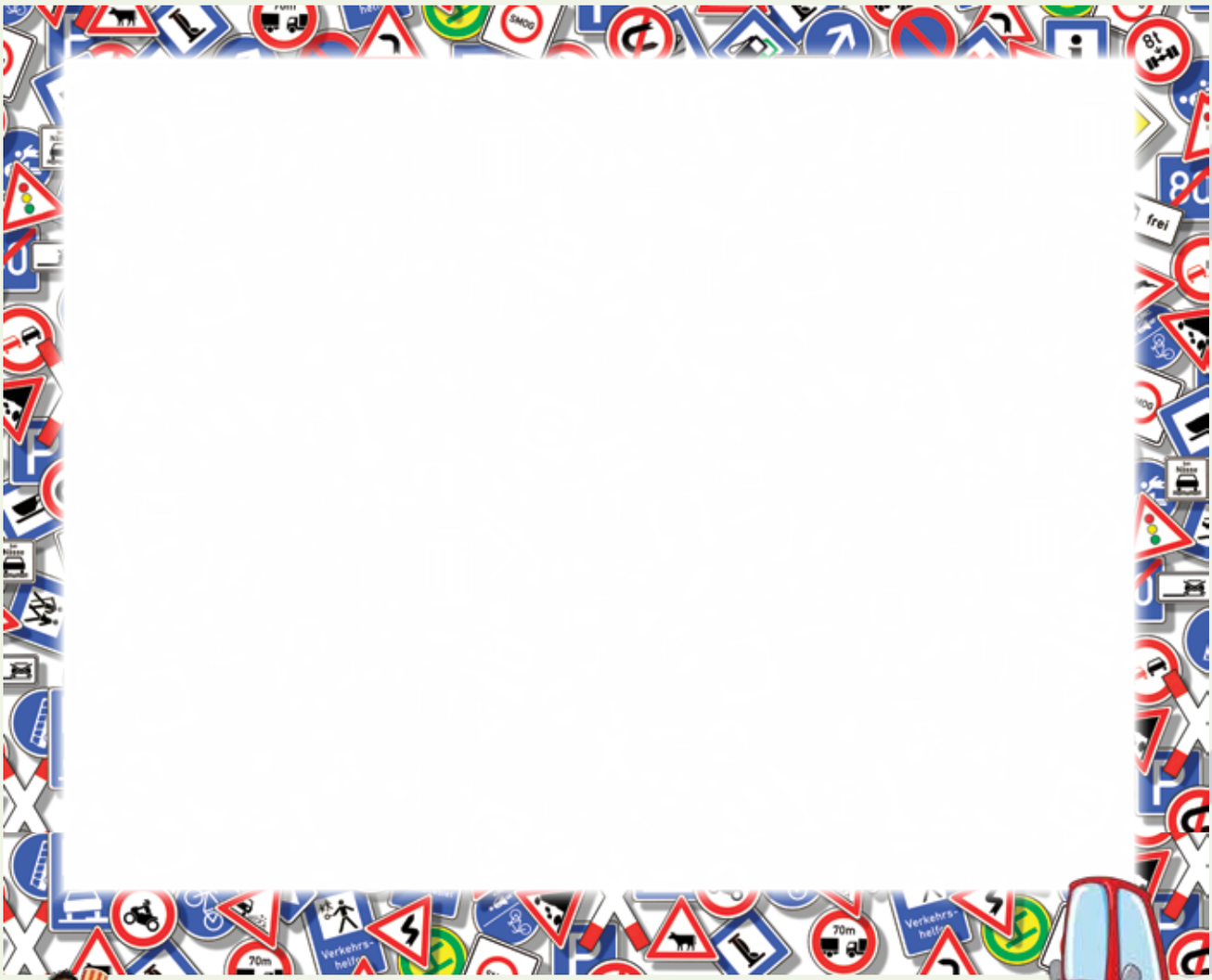

A hi tsaleni Sweswi tsala swiletelo swa ndlela.

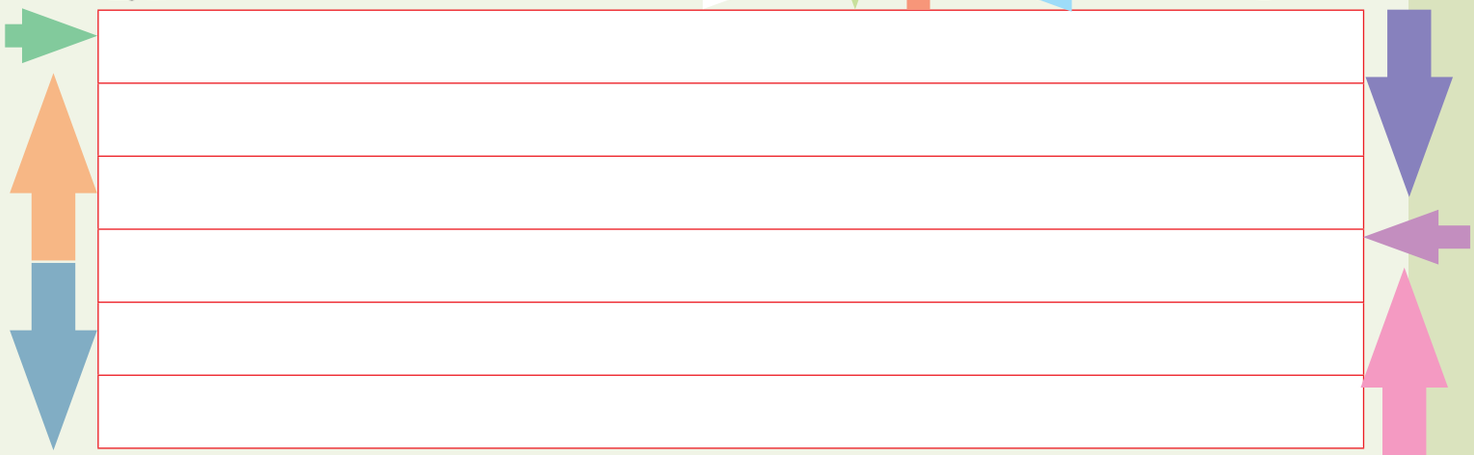

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 79 2019/10/21 11:45:54

Tinhlokomhaka, maendli na swiendliwa

A hi tsaleni

Hlayani swivulwa leswi landzelaka na munghana wa wena.

khwatihata nhlokomhaka hi muhlovo wo tshwuka. Nhlokomhaka i munhu kumbe xanchumu lexi endlaka xiendlo.

khwatihata riendli hi muhlovo wa wasi. Riendli i rito ra xiendlo.

khwatihata xiendliwa hi muhlovo wa rihlaza.

Xiendliwa i munhu kumbe xanchumu lexi endliwaka swin'wana.

Swimanga swi tsutsumisa makondlo.
Tsakani u rhandza Jabu.
Musweki u hisile swakudya.
Mufana u fayile fasitere.
Nhwanyana u hahisa khayiti.
Hi bakile khekhe.

Lava u tlhela u khwatihata maendli eka swivulwa leswi landzelaka. Kutani tsala xirhendzevutana eka xiendliwa.

Nhwanyana u fayile fasitere.	Ndzi tatile nghilazi ya mina.
Mufana u hlamba xikandza.	Bazi ri siya xikanyakanya.
Vana va Giredi ya 6 va byarile murhi.	Ann u tsarile imeyili.

Languta swivulwa leswi landzelaka. khwatihata nhlokomhaka na riendli. Swivulwa leswi swi pfumala swiendliwa.

Handle ka xiendliwa ha swi kota ku twisisa nhlamuselo ya xivulwa.

Wa hlaya.	Mbyana yi etlele.
Ha dya.	Va tirha.
Wa rila.	Va tsutsuma.
Mbyana ya vukula.	Byatso bya mbombomela.

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 80 2019/10/21 11:45:57

Siku:

A hi tsaleni

Hlaya swivulwa leswi landzelaka hi vukheta. Khwatihata nhlokomhaka hi muhlovo wo tshwuka, riendli hi wa wasi na xiendliwa hi wa rihlaza.

Ann u hlamurile swivutiso swo tala etlilasini namuntlha.

Mandu u lombile penisele ya mina.

Jabu u cukumetile xihahampfhuka xa phepha hi fasitere.

Sesi u hlaya buku ya layiburari.

Manana u sweka xixevo.

Ndzi yingiserile rhadiyo.

Yoo! Ndzi lahlile riqgingho ra le nyongeni ya mina!

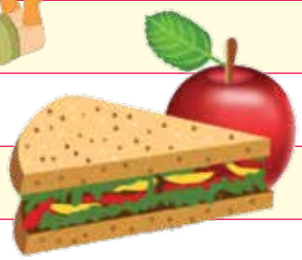

Xihangu xi fayile mafasitere.

Ndzi na R10 exipacini xa mina.

Ndzi dyile sangweji hi lanci.

A hi tsaleni

Sweswi tsala swivulwa swa wena. Eka xivulwa xin'wana na xin'wana, khwantihata nhlokomhaka hi muhlovo wo tshwuka, riendli hi wa wasi na xiendliwa hi wa rihlaza.

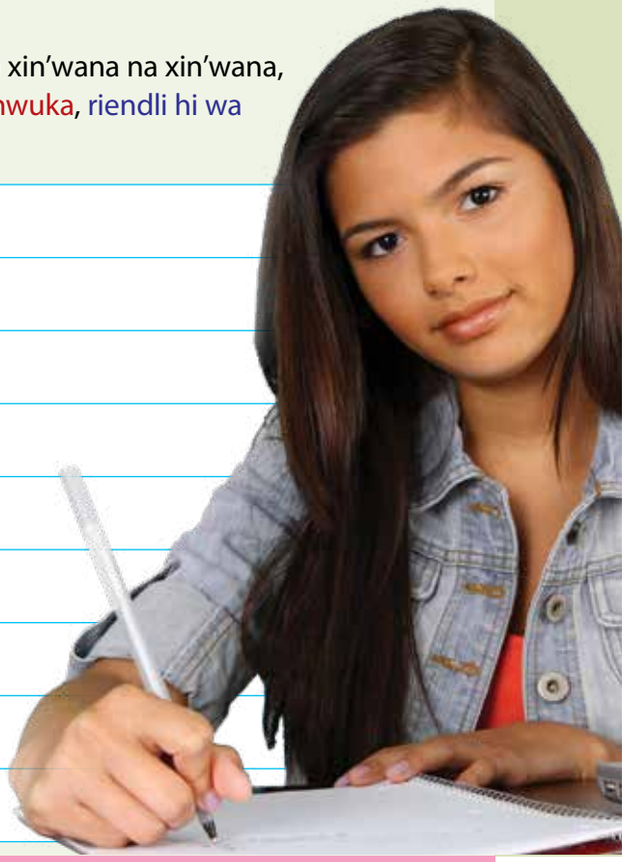

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 81 2019/10/21 11:46:00

Leswi dikixinari yi hi byelaka swona

A hi hlayeni

Dikixinari yi ku byela tinhlamuselo ta marito na leswi ya vurisiwaka xiswona. Marito eka dikixinari ya longoloxiwile hi nongonoko wa tialifabete.

Marito yo letela kumbe marito ya nhlokomhaka ephejini ehenhla ya ku byela rito ro sungula na rito ro hetelela ephejini ro karhi.

Rito ro sungula leri nga tsariwa hi ku tikisa ri vitaniwa rito leri tsariweke. Rito leri tsariweke ri tsariwile hi ku tikisa.

Ekusuhi na rito leri tsariweke ku na rito leritsongo leri kombisaka xihluvi xa mbulavulo no kombisa vunyingi bya rito leri. Ri hi byela loko rito ri ri riviti, riendli, rihlanganisi kumbe vunyingi sweswo-sweswo.

mali

a b c d e f g h i j k l **Mm** n o p q r s t u v w x y z

mali RIVITI xuma, swingwece na tirhandi

mati RIVITI swihalaki, ya huma eka mpfula, ya kumeka emilambyeni.

mbuti RIVITI xifuwo, xi laveriwa nyama, masi na dzovo

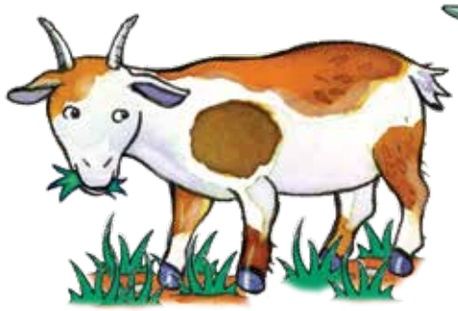

mbyana RIVITI xiharhi, xifuwana,

mfenhe RIVITI xiharhi xa nhova, xi tshama emirhini

mfutsu RIVITI xibodze

mhangela RIVITI huku ya nhova

mhelembe RIVITI xiharhi xa nhova xa rimhondzo rin'we

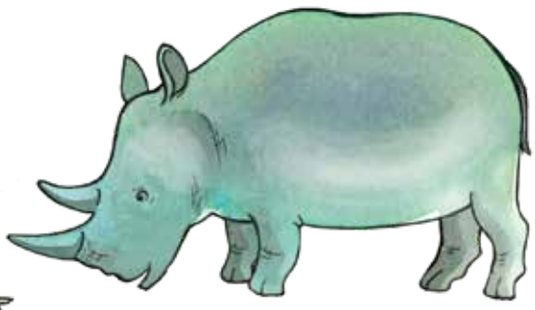

miri RIVITI xivumbeko xa munhu kumbe xiharhi

mita RIENDLI swakudya swi rhelela swi ya ekhwirini

mongolo RIVITI ngati leyi humaka hi tinhompfu

mova RIVITI swimilana swa chukele

mpahla RIVITI nhundzu, tinguvu

mpecane RIVITI nketani

muaki RIVITI munhu loyi a akaka miako

muchayeri RIVITI munhu loyi a fambisaka xo famba hi xona

mulungu RIVITI munhu wa nhlonge yo basa

mune RIBUMABUMERI rihlayi, nhlayo

murhi RIVITI ximilana lexi kulelaka ehenhla

93

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 82 2019/10/21 11:46:01

muyobva

murimi RIVITI munhu loyi a byalaka swimilana, matsavu

musa RIVITI tintswalo, ntwelovusiwana

musi RIVITI xigayo xo tirhisiwa na tshuri

musumi RIVITI murhangeri wa ntlawa wa vayimbeleri

mutsari RIVITI munhu loyi a tsalaka tibuku

mutsendzeleki RIVITI munhu loyi a fambaka hinkwako

mutswari RIVITI manana kumbe tatana

mutwa RIVITI swo tlhava

muvatli RIVITI mutshila wo endla switirhisiwa hi misinya

muxiji RIVITI ximilana xa miroho

muyimeri RIVITI munhu loyi a ku sirhelelaka

muyobva RIVITI banana, muhandzu

a b c d e f g h i j k l **Mm** n o p q r s t u v w x y z

Nhlamuselo yi hi byela leswi rito ri vulaka swona. Loko ri ri na tinhlamuselo to tala, tinhlamuselo ta nambariwa.

Tinhlamuselo tin'wana ti na xivulwa xa xikombiso lexi kombisaka leswi rito ri tirhisisiwaka xiswona.

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 83 2019/10/21 11:46:03

41 Vusiku byo hlamarisa

A hi vulavuleni

- Xana u tshama u lorha norho wo chavisa?
- Xana u lorhile yini?
- Xana u tshama u lorha hi buku leyi u yi hlayeke?

U nga si hlaya

- Languta swifaniso na tinhlokomhaka kutani u ringeta ku bvumba leswi xitshuriwa xi vulavulaka hi swona.
- Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga pheji ku vona leswi u nga ta hlaya hi swona.

Loko u ri karhi u hlaya

- Ringanisa ku bvumba ka wena na leswi u swi hlayeke.
- Loko u nga twisisi xiyenge, tlhela u xi hlaya hi ku nonoka, u xi hlayela ehenhla.

A hi hlayeni

Siku rin'wana nimadyambu Lindiwe a badamile emubedweni wa yena a hlaya buku hi tingwenya eka magazini leyi a yi rhandzaka swinene ya "*National Animal Magazine*". Loko a nga si etlela u vekile magazini eka xelufu ya tibuku, ehandle ka rivanti ra kamara ro hlambela.

Endzhaku ka nkarhi evusikwini byebyo, u pfukile a ya ekamareni ro hlambela. U twile mpfumawulo wa noti wu huma exelufini ya tibuku. A khomiwe hi vurhongo kutani a nga swi tekelangi enhlokweni. Kutani nhulu ya tinyuziphepha na timagazini ehenhla ka xelufu yi sungurile ku ninginika. Nhulu yi werile ehansi, tinyuziphepha na timagazini swi hangalaka ehansi. Mpfumawulo wa noti wu sungula ku twakalela ehenhla.

Lindiwe a nga tshembi leswi a swi vona, ngwenya leyi n'unun'utaka a yi huma ehansi ka xelufu ya tibuku. A yima a nga tshukatshuki hikwalaho ko chava. A languta ngwenya loko yi kokova yi languta kamara. A yi vonaka wonge a ku ri kona yi humaka ematini. Miri wa yona a wu tshona mati kutani yi siya tiva ra mati ehansi. Ngwenya yi endlile mpfumawulo wa noti kutani yi fambafambisa nhloko na ncila swi ya emahlweni na le ndzhaku. Yi pfurile nomo wa yona kutani Lindiwe a titumbeta loko a vona meno ya yona lamakulu.

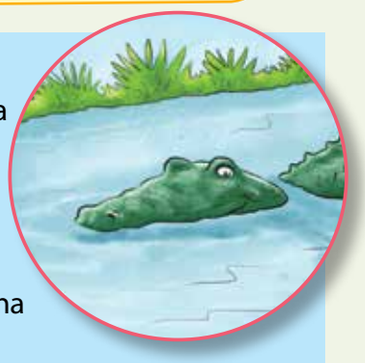

Magazini ya "*National Animal Magazine*" a yi werile ehansi etlhelo ka ngwenya. Swin'wana a swi nga tshamisekangi. Lindiwe a yi xiyisisa, kutani a lemuka leswaku xifaniso ekhavhareni a xi ri xo hambana. Ematshan'wini ya ngwenya leyikulu etlhelo ka nambu, a ko va na ribuwa ra nambu. U rholerile magazini. Hi nkarhi wolowo ngwenya yi tlakusa ncila wa yona hi matimba kutani yi faya vhasi ya manana wa yena leyi a yi rhandzaka swinene. Tinghilazi ti hangalaka na ndhawu hinkwayo. Lindiwe u tsutsumerile ekamareni ra yena kutani a pfala rivanti. U tshamile emubedweni a titwa a ponile a ri na ku rhula.

"Kumbexana ndlela yo antswa yo yi hlongola i ku yi nyika swakudya," ku ehleketa Lindiwe. A languta magazini kutani a vulavula a ri yexe, "loko ngwenya yi kota ku kokova yi huma exifanisweni, swiharhi swin'wana swi ta va swakudya swa kahle eka ngwenya," ku ehleketa Lindiwe. Ku buluka lokukulu ku n'wi endla a tlula hi ku chava, u vonile ncila wa ngwenya wu chayisana na rivanti leri onhakeke. U nghenisile xifaniso xa tifulamingo hi ximbhovana enyangweni ku kombeta ngwenya swakudya swa yona.

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 84 2019/10/21 11:46:04

Siku:

Hi nkarhinyana ku va na tifulamingo to tala leti hahisaka timpapa ta tona no tsutsumatsutsuma hinkwako hi milenge ya tona leyo leha no lala. Tifulamingo ti nyamalarile hi ku landzelelana enon'wini wa ngwenya. Hikwalaho ko karhala, ngwenya yi tshamile ehansi yi nga ha fambafambi yi tlhela yi pfala na mahlo.

Lindiwe u pfurile rivanti hi ku nonoka kutani a veka magazini emahlweni ka nhompfu ya ngwenya. "Ndza kombela," a vula hi ku hlevetela, "tlhelela ekaya." A nyandlamela a tlhelela ekamareni kutani a hlometela hi ximbhovana. Ngwenya na tifulamingo a swi tlhelela endzeni ka magazini.

Nimixo vatswari va yena va lavile nhlamuselo ya ku tsakama ehansi, ku tshoveka ka rivanti, ku fayeka ka vhasi na mabodhlela lama hangalakeke na ndhawu hinkwayo. Lindiwe a nga tivi leswaku a ta hlamula a ku yini.

Hi Franz Hohler

(Ntekelelo wo huma eka PIRLS).

A hi endleni

Swivulwa leswi swi mayelana na leswi humeleleke exitorini xa Lindiwe. Ndzandzelelano wa swona wu hoxekile. Swi nombore hi ndzandzelelano lowu faneleke. Hi nambarile swo hlaya ku ku pfuna.

	Endzhaku ka nkarhinyana u yile ekamareni ro hlambela.
	U vonile ngwenya yi fambisa nhloko na ncila.
2	U yile eku etleleni.
	U tikhiyelele ekamareni ro etlela.
	U kumile xifaniso xa tifulamingo.
	Ngwenya yi dyile tifulamingo.
9	Ngwenya yi khomile hi vurhongo.
	Tifulamingo ti tlurile ti huma exifanisweni.
1	Lindiwe u hlayile magazini ya "*National Animal Magazine*" kutani a yi veka ehenhla ka xelufu ya tibuku.

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 85 2019/10/21 11:46:06

To tala hi ngwenya

A hi tsaleni

Tlhela u hlaya xitori xa "Vusiku byo hlamarisa" kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Hi wihi mfungho wo sungula lowu kombiseke leswaku a ku humelela swilo leswi nga riki swa ntolovelo?

a	Nhulu ya tinyuziphepha yi sungule ku ninginika.
b	Lindiwe u vonile leswaku xifaniso ekhavhareni ya magazini a xi nga ri na nchumu.
c	Rivanti ra kamara ya yena a ri tshovekile.
d	Lindiwe u twile mpfumawulo wa noti.

Xana rivanti ra kamara ri tshoveke njhani?

a	Ncila wa ngwenya wu chayisanile na rona.
b	Vhasi ya swiluva yi bananile na rona.
c	Ri onhiwile hi milomu ya tifulamingo.
d	Lindiwe u pfarile rivanti swinene kutani ri tshoveka.

Xana ngwenya a yi huma kwihi?

a	Ekamareni ro hlambela
b	Eka khavhara ya magazini
c	Ehansi ka mubedo
d	Enambyeni wa le kusuhi

Hi wahi marito lawa hlamuselaka leswaku Lindiwe a chuhile swinene?

a	A nga tshukatshuki.
b	A nga tshembi leswi a swi vona
c	A titwa a ponile
d	U twile noti

Hikwalaho ka yini Lindiwe a ehleketa leswaku ngwenya yi ta hlasela?

a	Yi kombisile meno ya yona.
b	Yi chayile noti lowukulu swinene.
c	Yi sungurile ku n'unun'uta.
d	A yi fambisa ncila wu ya endzhaku na le mahlweni.

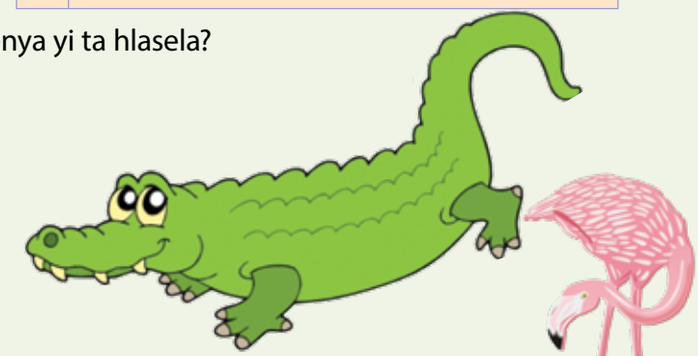

Hikwalaho ka yini Lindiwe a vitanile tifulamingo eka magazini?

Boxa tindlela timbirhi leti magazini yi pfuniseke Lindiwe xiswona.

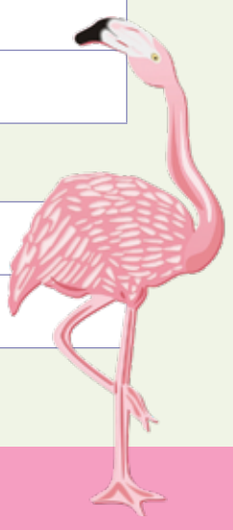

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 86 2019/10/21 11:46:08

Siku:

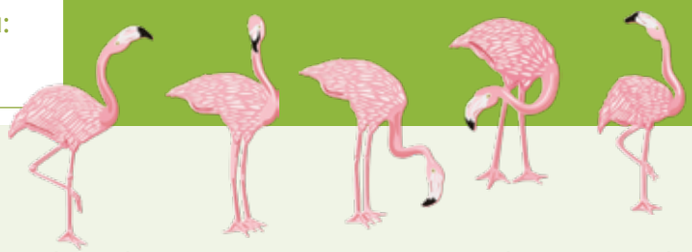

Marito lamantshwa

Xana u ehleketa leswaku xitori xa ngwenya a xi ri xiphemu xa norho wa Lindiwe? Nyika xikombiso xin'we lexi kombisaka leswaku a ko va norho.

Nyika vumbhoni byin'we byo kombisa leswaku a wu nga ri norho.

Maendli ya ntumbuluko

Maendli ya na vuxaka na nhlokomhaka kumbe riviti. Maendli lama ya na nkoka hikuva ya hi byela swendlo leswi endliwaka hi nhlokomhaka kumbe leswi humelelaka xiendliwa. Maendli ya nga tirhisiwa eka nkarhi wa sweswi, nkarhi lowu nga hundza na nkarhi lowu taka.

Yena u **ya** ekaya.
Riendli ra hina i **ya** kasi **yena** i *risivinene*.

Yena u **yile** ekaya.
Riendli ri cincile ku ya hi nkarhi wa xivulwa.

A hi tsaleni

Hlaya swivulwa kutani u khwatihata maendli hinkwawo. Kutani tsala xirhendzevutana eka munhu kumbe xanchumu lexi endlaka xiendlo. Marito lama i maviti kumbe masivinene.

Ndzi ya esupamakete.	Hina hi dya vuswa.
Yena u ya exidan'wanini.	Vana va hlalela ntlangu wa thenisi.
Vona va fambile ku ya erivaleni ra mintlangu.	Wena u poncisile bayisikiri ya yena.
Vona va tlanga bolo ya milenge.	Sasavona u kama misisi ya yena.
Mina ndzi hlaya buku.	Magezi u famba hi milenge ku ya exikolweni.

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 87 2019/10/21 11:46:12

Siku leri landzelaka

A hi vulavuleni

Ku encenyeta

- Tumbuluxani xintlangwana mi encenyeta Lindiwe loko a hlamusela vatswari va yena leswi humeleleke.
- U ehleketa leswaku vatswari va yena va ta kholwa xitori xa yena?
- Kombisa leswi Lindiwe a khorwisiseke xiswona vatswari va yena hi mati ehansi, vhasi leyi fayekeke na mbhovo erivantini ra yena. Vumba mahetelelo ya ntlangu wa ku encenyeta ka wena.

A hi tsaleni

Tlhela u hlaya xitori. Languta mahanyelo ya Lindiwe. Anakanya hi swilo hinkwaswo leswi a swi endleke ku tiponisa eka ngwenya. Tatisa mabumabumeri ku hlamusela mahanyelo ya yena.

Sweswi tirhisa mabumabumeri ku tsala nhlamuselo ya mahanyelo ya Lindiwe.

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 88 2019/10/21 11:46:16

Siku:

A hi tsaleni

Kunguhata ku tsala nhlamuselo ya norho wo chavisa lowu u veke na wona. Tirhisa mepe wa miehleketo eka nkunguhato wa wena.

Nhlokomhaka ya wena i: "Nivusiku ndzi lorhile ..." Tsala timhakankulu eka mepe wa miehleketo. Boxa leswi u swi endleke u nga si ya eku etleleni, leswi humeleleke enorhweni wa wena na leswi norho wu heriseke xiswona. Vula leswi u titwiseke xiswona enorhweni. Xana a wu chava? Loko u hetile ku endla leswi, u ta fanela ku tsala tindzimana tinharhu kumbe ta mune hi norho wa wena. Tsala nhlamuselo ya wena ephepheni ro pfampfarhutela. Kombela munghana wa wena leswaku a kambela tindzimana ta wena. Mundzuku u ta kopunula ntirho wa wena hi vukheta eka phepha ro tirhela eka rona leri landzelaka.

1 Leswi ndzi swi endleke ndzi nga si etlela.

2 Leswi norho wu sunguriseke xiswona.

3 Leswi ndzi titwiseke xiswona hi nkarhi wa norho.

4 Leswi norho wu heriseke xiswona.

5 Loko ndzi pfuka.

Nivusiku ndzi lorhile...

- Tirhisa mepe wa miehleketo leswaku wu ku pfuna ku kunguhata matsalele ya wena.
- Tsala mpfapfarhuto.
- Kombela munghana leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena.
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke.
- Kutani xi tsale hi vukheta ebukwini ya wena.

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 89 2019/10/21 11:46:18

Ku tsala xitori xa mina

A hi tsaleni

Tlhela u tsala xitsalwana xa wena hi vukheta eka xivandla lexi nyikiweke.

Nivusiku ndzi lorhile...

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 90 2019/10/21 11:46:20

Siku:

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 91 2019/10/21 11:46:21

Nhluto wa buku

A hi tsaleni

Tsala nhluto wa buku ya “Vusiku byo hlamarisa”.

Vito ra buku	
Mutsari	
Kungu Ku humelela yini exitorini?	
Mbangu Hi kwihi laha xitori xi humelelaka kona naswona xi humelela rini?	
Swimunhuhatwa Vanhu lava nga exitorini i vamani?	
Xana buku leyi i ya ntiyiso kumbe i swilo swo tisungulela?	
Nkongomelo Xitori xi vulavula hi yini? Hi rihi hungunkulu ra xitori?	
Leswi ndzi swi tsakeleke Hi xihi xiphemu xa xitori xo tsakisa swinene?	
Swibumabumelo Hikwalaho ka yini u ta fanela ku bumabumela xitori lexi eka munghana?	

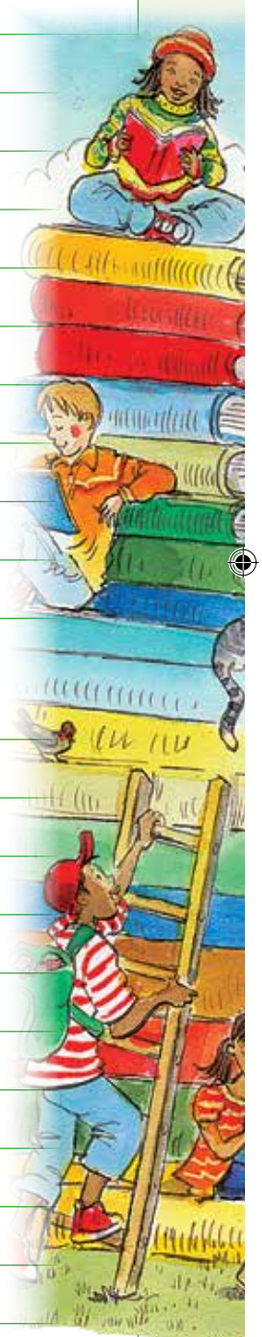

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 92 2019/10/21 11:46:26

Siku:

Ntiyiso kumbe swo ka swi nga ri ntiyiso.

Leswi nga endzeni

Swihlawulekisi

2
Switsundzuxo swo huma eka mutsari

4
Xikolo xi humile!

8
Tlakusa ndlela yo antswisa rihanyo ra wena

10
Swinavetiso –mahungu lama nga tumbetiwa

12
Muchayeri wa thekisi – xiyenge xa 4

14
Ku hlayisa mbangu wa n'wina

16
Mapapila – boxa miehleketo ya wena

18
Vantshwa – xitori xa Afrika-Dzonga

22
Ku nwa swipyopyi ku fanele ku yirisiwa

24
Tindhawu ta kahle leti nga endzeriwaka

A hi tsaleni

Languta nxaxameto wa tiatikili eka magazini leyi. Tsala loko atikili yi ri ya ntiyiso, yo ka yi nga ri ya ntiyiso kumbe ya mavonelo.

2
4
8
10
12
14
18
22
24

Hi tihi tinxaka ta maendli?

Maendli ya hi kombisa leswi endliwaka eka xiendliwa	**Nkarhi wun'wana maendli ya twisiseka hambiloko ya nga ri na xiendliwa.**
Bana xirhendzevutana eka maendli u tlhela u khwatihata xiendliwa eka xivulwa xin'wana na xin'wana.	Bana xirhendzevutana eka riendli ra xivulwa xin'wana na xin'wana.
Ndzi bakile makhekhe.	Xinyenyana xa yimbelela.
Hi gada tibayisikiri ta hina.	Ndzi hlekile.
U susumetile tafula.	Ndzi ririle.
U pendile xifaniso.	Buku yi wile.
Mufana u rahile bolo.	Dyambu ri perile.

MUDYONDZISI: Nsayino _____ Siku _____

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 93 2019/10/21 11:46:33

46 Nelson Mandela wa muntshwa

A hi vulavuleni

- Xana u tshama u twa hi ta Nelson Mandela?
- Vanhu va ndhuma van'wana lava u va tivaka hi vahi?

Ntintsalwavutomi i yini?
Ntitsalwavutomi i xitori lexi tsaleke hi munhu loyi buku yi vulavulaka hi yena. Mutsari hi yena ximuhuhatwankulu eka tsalwa leri. Matsalwa ya ntitsalwavutomi ya hi byela matimu ya vutomi bya mutsari.
Eka phepha leri ro tirhela u ta hlaya xiyenge lexi tekiweke eka buku ya ndhuma ya ***The Long Walk to Freedom*** hi Nelson Mandela. Xitshuriwa lexi xi hundzuluxeriwile leswaku vana va xikolo va kota ku xi hlaya.

A hi hlayeni

U nga si hlaya

- Languta swifaniso na tinhlokomhaka kutani u ringeta ku bvumba leswi xitshuriwa xi vulavulaka hi swona.
- Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga pheji ku vona leswi u nga ta hlaya hi swona.

Loko u ri karhi u hlaya

- Ringanisa ku bvumba ka wena na leswi u swi hlayeke.
- Loko u nga twisisi xiyenge, tlhela u xi hlaya hi ku nonoka, u xi hlayela ehenhla.

Hi mina Nelson Mandela. Ndzi tshama eAfrika-Dzonga, tiko ro saseka, emakumu ya tikonkulu ra Afrika. Mina na wena hi tshama eAfrika-Dzonga. Mina ndzi velekiwe endhawini ya le Mvezo eEastern Cape hi siku ra 18 Mawuwani 1918. Sweswi ndzi dyuharile swinene.

Tata wa mina a a ri hosi. U ndzi thyile vito ra Rolihlahla, leri hi Xiqhoza ri vulaka "mukarhati". A ndza ha ri lontsongo swinene, kwalomu ka 1 kumbe 2 wa malembe, loko vatswari va mina va rhurhela eQunu. Masiku ya mina eQunu a ya tsakisa swinene. Ndzi kule ndzi risa tinyimpfu na timbuti.

A ndzi tlanga na vanghana va mina etimbaleni. A hi khida emilambyeni hi dya na vulombe byo tsokombela swinene, lebyi a hi byi rhapa emabakwini ya tinyoxi. Ko tala a ndzi tisirhelela eka ku lumiwa hi tinyoxi. Ndzi tshame ndzi ringeta no gada donki kutani loko ndzi vonile wonge ndza swi kota, donki yi ndzi cukumetela eswihlahleni swa mitwa!

Loko ndzi va na 7 wa malembe, tatana u ndzi rhumele exikolweni xa vafundhisi. A ndzi ri wo sungula endyangwini ku ya exikolweni. Tatana a nga nghenangi xikolo. A hi fanele ku ambala mpahla ya kahle loko hi ya exikolweni, kambe vatswari a va ri na vusweti swinene kutani a va tsandzeka ku ndzi xavela mpahla ya xikolo.

Tatana u tekile man'wana ya maburuku ya yena ya khale a ma tsema ematsolweni. A ndzi ri hava na banti, kutani tatana a teka ngoti a boha buruku

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 94 2019/10/21 11:46:34

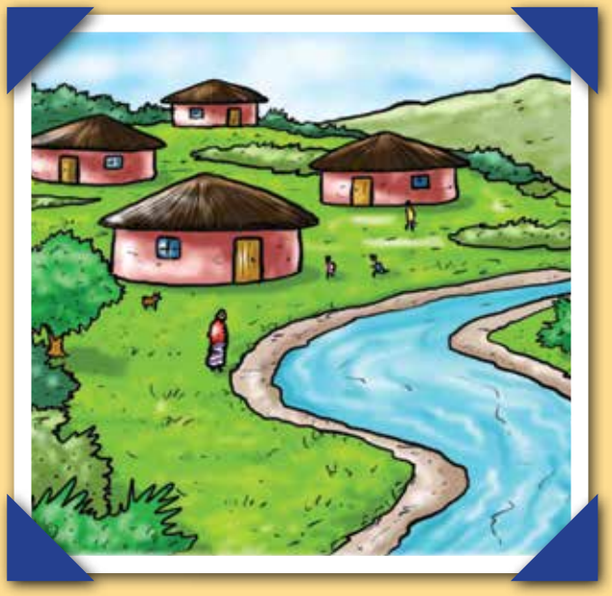

enyongeni. A ndzi tsaka ngopfu ku tikuma ndzi ambarile maburuku wolawo.

Exikolweni mudyondzisi u ndzi vitanile hi vito ra Nelson. Anakanya ku thyiwa vito rintshwa loko u ri na 7 wa malembe?

A ndzi tsaka swinene exikolweni na le kaya. Manana a tolovele ku ndzi hlayela switori swo tala. Ndzi dyondzile swo tala eka switori swa yena. U ndzi dyondzise ku va na tintswalo eka vanhu van'wana.

Tatana u ndzi dyondzise ku tiyisela na ku va na vurhena. A ndzi lava ku va nhenha tanihi yena. A ndzi tala ku tota nkuma emisisini leswaku yi va ya mpunga tanihi ya yena. A ndzi rhandza tatana swinene.

Loko ndzi va na 9 wa malembe, vutomi bya mina byi cincile hikwalaho ka ku lova ka tatana. A ndzi fanele ku longa swilo swa mina kutani ndzi famba na manana hi ya ekaya ra mina lerintshwa. A swi vava swinene ku suka eQunu. Ndzi hundzulukile ndzi languta kaya ra mina na ntsako lowu a ndzi wu siya endzhaku.

Ndzi langutile tindlu na vanhu lava a va ri karhi va tirha mitirho ya vona. Ndzi languta xinambyana lexi a hi hlambela no huhwa na vafana van'wana eka xona. Ndzi anakanya leswaku a ndzi nga ha pfuki ndzi tlangile na vanghana va mina. Mahlo ya mina ya helela eka tindlu tinharhu ta le kaya. Ndzi fambile – kambe ndzi tsandzeka ku anakanya vumundzuku bya mina.

Ndzi yile ndzi ya tshama na malume Jongi, eMqhekweni emugangeni wa le kusuhi. A a ri munghana wa tatana wo tshembeka. A ndzi navela Qunu na maxaka ya mina kwale, kambe vutomi bya mina byi ve lebyinene hikwalaho ka ku hanya na malume Jongi. A ndzi tlanga na n'wana wa yena, Justice, futhi a hi tiphina swinene. A hi gada tihanci, hi tirha exirhapeni, hi tlanga emasin'wini no khida enambyeni. Malume a a ndzi khome tanihi n'wana wa yena.

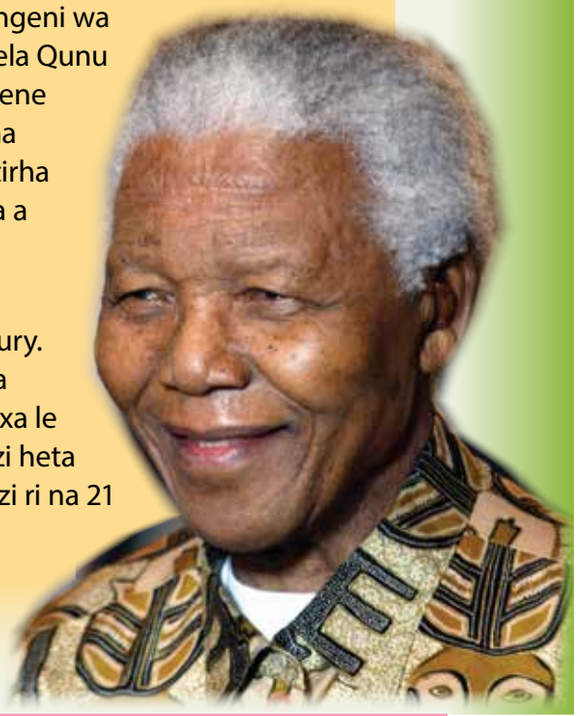

Ndzi yile exikolweni xa le kusuhi. Kutani loko ndzi ri na 16 wa malembe, malume Jongi u ndzi rhumerile exikolweni xa Clarkebury. Tanihi tatana, malume a a tshemba leswaku dyondzo yi na nkoka swinene. Endzhaku ka malembe manharhu, ndzi yile exikolweni xa le henhla xa Healdtown. A ndzi tirha swinene exikolweni. Loko ndzi heta xikolo ndzi yile eyunivhesiti ya Fort Hare. Hi nkarhi wolowo, a ndzi ri na 21 wa malembe.

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 95 2019/10/21 11:46:34

Nhluto wa buku

A hi tsaleni

Tsala nkambisiso wa buku ya xitori xa vutsongwana bya Nelson Mandela ku suka eka *Long Walk to Freedom*.

Vito ra buku	
Mutsari	
Kungu Ku humelela yini exitorini?	
Mbangu Hi kwihi laha xitori xi humelelaka kona naswona xi humelela rini?	
Swimunhuhatwa Vanhu lava nga exitorini i vamani?	
Xana buku leyi i ya ntiyiso kumbe yo ka yi nga ri ya ntiyiso?	
Nkongomelo Xitori xi vulavula hi yini? Hi rihi hungunkulu ra xitori?	
Leswi ndzi swi tsakeleke Hi xihi xiphemu xa xitori xo tsakisa swinene?	
Swibumabumelo Hikwalaho ka yini u ta fanela ku bumabumela xitori lexi eka munghana?	

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 96 2019/10/21 11:46:36

Siku:

Hi swihi leswi u tsakelaka ngopfu ku swi hlaya?

A hi vulavuleni

Ku fika sweswi eka buku leyi yo tirhela u hlanganile na tinxaka to hambana ta switshuriwa leswi u languteriwaka ku swi hlaya tanihi mudyondzi wa Giredi ya 6. Hi swihi swihlawulekisi swa rixaka rin'wana na rin'wana ra xitshuriwa lexi u tsakelaka ngopfu ku xi hlaya? Bulani hi swihlawulekisi na ntlawa wa wena. Loko mi hetile, longoloxani ku tsakela ka n'wina ku suka eka 1 ku fika eka 12. Hi sungule ku ku tatisela tin'wana ta tinhlamulo.

Rixaka ra xitshuriwa	**Hi swihi swihlawulekisi swa rixaka leri ra xitshuriwa?**	**Xiyimo**
Tiatikili ta phephahungu *Maphepha yo tirhela ya 1, 3*	*Tinhloko ta mahungu, nhlamuselo ya mutsari, nkarhi lowu nga hundza*	
Mintsheketo	*Tidyondzo na swimunhuhatwa swa swiharhi leswi nga na swihlawulekisi swa vanhu.*	
Tiphamfuleti		
Swinavetiso	*Ririmi ra nsusumeto*	
Switshuriwa swa nsusumeto		
Mintlangu kumbe min'wangulano		
Switlhokovetselo	*Ririmi ra ntolovelo, nhlamuselo ya xigaririmi na tithekiniki ta vutlhokovetseri*	
Xitshuriwa xa swiletelo	*Ku tirhisa ndzeriso, swifaniso*	
Tidayari	*Nkarhi lowu nga hundza*	
Nhluto wa tibuku		
Xitshuriwa xo nyika vuxokoxoko	*Swichelachelana na maendlele*	
Tsalwavutomi *Maphepha yo tirhela ya 4 na 6*	*Mutsari a hlamusela xitori xa vutomi bya yena*	

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 97 2019/10/21 11:46:37

Swi ya emahlweni no humelela

Nkarhi wa sweswi

Hi tirhisa nkarhi wa sweswi ku kombisa xiendleko lexi yaka emahlweni.

Nhwanyana wa ha languta TV.

A hi tsaleni

Hetisa swivulwa leswi landzelaka u tirhisa marito lama nga endzeni ka swiangi u kombisa swiendleko leswi yaka emahlweni no humelela.

Wa _____ (hlambela) enambyeni sweswi.

Wa _____ (tlanga) bolo ya milenge sweswi.

Va _____ (famba) ku ya exikolweni.

Nkarhi lowu nga hundza

Nkarhi lowu nga hundza wu kombisa swiendleko leswi humeleleke khale.

Vana a va ha etlele loko ndzilo wu sungula.

A hi tsaleni

Hetisa swivulwa leswi landzelaka u tirhisa nkarhi lowu nga hundza lowu hetisekeke wa maendli lama nga endzeni ka swiangi.

Dyambu a ra _____ (vangama) loko ndzi pfuka.

Mpfula a ya _____ (na) loko ndzi ya exitichini xa mabazi.

A ndza _____ (dya) swifihlulo loko ku nghena riqingho.

Nkarhi lowu taka

Hi tirhisa nkarhi lowu taka ku kombisa xiendleko lexi nga ta ya emahlweni no humelela eka nkarhi lowu taka.

Ndzi ta va ndzi tirha vhiki leri taka hinkwaro.

A hi tsaleni

Hetisa swivulwa leswi landzelaka u tirhisa nkarhi lowu taka wa maendli lama nga endzeni ka swiangi.

Hi _____ (huma) rendzodyondzo vhiki leri taka.

Ndzi _____ (nghenela) vutiolori bya bolo ya milenge ku hela ka vhiki loku landzelaka.

Hi _____ (chayela) ku ya eCape Town mundzuku.

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 98 2019/10/21 11:46:39

Siku:

Tlangani ntlangu wa nkarhi lowu yaka emahlweni

- Hoxani khoyini.
- Loko u kuma nhloko, u ya emahlweni hi tindhawu timbirhi.
- Loko u kuma ncila, u ya emahlweni hi ndhawu yin'we.
- Vumba swivulwa swa nkarhi lowu yaka emahlweni u tirhisa marito lama nga endzeni ka bokisi rin'wana na rin'wana.
- Sungula swivulwa swa wena u tirhisa marito lama landzelaka.

Mina … Yena …
Wena … Vona …
Munghana wa mina …

HETA

1. ku ya elayiburari **namuntlha**
2. ku dya lanci **sweswi**
3. ku hlaya buku rini … **tolo**
4. ku va eka switoloveto swa bolo ya milenge **vhiki leri taka hinkwaro**
5. ku etlela **vusiku bya namuntlha**
6. ku tlhelela endzhaku hi 4 wa tibuloko
7. endzela kokwana wa mina **vhiki leri taka**
8. ku vulavula eka riqingho **sweswi**
9. ku ya eribuweni **tolo**
10. ku endla ntirhokaya **sweswi**
11. ku khandziya bayisikiri **Mugqivela lowu taka**
12. ku tlhelela endzhaku hi 4 wa tibuloko.
13. ku ya ezoo **mundzuku**
14. ku endzela vanghana va mina eDurban **hi tiholideyi ta xikolo leti landzelaka**
15. ku tluriwa hi nkarhi
16. ku basisa kamara ra mina rini **tolo**
17. ku hlalela TV **eka nkarhi wa sweswi**
18. ku tlhelela endzhaku hi 4 wa tibuloko
19. ku tirha exirhapeni rini **tolo**
20. **SUNGULA**

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 99 2019/10/21 11:46:42

Tikambisise!

Tikambisise

Ndzi kota ku		
hlaya rhesipi.		
boxa swilo swa ntolovelo swa xitshuriwa xa swiletelo.		
hlamula swivutiso swa xikambelantwisiso swo huma eka rhesipi.		
tsala rhesipi ya swakudya leswi ndzi swi rhandzaka swinene.		
tsala swiletelo leswi landzelelanaka swo endla khapu ya tiyi.		
hetisa chati ya nkhuluko ya migingiriko ya siku rin'wana na rin'wana.		
boxa swirhangi na swilandzi.		
tiva tinhlamuselo ta swirhangi na swilandzi.		
tsala swiletelo swo huma eka dayigiramu.		
tsala papila leri nga na swiletelo swa ndlela.		
tirhisa dikixinari.		
dirowa mepe lowu fambaka na swiletelo swa ndlela.		
tsala swiletelo swa ndlela.		
boxa nhlokomhaka, riendli na xiendliwa.		
boxa maendli ya ntumbuluko.		
tsala swivulwa leswi nga na nhlokomhaka, riendli na xiendliwa.		
twisisa matirhisele ya dikixinari.		
hlaya xirungulwana.		
hetisa xikambelantwisiso xo huma eka xitshuriwa.		
boxa maendli.		
rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo ta wona eka dikixinari ya munhu.		
hlawula mabumabumeri ku hlamusela ximunhuhatwankulu.		
tirhisa mabumabumeri ku tsala nhlamuselo ya ximunhuhatwankulu.		
kunguhata ku tsala xitsalwana.		
tsala xitori.		
bvumba xitori hi ku tirhisa swifaniso na nhlokomhaka.		
bula hi xitori: ximunhuhatwa, mbangu na kungu.		
lemuka ntitsalwavutomi.		
tsala nkambisiso wa buku.		
kota ku tirhisa maendli eka minkarhi yo hambana ya riendli.		
lemuka switshuriwa swo hambana.		
tirhisa nkarhi wa sweswi, nkarhi lowu nga hundza na nkarhi lowu taka.		

XIT HL Gr6 B1 TH3.indd 100 2019/10/21 11:46:46

Leswi nga endzeni

Nkongomelo wa 4: Ku hlaya matsalwa yo ka ya nga ri ntiyiso

Ku hlaya xitori
Kotara ya 2 - Mavhiki ya 5-6

49 Ku hlaya xitori 102
Nkanelo wo lulamisela ku hlaya lowu kongomisiweke eka swifaniso na tinhlokomhaka.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka rhesipi.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

50 Ku ehleketa hi swimunhuhatwa 104
Ku boxa mahlamuseri yo hlamusela ximunhuhatwankulu.
Ku xiya swihlawulekisi swa vanhu.
Ku tsala nhlamuselo ya ximunhuhatwa.
Ku hetisa nxaxameto wa mahanyelo ya munhu loyi a hanyaka.
Ku tsala nhlamuselo ya munhu loyi a hanyaka.

51 Ku tsala xitori xa swimunhuhatwa leswi khorwisaka 106
Xitori lexi nga na manghenelo, miri na mahetelelo.
Tinhlamuselo ta swirhangi na swilandzi.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

52 Jacob u lahlela thawula 108
Nghingiriko wo lulamisela ku hlaya.
Ku hlaya xitori xa swilo leswi humelelaka.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

53 Hi swihi swin'wana leswi xitori xi hi byelaka swona? 110
Ku languta swivulavulelo na swiga-ririmi eka xitori.
Ku tsala eka dayari ku katsakanyiwa xitori.
Ku tsala mahanyelo ya ximunhuhatwankulu.
Ku tirhisa mapfuna-riendli.

54 Kunguhata xitori 112
Ku tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori, mbangu, kungu na mahetelelo.
Ku hlela xitori xa yena na xa munghana.
Ku tsala xitori hi vukheta eka xivandla lexi nyikiweke.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

55 Swi humelele khale 114
Nkarhi wa sweswi lowu hetisekeke.
Ku boxa swipfuneti swa nkarhi lowu nga hundza eka maendli.

56 Inthavhiyu na xitlangi xa bolo ya milenge 116
Ku vuyelela ku hlaya inthavhiyu hi ku tirhisa vuthala bya swifaniso.
Ntwisiso wo huma eka xitshuriwa.
Ku inthavhiyuwa munhu loyi a nga humelela evuton'wini.

Ku hlayela ku kuma vuxokoxoko
Kotara ya 2 - Mavhiki ya 7-8

57 Bolo ya milenge hinkwako 118
Migingiriko yo lulamisela ku hlaya yo huma eka swifaniso na matirhisele ya ririmi eka mbango. Ku hlaya matafula ya tinhlayo ta bolo ya milenge.
Ku hlaya tafula ra ligi.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa xa swifaniso na matafula.

58 Matimu ya bolo ya milenge 120
Ku hlaya pheji ra webe hi matimu ya bolo ya milenge.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa hi nomo.

59 Ku tsala xitshuriwa xa mahungu 122
Nkanelo wa ntlangu kumbe xihungaso.
Ku kunguhata ku tsala xitshuriwa xo nyika vuxokoxoko ku tirhisiwa 6 wa magoza.
Ku tsala xitshuriwa xo nyika vuxokoxoko hi ndzandzelelano lowu faneleke.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

60 Ririmi ro bumabumela 124
Swin'wana hi mabumabumeri.
Ku boxa mabumabumeri.
Ku tirhisa mabumabumeri ku vumba swivulwa.
Ku boxa tinxaka ta mabumabumeri (nhlayo, muhlovo, sayizi, sweswosweswo.

61 Swi lawula hi maxelo 126
Nghingiriko wo lulamisela ku hlaya na nkanelo wa maxelo.
Ku hlaya tichati ta maxelo tinharhu no hlamula swivutiso swo huma eka tona.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

62 Ndzhendzheleko wa mati 128
Ku hlaya dayigiramu leyi hlamuseriweke.
Ku hlamusela munghana wa wena hi dayigiramu.
Ku tsala swiyimo swo hambana leswi kombisiweke eka dayigiramu.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

63 Tsala xitshuriwa xa mahungu 130
Ku kunguhata no hlawula nhlokomhaka.
Ku languta manghenelo, ndzavisiso, mavonele ya vanhu va vutivi, tidayigiramu na tinhlokomhaka leti faneleke ku tirhisiwa.
Ku tsala xitshuriwa xo nyika vuxokoxoko hi vukheta.

64 Ku na yini ebokisini? 132
Ku hlaya xiletelo xa TV no hlamula swivutiso swo huma eka xona.
Ku tikambisisa hi ku landzelela mivuyelo ya 16 wa maphepha yo tirhela lama hundzeke.
Ku rhekhoda marito lamantshwa na tinhlamuselo eka dikixinari ya munhu.

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 101 2019/10/21 11:45:07

Ku hlaya xitori

U nga si hlaya

- Languta swifaniso na tinhlokomhaka kutani u ringeta ku bvumba leswi xitshuriwa xi vulavulaka hi swona.
- Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga pheji ku vona leswi u nga ta hlaya hi swona.

Loko u ri karhi u hlaya

- Ringanisa ku bvumba ka wena na leswi u swi hlayeke.
- Loko u nga twisisi xiyenge, tlhela u xi hlaya hi ku nonoka, u xi hlayela ehenhla.

A hi hlayeni

Namuntlha hi ta hlaya xitori xa pume leri tivekaka swinene ra le Afrika leri vitaniwaka Anansi. Loko mi hlaya xitori, xiyisisani mahanyelo ya yena. I muxisi lonkulu swinene.

Leswi pume ri kumiseke xiswona milenge yo lala

Khale ka khaleni a ku ri na pume leri a ri vitaniwa Anansi. Hambileswi Anansi a ri xisweki, a ri na vulolo. A a rhandza ku dya swakudya leswi swekiweke hi vanhu van'wana va swekela va mindyangu ya vona.

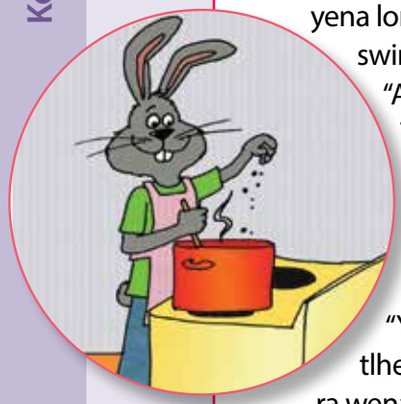

Siku rin'wana Anansi u hundzile emutini wa N'wampfundla. N'wampfundla a ri munghana wa yena lonkulu. "Ku na matsavu ya rihlaza epotweni ra wena," ku vula Anansi a nyanyukile swinene. Anansi a a rhandza matsavu ya rihlaza.

"A ya si vupfa," ku hlamusela N'wampfundla. "Kambe ya ta vupfa ku nga ri khale. Tshama u ta dya na mina."

"A ndzi ta tsakela ku dya na wena, N'wampfundla, kambe ndzi na leswi ndzi faneleke ku swi endla," ku hlamusela Anansi hi xihatla. A a ehleketa leswaku loko o tshama eka N'wampfundla, u ta nyikiwa mintirho leswaku a yi tirha. A a nga swi lavi ku tikuma a hlantswa swibye.

"Yingisa ndzi ku byela," ku vula Anansi. "Ndzi ta luka ritsandze. Ndzi ta bohelela tlhelo rin'we eka nenge wa mina kasi tlhelo lerin'wana ndzi ta ri bohelela eka poto ra wena. Loko matsavu ya vupfile, ya bohelele eritsandzeni kutani ndzi ta ta hi ku tsutsuma." N'wampfundla a vona ya ri mavonelo lamanene. Kunene swi endliwa hi ndlela yoleyo.

"Ku nuhela tinyawa," ku nuhetela Anansi a ri karhi jikajika kwalaho. "Hmmm! Tinyawa to nandziha ti le ku vupfeni endzeni ka poto." "Tana u ta dya na hina," ku vula timfenhe. Ti ta vupfa sweswi."

"A ndzi ta swi tsakela, Tatana N'wamfenhe," ku vula Anansi. Kutani a pimanyeta ku luka ritsandze, tlhelo rin'we ri boheleriwa enengeni wa yena kasi lerin'wana eka poto ra tinyawa. Tatana N'wamfenhe a vona ya ri mavonelo lamanene. Vana va N'wamfenhe va vona ya ri mavonelo lamanene, kutani swi endliwa hi ndlela yoleyo.

"Ku nuhela mihlata," ku nuhetela Anansi a ri karhi fambafamba kwalaho. "Mihlata na vulombe. Heyi, swi nandziha ngopfu!"

"Anansi, "ku vitana N'wanguluve wa munghana wa yena. "Poto ri tele hi mihlata na vulombe! Tana hi ta dya swin'we."

"A ndzi ta swi tsakela," ku vula Anansi. Kutani a pimanyeta ku luka ritsandze, tlhelo rin'we ri boheleriwa enengeni wa yena kasi lerin'wana eka poto ra mihlata. N'wanguluve a vona ya ri mavonelo lamanene. Kunene swi endliwa hi ndlela yoleyo.

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 102 2019/10/21 11:45:09

Siku:

Marito lamantshwa

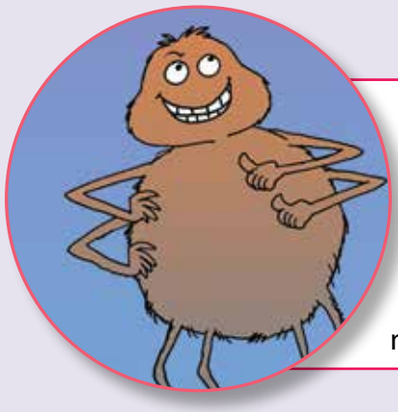

Loko Anansi a fika enambyeni, a ri na ritsandze rin'we leri a ri boheleriwile eka wun'wana na wun'wana wa milenge ya yena ya nhungu.

"Leyi a yi ri miehleketo ya kahle," ku vulavula Anansi a ri yexe. "A ndzi swi tivi leswaku ku ta rhanga ku vupfa poto ra mani. Ndzi ta kota ku dya tindyelo ta swakudya ta nhungu namuntlha. Hambha mina, ndzi na nkateko."

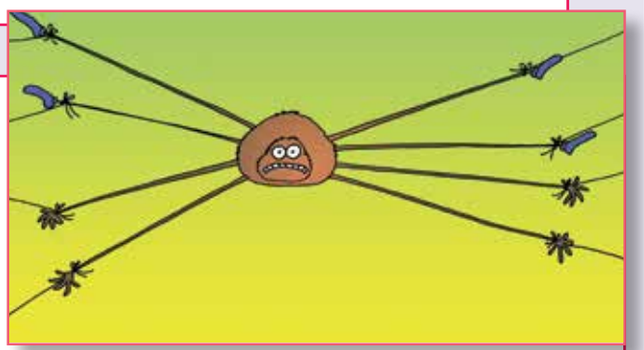

Hi nkarhi wolowo Anansi a twa nenge wa yena wu kokiwa. "Yoo," ku vula Anansi, "i ngoti leyi boheleriweke epotweni ra matsavu ya N'wampfundla." A tlhela a twa ku kokiwa wun'wana, na wun'wana, na wun'wana na wun'wana. Anansi a kokiwa ematlhelo manharhu hi nkarhi wun'we.

"Yoo," ku vula Anansi loko a twa ku kokiwa nenge wa vumune. Hi nkarhi wolowo a twa ngoti ya vuntlhanu yi kokiwa. Ya vuntsevu, ya vunkombo, heyi, na ya vunhungu! Anansi a kokeriwa eka matlhelo hinkwawo hikuva hinkwavo a va koka tingoti hi nkarhi wun'we. Milenge ya yena yi hundzuka yo lala swinene. Anansi a hatla a khungulukela enambyeni. Eku heteleleni loko ritsandze ri susiwile hi mati Anansi u tihumesile enambyeni a ri karhi a twa ku vava.

"Yoo, yoo!" ku konya Anansi. "Kumbexana a yi nga ri miehleketo ya kahle."

Ku fika eka siku ra namuntlha, Anansi wa pume u na milenge ya nhungu yo lala. U tlhele a nga swi kumi na swakudya hi siku lero.

A hi vulavuleni

Hikwalaho ka yini Anansi a nga tshamangi eka N'wampfundla ku fika loko matsavu ya vupfa?

Swi tise ku yini leswaku a va na milenge ya nhungu yo lala?

Anansi u tiponise njhani eka ku kokiwa a va swiphemu?

Dyondzo ya xitori lexi hi yihi? Hi swi tivisa ku yini leswaku xitori lexi a hi xa ntiyiso?

Languta swifaniso kutani u hlamusela munghana wa wena xitori hi ndzandzelelano lowu faneleke.

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 103 2019/10/21 11:45:12

Ku ehleketa hi swimunhuhatwa

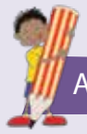

A hi tsaleni

Languta hi vukheta leswi Anansi a swi vulaka no swi endla exitorini. Kutani tsala mabumabumeri lama hlamuselaka mahanyelo ya yena.

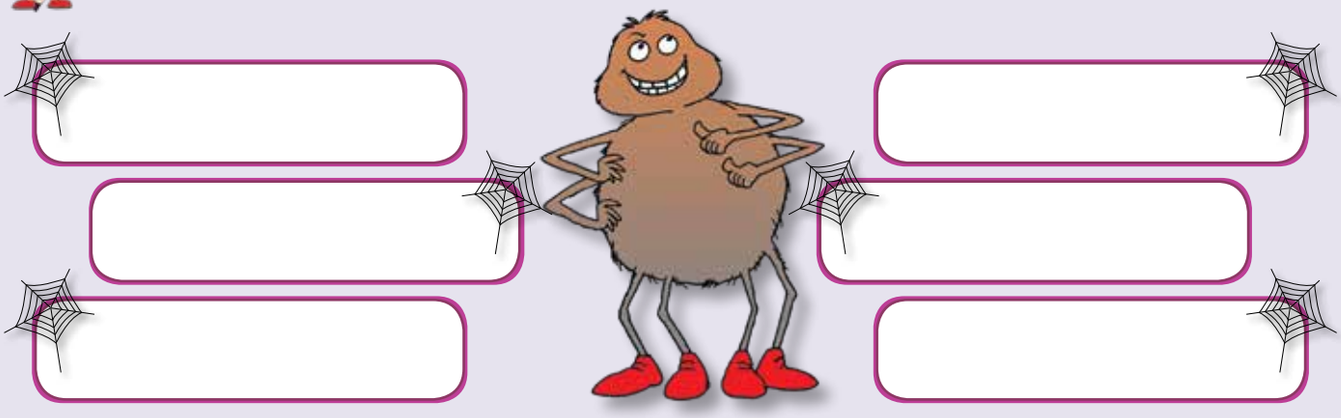

Tirhisa mabumabumeri lama ku tsala nhlamuselo ya mahanyelo ya yena.

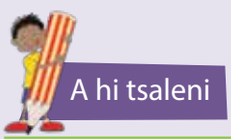

A hi tsaleni

Sweswi hlamusela mahanyelo ya munhu wa ntiyiso.

- Hlawula munhu loyi u nga ta tsala hi yena. Munhu yoloye a nga va nghwazi leyi yi hanyaka kumbe leyi nga lova.

Vito na xivongo swa ximunhuhatwa	
Rimbewu	
Malembe	
Leswi a langutekisaka xiswona	
Ntirho	
Vuswikoti	
Swivangelo swo n'wi hlawula	

- Endla nxaxameto wa swihlawulekisi swa mahanyelo. Bubutsabyongo na munghana wa wena hi nxaxameto wa wena. Tirhisa mabumabumeri yo tala swinene.
- Eka xihlawulekisi xin'wana na xin'wana, tsala hi swilo leswi va swi endleke kumbe leswi va swi vuleke leswi nga swikombiso swa mahanyelo.

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 104 2019/10/21 11:45:19

Siku:

A hi endleni

Tatisa mabumabumeri lama hlamuselaka mahanyelo ya ximunhuhatwa xa wena. Dirowa kumbe u namarheta xifaniso xa yena exivandleni lexi nga laha hansi.

Bula na munghana wa wena hi ximunhuhatwa lexi. Kutani tsala nhlamuselo ya mahanyelo ephepheni ro pfapfarhutela eka rona. Kombela munghana wa wena leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena na wena u nga hlela wa yena. Tsala hi vukheta eka xivandla lexi nga laha hansi.

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 105 2019/10/21 11:45:22

Ku tsala xitori xa swimunhuhatwa leswi khorwisaka

A hi endleni

Kunguhata xitori xa wena.
Ehleketa hi kungu na ximunhuhatwa. Kombisa leswi kungu na ximunhuhatwa swi yisaka xiswona emahlweni hi swiyimo swa xitori. Tatisa mabumabumeri yo ku pfuna ku tumbuluxa ximunhuhatwa xa wena.

Manghenelo

Ximunhuhatwa

kungu

Miri

Ximunhuhatwa

kungu

Mahetelelo

Ximunhuhatwa

kungu

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 106 2019/10/21 11:45:28

Siku: _____

A hi tsaleni

Xitori xa mina _____

Manghenelo

Miri

Mahetelelo

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 107 2019/10/21 11:45:36

Jacob a lahlela thawula

A hi vulavuleni

Languta swifaniso na nhlokomhaka ya xitori kutani u vona loko u nga kuma leswi xitori xi vulavulaka hi swona.
U ehleketa leswaku xi ta vulavula hi swimunhuhatwa swa njhani? Hlaya hi ku hatlisa u vona loko u nga bvumba leswi xitori xi vulavulaka hi swona.

A hi hlayeni

Jacob a a ri xirho xa xipanu xa Newville Soccer Club. Yena na vanghana va yena a va tala ku ya eka switoloveto swa bolo ya milenge siku rin'wana na rin'wana loko xikolo xi humile. Jacob a a tsutsuma na xipanu no endla switoloveto swo tlanga bolo ya milenge wonge siku rin'wana a ri nga ha vi kona. A endla switoloveto ku fikela loko misiha ya yena yi vava. A a titoloveta ku lawula bolo no howisa etipaleni a ri karhi a swinyile. Hambiswiritano, mudzaberi a nga n'wi hlawuli leswaku a tlanga eka xipanu. Jacob u helele ebenceni tanihi mutlangi loyi a nga ta siva van'wana kambe a nga tali ku tlanga.

Jacob a a lorha hi ku tlanga bolo ya milenge. A a lorha hi ku howisa golo yo hlula ntlangu.

Kutani siku rin'wana loko ntlangu wo hetelela wu nga si hela, Jacob u lahlele thawula. "A swi pfuni nchumu," a byela manana wa yena. "Ndzi endla vutiolori swinene, a ndzi xwi eka switoloveto kambe mudzaberi a nga ndzi nghenisi eka xipanu.

Ndzi ta **lahlela thawula**," a hlamusela. "Ndzi **hetile na mbilu ya mina**."

"U nga endli sweswo Jacob", "u ta kuma nkarhi wa wena siku rin'wana."

"Swa fana hikuva mudzaberi a nga ri hlawuli vito ra mina", a vula hi rito ro tsana swinene.

Kutani hi Mugqivela ntlangu lowukulu wu nga si sungula, mudzaberi u vitanile mavito ya xipanu xa yena. Jacob u hlometerile hiloko a vona vito ra yena. "Jacob, a wu endla vutiolori na switoloveto swinene, u ta tlanga emahlweni. Tsundzuka leswaku i ntlangu wo hetelela," a lemukisa Jacob.

Jacob a **nga kholwangi tindleve ta yena**.

Siku lerikulu ri fikile, vaseketeri va ta hi vunyingi ku ta hlalela ntlangu lowu va wu rhandzaka. A va chaya **tivhuvhuzela ti duma** ti twala na le ka muganga wa tlhelo lerin'wana. Loko ku sele minete yin'we ku nga si chayiwa xitswiriri xo heta ntlangu, tigolo a ti ri 0 – 0. Xipanu xa Newville a xi fanele ku howisa golo!

"Teka bolo, Jacob," ku huwelela Jabu, a ri karhi a n'wi rahela bolo.

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 108 2019/10/21 11:45:39

Siku:

Jacob a fanele ku howisa golo. Hi rivilo ro tlula na ra rihati a hundza vatlangi va le ndzhaku. A dirivula a ya eximatsini a tlhela a ya exineneni, vatlangi va xipanu lexin'wana va sala va hlangane tinhloko. A a langutane na tipala. "Jacob! Jacob!" Vaseketeri va hoyozela swinene. A swi fana na norho wa yena. Hi ku hatlisa butsu yi n'wi kandziya ehlakaleni ra yena kava loko a wela ehansi. "Xihoxo! Xihoxo!" ku huwelela mudzaberi.

"Tswirrrr! Tswirrr!" N'watipempe a ba xitswiriri. "Ku raha ka mahala i ka xipanu xa Newville!" a huwelela hi rito lerikulu. "Jacob raha bolo."

Jacob a veka bolo ehansi. A hefemula swinene hi ku nonoka, a ba magoza mambirhi a tlhelela endzhaku tanihi leswi a toloveleke ku endlisa xiswona loko a ri eka switoloveto swa yena. A languta khona ya xinene ehenhla kutani a raha hi matimba lamakulu. Bolo yi haha yi hundza ehenhla ka nhloko ya n'watipala yi ya ba ritavala. Vaseketeri va tsaka ku tlula mpimo. Hikwalaho ka ntsako, vatlangi va xipanu xa Newville va titwa va ntshunxekile tanihi swinyenyana leswi hahaka empfhukeni. Xipanu xa Newville xi hlurile!

"Ndzi ku byerile," ku vula manana wa yena a ri karhi a n'wi vukarha. "Loko u endla xanchumu u vuyelela ko tala, u va na vuswikoti."

A hi tsaleni

I vamani swimunhuhatwa swa xitori lexi?

Ximunhuhatwankulu	Swimunhuhatwa swin'wana

Hikwalaho ka yini Jacob a lahlerile thawula? Tshaha xivulwa xin'we lexi xi hi byelaka leswaku a nga ha ri na ntshembo.

Tshaha xivulwa xin'we exitorini lexi kombisaka leswaku Jacob u tiyiserile.

TEACHER: Sign Date

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 109 2019/10/21 11:45:46

Hi swihi swin'wana leswi xitori xi hi byelaka swona?

A hi tsaleni

Swivulavulelo leswi swi vula yini?

Swivulavulelo

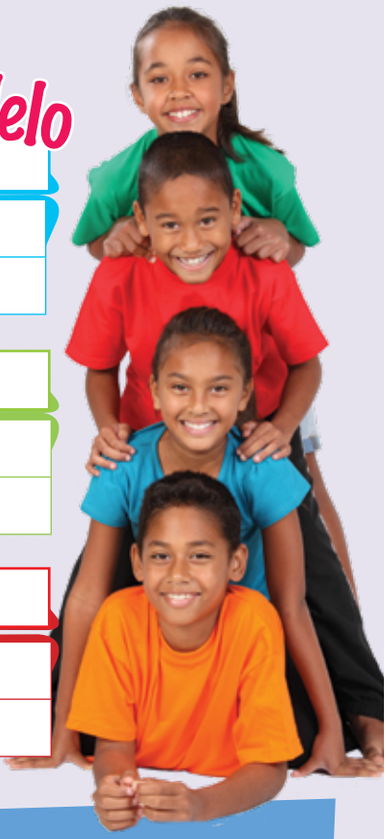

A nga kholwangi tindleve ta yena.

Ku lahlela thawula.

Ku hlangana tinhloko.

Swigaririmi

I swigaririrmi muni?

ku tshunxeka tanihi swinyenyana

Jacob i ngwenya

bolo yi haha

Lava exitorini marito man'wana lama nga na tinhlamuselo leti landzelaka.
Ya tsale eka dikixinari ya wena.

cukumeta		hlalela	

A hi tsaleni

Titeke wonge hi wena Jacob. Tsala eka dayari u katsakanya leswi humeleleke na leswi u titwiseke xiswona. Tirhisa marito ya: Ro sungula ndzi, kutani ndzi, eku heteleleni ndzi.

Eka Dayari

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 110 2019/10/21 11:45:47

Siku:

A hi tsaleni

Sweswi tsala nhlamuselo ya mahanyelo ya Jacob. Bubutsabyongo na vanghana va wena leswaku mi kota ku kuma marito lama hlamuselaka. Tatisani mabumabumeri lama hlamuselaka mahanyelo ya yena.

Tirhisa mabumabumeri ya wena ku kota ku tsala nhlamuselo ya mahanyelo ya ximunhuhatwa. Tsala mpfapfarhuto wa wena eka xiphephana. Kombela munghana wa wena leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena na wena u nga hlela wa yena. Tsala nhlamuselo ya mahanyelo ya ximunhuhatwa hi vukheta eka xivandla lexi nyikiweke.

Khwatihata riendli u tlhela u ba xirhendzevutana eka ripfunariendli.
Kutani tsala swivulwa swi va eka tlhelo ra nandzulo.

Lava mapfunamaendli.

Ndzi ta za ndzi fika exikolweni.
Joseph u tshamela ku hlwela eswitolovetweni swa bolo ya milenge.
Hi phose ku siyiwa hi bazi.
Va ta kala va hlawula Jacob leswaku a raha phenalithi.

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 111 2019/10/21 11:45:48

Kunguhata xitori

- Tirhisa mepe wa miehleketo leswaku wu ku pfuna ku kunguhata matsalele ya wena.
- Tsala mpfapfarhuto.
- Kombela munghana leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena.
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke.
- Kutani xi tsale hi vukheta ebukwini ya wena.

A hi tsaleni

Vulavula na munghana wa wena hi xitori lexi u lavaka ku xi tsala. Kutani tatisa miehleketo ya wena eka pheji leri.

I vamani swimunhuhatwa swa mina?

Xitori xi humelela kwihi?

Nhlokomhaka ya xitori

Ku humelele yini exitorini?

Xitori xi herisa ku yini?

A hi tsaleni

Bula na munghana wa wena hi nkunguhato wa wena. Kutani tsala mpfampfarhuto wa wena exiphephanini. Kombela munghana wa wena leswaku a hlela mpfampfarhuto wa wena. Tsala xitori xa wena eka pheji ro langutana na leri.

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 112 2019/10/21 11:45:52

Siku:

Ku tsala xitori xa mina

Mahetelelo

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 113 2019/10/21 11:45:53

Swi humelele khale

Nkarhi wa sweswi lowu hetisekeke

Swi humelele hi nkarhi lowu nga vuriwangiki kunga si fika wa sweswi.

Nkarhi lowu nga hundza Nkarhi wa sweswi Nkarhi lowu taka

Hi tirhisa nkarhi wa sweswi lowu hetisekeke ku kombisa leswaku xiendlo xi humelerile eka nkarhi lowu nga hundza. Xiendleko xi humelerile khale kasi nkarhi wa ku humelela ka xiendleko a hi wa nkoka.

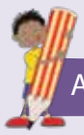

A hi tsaleni

Khwatihata xilandzi lexi kombisaka nkarhi lowu nga hundza.

1.	U vonile muvhi ka khumembirhi.
2.	U tshamile ePolokwane.
3.	Xifundza xa KwaZulu-Natal xi hlaseriwile hi mikhukhula yo tala swinene.
4.	Vanhu va yile en'wetini hi xibamubamu.
5.	U yi hlayile buku?
6.	Ndzi wu vonile muvhi wolowo.
7.	Ndzi vulavurile na yena hi mahanyelo ya yena yo homboloka.
8.	Hi yile eCape Town ko hlayanyana.
9.	Ndzi lahlile buku ya mina.
10.	U hi endzerile ko tala.

Sweswi hetisa ku tsala swivulwa leswi landzelaka eka nkarhi wa sweswi lowu hetisekeke.

U yile ekaya hikuva a fanele ku

U tsutsumerile ekaya hikuva a fanele

Ndzi lahlekeriwile

A hi yile

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 114 2019/10/21 11:45:54

Siku:

Nkarhi lowu nga hundza

A hi tsaleni

Tsala xivumbeko lexi faneleke xa marito lama nga endzeni ka swiangi.

U hi endzerile (endzela) ko tala swinene.

Ndzi _____ (vona) manghilazi ya mina ya dyambu.

U _____ (vona) xifaniso xa muvhi wolowo kanharhu.

U _____ (vuyisa) buku ya mina.

Va _____ (endla) xihoxo xin'we ko hlayanyana.

Va _____ (hlantswa) swibye.

Hi _____ (hlaya) switori swo tala ebukwini leyi.

Hi _____ (heta) ntirhokaya wa hina hinkwawo.

Hi _____ (twa) xitori xa kona tolweni.

U _____ (ya) ePolokwane.

Hetisa swivulwa leswi landzelaka.

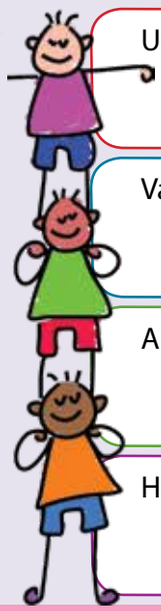

U vuyisile

Va vonile

A hi ri

Hi dyondzile

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 115 2019/10/21 11:45:55

Inthavhiyu na xitlangi xa bolo ya milenge

Hi vahi van'wamintlangu va Vaafrika-Dzonga lava nga na vuswikoti swinene?
Hikwalaho ka yini u ehleketa leswaku va na vuswikoti?
I yini xi endleke leswaku va humelela?
U tiva yini hi mahanyelo ya vona?

U nga si hlaya

- Languta swifaniso na tinhlokomhaka kutani u ringeta ku bvumba leswi xitshuriwa xi vulavulaka hi swona.
- Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u karhi u valanga pheji ku vona leswi u nga ta hlaya hi swona.

Loko u ri karhi u hlaya

- Ringanisa ku bvumba ka wena na leswi u swi hlayeke.
- Loko u nga twisisi xiyenge, tlhela u xi hlaya hi ku nonoka, u xi hlayela ehenhla.

A hi lavisiseni hi xitlangi xa bolo ya milenge lexi humeleleke eka ntirho wa xona

Noko Alice Matlou

Loko vanhu va vulavula hi bolo ya milenge, switlangi leswi va vulaka swona ko tala i vavanuna. Kambe un'wana wa switlangi swo hlawuleka swa bolo ya milenge i wansati: Noko Alice Matlou. Matlou u hlawuriwile ku va nghwazi ya mutlangi wa lembe wa Afrika hi 2009 hi va Nhlangano wa Bolo ya milenge wa Afrika. A a ri Muafrika-Dzonga wo sungula ku amukela sagwati leri.

Hlaya inthavhiyu leyi ya Matlou ku kota ku tiva swin'wana hi yena.

Xana u velekiwile kwihi naswona u tshama kwihi sweswi?
Ndzi velekiwile eMoletji, eGaPhaudi eLimpopo. Ndza ha tshama kona na sweswi.

Xana u sungule rini ku tsakela mintlangu?
Ndzi sungule ku tlanga bolo ya milenge ephurayimari. A ndzi tsakela mintlangu ndzi tlhela ndzi va na vuswikoti eka swa ku tsutsuma na bolo ya milenge. A ndzi tala ku tsutsuma hi rivilo swinene, ngopfungopfu eka 100 wa timitara na 200 wa timitara. Loko ndza ha ri exikolweni a ndzi thamuka kunene ndzi tlhela ndzi seta na tirhekhodi tin'wana. Kutani hi 2000 ndzi sungurile ku tlanga bolo ya milenge ya phurofexinali ndzi tlangela xipanu xa Brazilian Ladies. Hi 2007 ndzi sungurile ku tlangela Banyana Banyana.

Xana u endlisa ku yini leswaku miri wa wena wu tshama wu hanye kahle?
Ndzi endla vutiolori kambirhi hi siku. Ndzi pfuka nimpundzu ndzi ya eku tsutsumeni ku ringana 30 wa timinete. Hi awara ya nharhu nindzhenga ndzi tlhela ndzi endla vutiolori lebyi tekaka nkarhi wo ringana tiawara tinharhu. Lowu i nkarhi wo endla vutiolori bya mayelana no tlanga bolo.

Hi swihi switsundzuxo leswi u nga swi nyikaka vantshwa?
Tirhani swinene eka vutiolori bya n'wina kutani mi ta tlanga bolo hi ku olova.

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 116 2019/10/21 11:45:56

Siku:

A hi tsaleni

Endzhaku ko hlaya atikili na inthavhiyu, hlamula swivutiso leswi landzelaka:
Hi swihi leswi Matlou a nga humelela eka swona?

Xana hi swi tivisa ku yini leswaku Matlou u tinyiketerile eka ntlangu wa bolo ya milenge? Seketela.

Xana ntirho wa yena wa bolo ya milenge wu sungurise ku yini?

A hi endleni

Munghana wa wena a endle wonge hi yena n'wamintlangu. Kutani n'wi inthavhiyuwe ku kumisisa hi leswi a humeleleke eka swona.

- Leswaku u sungule rini ku tsakela swa mintlangu naswona hi mukhuva wihi.
- Leswi a swi fikeleleke eka swa mintlangu.
- Xitsundzuxo lexi a nga na xona eka vantshwa.

A hi tsaleni

Hlawula munhu un'we emugangeni waka n'wina loyi a nga na vuswikoti eka swa mintlangu. Kombela ku n'wi inthavhiyuwa. Eka inthavhiyu ringeta ku kuma tinhlamulo ta swivutiso leswi nga laha hansi. Kutani tsala nhlamuselo ya mahanyelo ya yena ephepheni.

- Vutsongwana bya wena a byi ri njhani? I yini lexi endleke leswaku u tsakela mintlangu?
- Hi swihi swilo swa nkoka leswi u swi fikeleleke?
- Hi xihi xitsundzuxo lexi u nga na xona eka vantshwa va le Afrika-Dzonga?

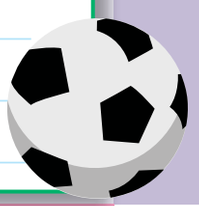

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 117 2019/10/21 11:45:58

Bolo ya milenge hinkwako

A hi vulavuleni

- Hi yihi mintlangu leyi u tsakelaka ku yi tlanga kumbe ku yi hlalela?
- N'wamintlangu loyi u n'wi tsakelaka swinene i mani? Hikwalaho ka yini?
- Hi ku vona ka wena i yini leswi munhu a faneleke ku va na swona leswaku a kota ku va nghwazi ya swa mintlangu?
- Tinghwazi ta Afrika-Dzonga eka bolo ya milenge, ku tsutsuma, ku hlambela na yin'wana mintlangu i vamani?

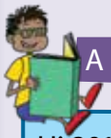

A hi hlayeni

Hi 2010 Afrika-Dzonga ri rhurherile mphikizano wa mintlangu ya Khapu ya Misava ya *FIFA*. Magidigidi ya vahlaleri va endzerile timbala ta mintlangu ta khume ku ya hlalela mintlangu. Swipanu swa bolo ya milenge swo huma emisaveni hinkwayo swi tile haleno ku ta phikizanela Khapu ya Misava.

Ntiyiso lowu u wu tivaka hi thonamente ya bolo ya milenge ya 2010 hi wihi?
Hlaya vuxokoxoko ematafuleni lama nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Tafula ra 1: timbala ta mintlangu ta bolo ya Khapu ya Misava ya 2010

Doroba	Rivala ra mintlangu	Nhlayo ya switulu swa vahlaleri
Cape Town	Green Point	40 000
Bloemfontein	Free State	70 000
Durban	Moses Mabhida	60 000
Johannesburg	Ellis Park	95 000
Johannesburg	Soccer City	40 000
Nelspruit	Mbombela	40 000
Polokwane	Peter Mokaba	40 000
Rustenburg	Royal Bafokeng	45 000
Pretoria	Loftus Versveld	45 000
Port Elizabeth	Nelson Mandela Bay	50 000

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 118 2019/10/21 11:45:59

Siku:

Tafula ra 2: Mimbuyelo wa thonamente ya Khapu ya Misava ya *FIFA* ya 2010				
Mintlangu ya tikotara to hetelela				
Siku	Rivala ra mintlangu	Tiko ra 1	Tiko ra 2	Tigolo
02 Mawuwani 2010	Nelson Mandela Bay/ Port Elizabeth	Netherlands	Brazil	2:1
02 Mawuwani 2010	Johannesburg	Uruguay	Ghana	1:1
03 Mawuwani 2010	Cape Town	Argentina	Germany	0:4
03 Mawuwani 2010	Johannesburg	Paraguay	Spain	0:1
Mintlangu hi nga si hundzela eka yo hetelela				
06 Mawuwani 2010	Cape Town	Uruguay	Netherlands	2:3
07 Mawuwani 2010	Durban	Germany	Spain	0:1
Ntlangu wo hetelela				
11 Mawuwani 2010	Johannesburg Soccer City	Netherlands	Spain	0:1

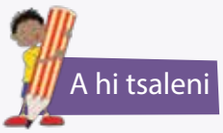

Tirhisa vuxokoxoko lebyi nga eka tafula ra 1 na tafula ra 2 ku hlamula swivutiso leswi landzelaka. Tsala tinhlamulo ta wena eka swivandla leswi nyikiweke.

Hi rihi rivala ra mintlangu lerikulu swinene ku tlula hinkwaswo?	
Xana ku nghena vanhu vangani eka xona?	
Ntlangu wo hetelela wu tlangiwile rini?	
Xana wu tlangeriwe edorobeni rihi?	
Xana wu tlangeriwe erivaleni ra mintlangu rihi?	

Hi wahi matiko lama tlangeke eka ntlangu wa tikotara to hetelela?

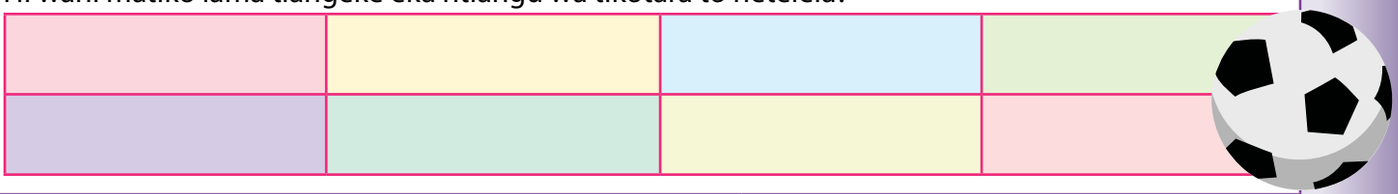

Xana Ghana yi tlangile rini?	
Tiko ra Ghana a ri phikizana na tiko rihi?	
Xana tigolo ti vile tingani loko ku tlanga Ghana?	
Xana Ghana a yi tlangela kwihi?	
Tiko leri hluleke eka ntlangu wo hetelela hi rihi?	
Xana tigolo ta kona ti vile tingani?	

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 119 2019/10/21 11:46:00

Matimu ya bolo ya milenge

A hi hlayeni

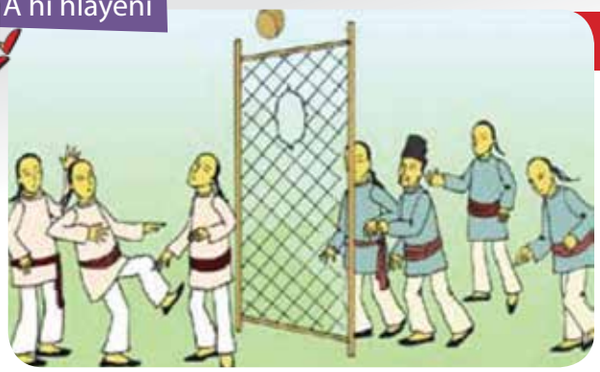

Machayina

Dzana ra malembe lama nga hundza eChayina, kwalomu ka 400 BC, masocha a va tlanga ntlangu lowu a wu vitaniwa "Tsu'Chu", lowu a wu ri kona ku nga si va na ntlangu wa bolo ya milenge. Vatlangi a va rahela bolo leyi a yi cheriwile tinsiva eka nete leyitsongo yo anama ku ringana 40 cm, leyi a yi vambiwile etinhlangeni.

Majapana

Endzhaku ka nkarhi kwalomu ka 600 AD, Japani a yi ri na rixaka ra yona ra ntlangu wa bolo ya milenge. A wu vitaniwa "Kemari". Vatlangi a va vumba xirhendzevutana kutani va rahelana bolo leyi a yi nga faneli ku khumba ehansi. Leswi hi swona leswi hi swi tivaka, mi swi vonisa ku yini?

U nga si hlaya

- Languta swifaniso na tinhlokomhaka kutani u ringeta ku bvumba leswi xitshuriwa xi vulavulaka hi swona.
- Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga pheji ku vona leswi [illegible] hlaya hi swona.

Loko u ri karhi u hlaya

- Ringanisa ku bvumba ka wena na leswi u swi hlayeke.
- Loko u nga twisisi xiyenge, tlhela u xi hlaya hi ku nonoka, u xi hlayela ehenhla.

Magiriki

Magiriki na vona a va ri na rixaka ra vona ra ntlangu wa bolo ya milenge lowu a wu tiveka hi vito ra "Episkyros". A wu katsa ku raha no khoma bolo. A wu tlangiwa hi swipanu swimbirhi leswi a swi nga va na 27 wa vatlangi eka xipanu xin'wana na xin'wana. A wu fana na ntlangu lowu hi wu vitanaka rhagibi namuntlha.

Varhoma

Rixaka ra ntlangu wa bolo ya milenge wa Varhoma a wu vitaniwa "Harpastum". Na wona a wu tlangiwa hi swipanu swimbirhi swa 27 wa vatlangi eka xipanu xin'wana na xin'wana. Vanhu a va tsakela ku tlanga no hlalela ntlangu lowu. Mintshungu ya vanhu a yi famba ku ya hlalela mintlangu ya "Harpastum", leyi a yi tlangeriwa eka miako leyi fanaka na switediyamu leswi hi nga na swona namuntlha.
A ku tlhela ku va nkarhi wa bindzu eka vaxavisi va tipitsa na sipageti lava a va xavisela ntshungu wa vahlaleri lava a va rhandza ku titsakisa.

A hi vulavuleni

- Ntlangu wa bolo ya milenge wu tumbulukile etikweni rihi?
- Hi swi tivisa ku yini ku suka eka pheji ra webe leswaku vanhu a va rhandza ntlangu wa bolo ya milenge?
- Hikwalaho ka yini ntlangu a wu yirisiwile?

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 120 2019/10/21 11:46:01

ENghilandi

ENghilandi, vanhu vo huma etindhawini hinkwato a va hlangana va raha bolo eswitarateni na le timbaleni. Ntlangu wa kona a wu ri wa tihanyi. Vanhu a va susumetana hikwalaho a ku vaviseka vanhu vo tala. Ntlangu a wu nga ri na milawu naswona a swi ri na khombo ku wu tlanga. A va vitana ntlangu lowu "*Shrovetide football*". Madoroba na miganga a swi phikizana eka ntlangu lowu, ku ri na madzanadzana ya vanhu lava tlangaka eka mphikizano lowu a wu teka siku hinkwaro. Bolo a yi raheriwa eswitarateni, ematini, yi hundza emakete, emalwangwini – kun'wana na kun'wana. A ku nga ri na van'watipempe ku yirisa ku va ofisayidi, ku hava tibolo leti hoxiwaka, ku hava tibolo ta khona, ku hava tibolo to rahiwa hi n'watipala, ku hava tibolo leti hoxiwaka ehansi ku tlhela ku nga vi na ndhawu ya vatlangi. A swi hlamarisi leswaku hikwalaho ka yini vanhu vo tala a va tshoveka milenge, mavoko no vaviseka tinhloko!

Bolo ya milenge, ntlangu wo pfumala milawu

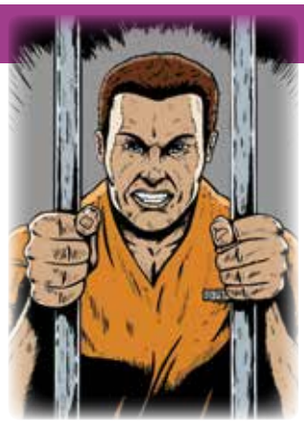

Hi 1314 Hosi Edward wa vumbirhi u lerisile Meyara wa Landani ku yirisa ku tlanga bolo ya milenge edorobeni. Leswi swi vangiwile hikwalaho ka huwa edorobeni na ku vaviseka ka vatlangi. Nkosikazi Elizabeth wo sungula a pfalela vatlangi vhiki rin'we ekhotsweni. Kambe ku hava lexi siveleke ntlangu. Vanhu a va tiveka ekhombyeni ro pfaleriwa ekhotsweni hikwalaho ka ntlangu lowu va wu rhandzaka swinene.

Milawu yo sungula

Milawu yo sungula ya bolo ya milenge yi tivisiwile hi 1815. Xikolo xa Manghezi xo tiveka swinene, xa Kholichi ya Eton, xi tumbuluxile milawu hi xikongomelo xo herisa tihanyi na hasahasa entlangwini lowu. Lama a ya ri masungulo ya leswi ntlangu lowu hi wu tivisaka xiswona namuntlha.

Ku tsakela ka misava hinkwayo

Ku tumbuluxa no tivisa milawu ya ximfumo ku endlile leswaku bolo ya milenge yi tiveka swinene. Ntlangu wu tivekile etikweni hinkwaro ra Nghilandi, ematikweni ya le Yuropa na le misaveni hinkwayo. Thonamente yo sungula ya Khapu ya Misava yi humelele hi 1930. Mphikizano lowu a wu va kona eka 4 wa malembe man'wana na man'wana. Leswi swi kombisa ku tiveka ka ntlangu emisaveni hinkwayo. Namuntlha bolo ya milenge i ntlangu lowu tivekaka swinene emisaveni hinkwayo.

A hi vulavuleni

- Hi yihi milawu leyi hi nga na yona namuntlha yo tiyisisa leswaku vatlangi va hlayisekile erivaleni?
- Vulavula na munghana wa wena hi swiyimo swo hambana swa matimu ya bolo ya milenge. Bulani hi leswi bolo ya milenge yi vulaka swona exikolweni xa n'wina, emindyangwini, eka vaakandhawu na le ka ndhavuko wa n'wina.

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 121 2019/10/21 11:46:03

Ku tsala xitshuriwa xa mahungu

A hi tsaleni

Tsala hi ntlangu (kumbe xihungaso xin'wana na xin'wana) lowu u wu tivaka swinene. U nga tsali hi ntlangu wa bolo.

- Kunguhata xitshuriwa xa wena. Bubutsabyongo hi nhlokomhaka na vanghana va wena mi tlhela mi hetisa mepe wa miehleketo.
- Tsala mpfapfarhuto wo sungula ephepheni. Kombela munghana wa wena ku ku hlelela xona.
- Tsala xitshuriwa xa wena hi vukheta exivandleni lexi nga eka phepha leri nga langutana na leri.

1 I ntlangu kumbe xihungaso xa muxa-ka muni?

2 I vamani varhangeri eka xiyenge lexi?

3 Hi wahi matimu ya ntlangu/xihungaso?

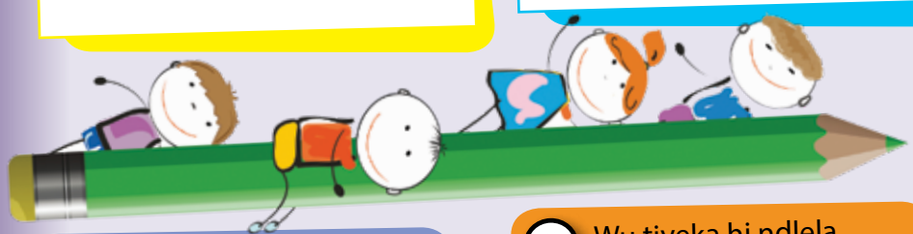

4 Milawu ya ntlangu hi yihi?

5 Wu tiveka hi ndlela yihi?

6 Wu tlangeriwa kwihi?

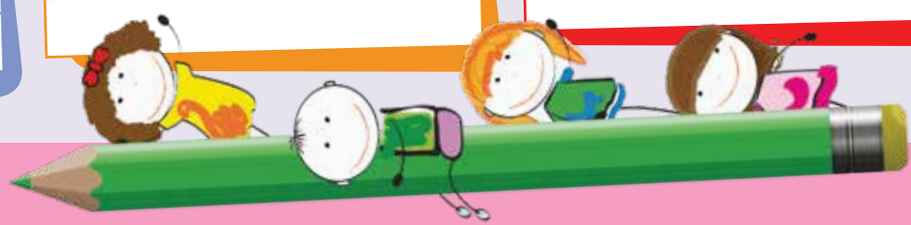

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 122 2019/10/21 11:46:05

Siku:

I ntlangu kumbe xihungaso xa muxaka muni?

I ntlangu kumbe xihungaso xa muxaka muni?	
I vamani varhangeri eka xiyenge lexi?	
Hi wahi matimu ya ntlangu/ xihungaso?	
Milawu ya ntlangu hi yihi?	
Wu tiveka hi ndlela yihi?	
Wu tlangeriwa kwihi?	

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 123 2019/10/21 11:46:06

Ririmi ro bumabumela

Swin'wana hi mabumabumeri

Ribumabumeri i rito leri hlamuselaka riviti kumbe risivi. Mabumabumeri ya ku byela leswi munhu, ndhawu kumbe xanchumu swi nga xiswona. Xikombiso: Mbyana i riviti kambe i mbyana ya njhani? Mbyana leyikulu, ya voya lebyikulu, ya buraweni. Mabumabumeri ya tlhela ya hi byela hi nhlayo. "Ku na vadyondzi va khumenkombo etlilasini ya hina."

Khumenkombo i ribumabumeri (rihlayi).

Ya tlhela ya hlamula xivutiso xa "… swihi?"
Xikombiso:

- **Tinhlampfi leti ti hanyisa ku yini?**
- **Mpfuvu liya yi endla yini?**
- **Tinyarhi letiya ti huma kwihi?**

A hi tsaleni

Tsala ntila ehenhla ka marito lama nga riki mabumabumeri.

kulu	hatlisa	phepha	tsongo
nene	nonoka	vangama	nandziha
tshwuka	tsutsuma	olova	lepula
hi ku hatlisa	ntshwa	kufumela	rihlaza

Tirhisa 5 wa mabumabumeri ku vumba swivulwa.

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 124 2019/10/21 11:46:07

Siku:

A hi tsaleni

Khwatihata ribumabumeri eka xivulwa xin'wana na xin'wana.

Ku ta va na switulu swa wasi na swo tshwuka exitediyamu lexintshwa.
A ku ri na swikhigelo swo olova na minkumba yo kufumela emubedweni.
Mutshila wa ndhuma u pendile swifaniso leswo saseka leswi nga ebukwini ya wena.
Ndzi ya eka vaDudu ku ya vona bayisikiri ya yena leyintshwa.
Jabu wo tlhariha u bakile khekhe ra chokoleti ro nandziha.
I xinyenyana lexitsongo, xa buraweni xo va na huwa.
Tidolofini i titsongo swinene ku tlula tinkavangaheti.
Ximanga lexitsongo, xo rhula, xa mpunga xi hala tafula lerikulu ro vangama ra mapulanga.

Sweswi hlawula mabumabumeri lama u ya khwatihateke eka makhadi lama landzelaka.

Nhlayo	Muhlovo	Ku ringa kumbe ku nuhetela
Rixaka	Sayizi	Mpfumawulo

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 125 2019/10/21 11:46:08

Swi lawula hi maxelo

A hi vulavuleni

- Xana maxelo lawa u ya tsakelaka swinene hi wahi? Hikwalaho ka yini?
- Hikwalaho ka yini swi ri na nkoka ku tiva leswaku maxelo ya ta va njhani eka siku ra mundzuku kumbe vhiki leri taka?
- Xana wa yingisela ta maxelo? Hikwalaho ka yini?
- Xana maxelo ya namuntlha ya njhani?
- Hlamusela maxelo ya laha u tshamaka kona eka tinguva to hambana.
- Xana u nga rhurhela laha ku hisaka swinene kumbe laha ku titimelaka swinene? Hikwalaho ka yini?

Languta mepe wa maxelo kutani u hetisa tafula leri nga laha hansi.

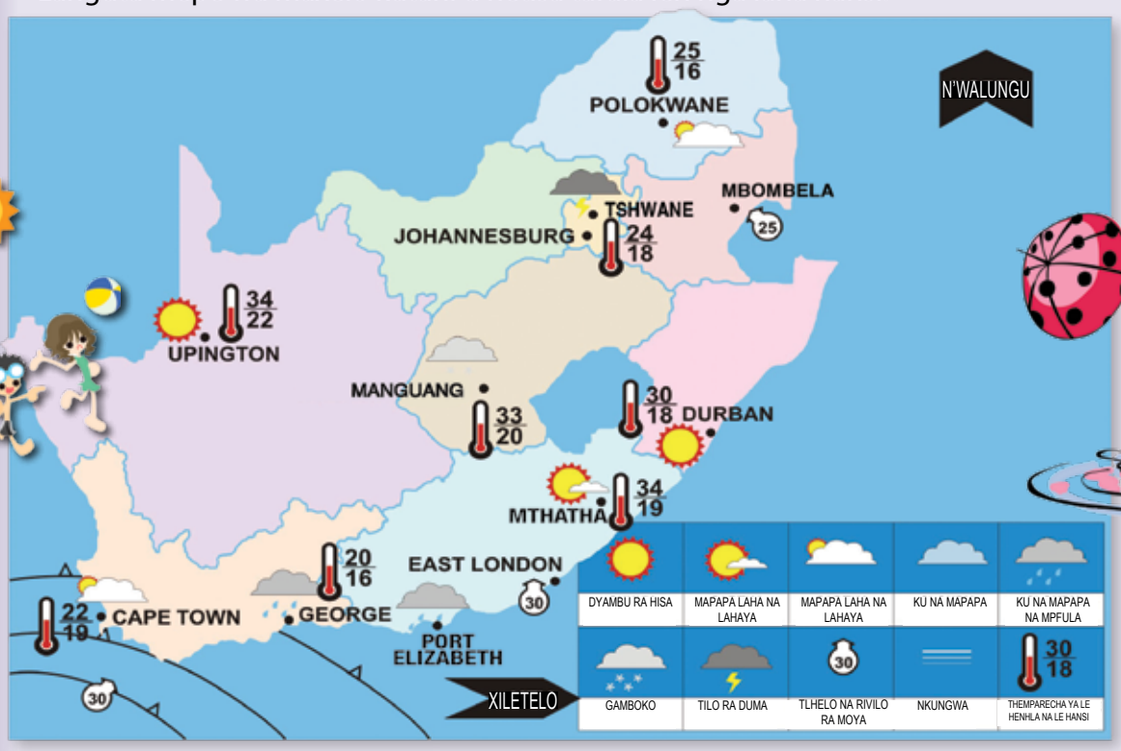

A hi hlayeni

Tsala tshamele ra maxelo na tithemparecha ta madoroba lama landzelaka.

Doroba	Themparecha ya le hansi	Themparecha ya le henhla	Hlamusela tshamele ra maxelo
Polokwane			
Johannesburg			
Bloemfontein			
Durban			
Upington			
Umtata			
George			

Tsala tinhlamulo ta swivutiso leswi landzelaka.

Hi tihi tindhawu timbirhi leti hisaka swinene eAfrika-Dzonga?

Xana mpfula yi na edorobeni rihi?

I doroba rihi leri nga na xirhami?

Boxa doroba rin'we leri nga na mapapa.

Xana themparecha ya le hansi swinene yi le kwihi naswona yi ri yini?

Hi rihi rivilo ra moya na tlhelo ra moya?

Hi kwihi laha u nga langutelaka mpfula leyi naka hi rihati?

Hi rihi doroba leri nga na mapapa laha na lahaya?

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 126 2019/10/21 11:46:11

Siku:

A hi tsaleni

Xiyisisa xifaniso lexi nga laha hansi. Xifaniso lexi xi vitaniwa girafu ya mintila. Lemuka leswaku ntila wun'wana na wun'wana wu na muhlovo wa wona. Xana mintila yi hi byela yini? U ta kuma tinhlamulo etshakwini ra girafu.

Cape Town, Girafu ya tlayimeti ya Afrika-Dzonga (Vutlakuki: 42m)

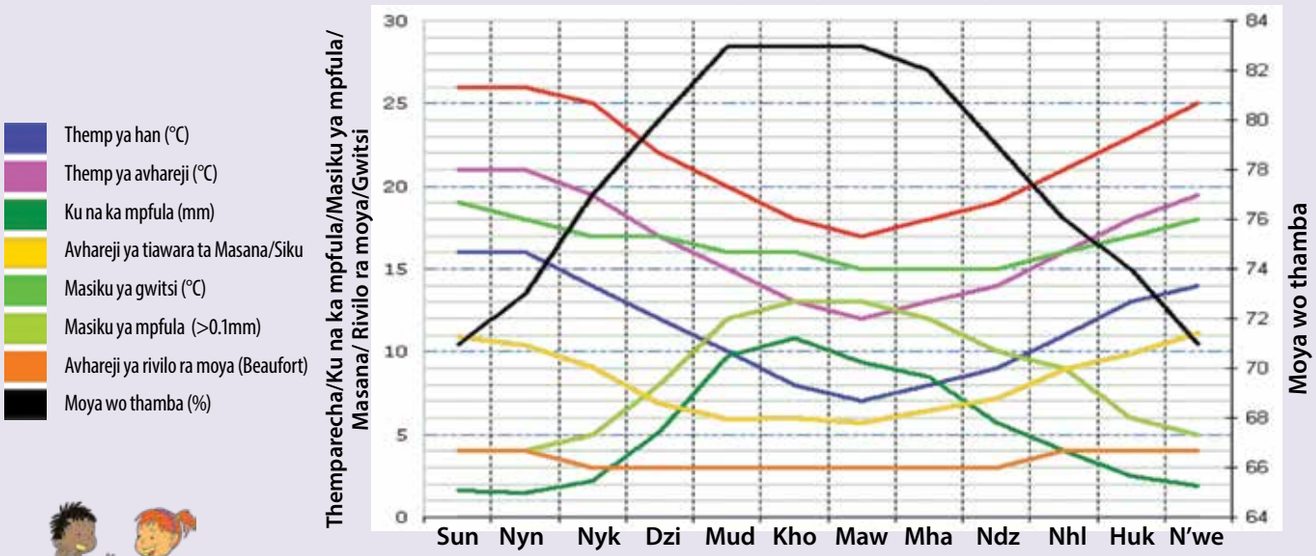

A hi vulavuleni

Etafuleni, tsala mihlovo ya mintila leyi kombisaka leswi landzelaka:

Avhareji ya themparecha		Themparecha ya lwandle	
Avhareji ya nomboro ya tiawara ta masana siku rin'wana na rin'wana		Ku thamba ka moya	
Nhlayo ya masiku ya mpfula.		Rivilo ra moya	

Tirha na munghana. Xiyisisani chati kutani mi hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Themparecha ya le hansi eku heleni ka Ndzati a yi ri yini?

Xana nomboro ya avhareji ya tiawara ta masana eku heleni ka Nyenyankulu a yi ri yihi?

Hi yihi n'hweti leyi ku thambha a ku ri ehenhla swinene?

Hi yihi n'hweti leyi themparecha ya lwandle a yi titimela swinene?

Hi yihi n'hweti leyi a yi ri na themparecha ya le henhlahenhla swinene?

Hi yihi n'hweti leyi mpfula yi neke swinene?

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 127 2019/10/21 11:46:12

Ndzhendzeleko wa mati

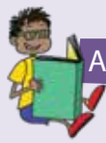

A hi hlayeni

Swilo hinkwaswo leswi hanyaka swi fanele ku kuma mati. Handle ka moya lowu hi wu hefemulaka, mati i nchumu wa nkoka eka swivumbiwa hinkwaswo leswi hanyaka. Handle ka mati, leswi hanyaka a swi nge hanyi. Loko hi nga ri na mati yo tala emimirini ya hina, leswi nga ha tirhisiwiki a swi nga koti ku susiwa. Leswi swi ta khumba swiyenge swo tala swa mimiri ya hina kutani swi hi vangela mavabyi.

Hi fanele ku twisisa ndzhendzeleko wa mati leswaku hi kota ku twisisa laha mati ya humaka kona. Ndzhendzeleko wa mati i mafambelo ya mati lama nga riki na makumu exikarhi ka lwandle, tiko na moya.

Xifaniso lexi nga laha hansi xi hlamusela no kombisa leswi humelelaka eka ndzhendzeleko wa mati.

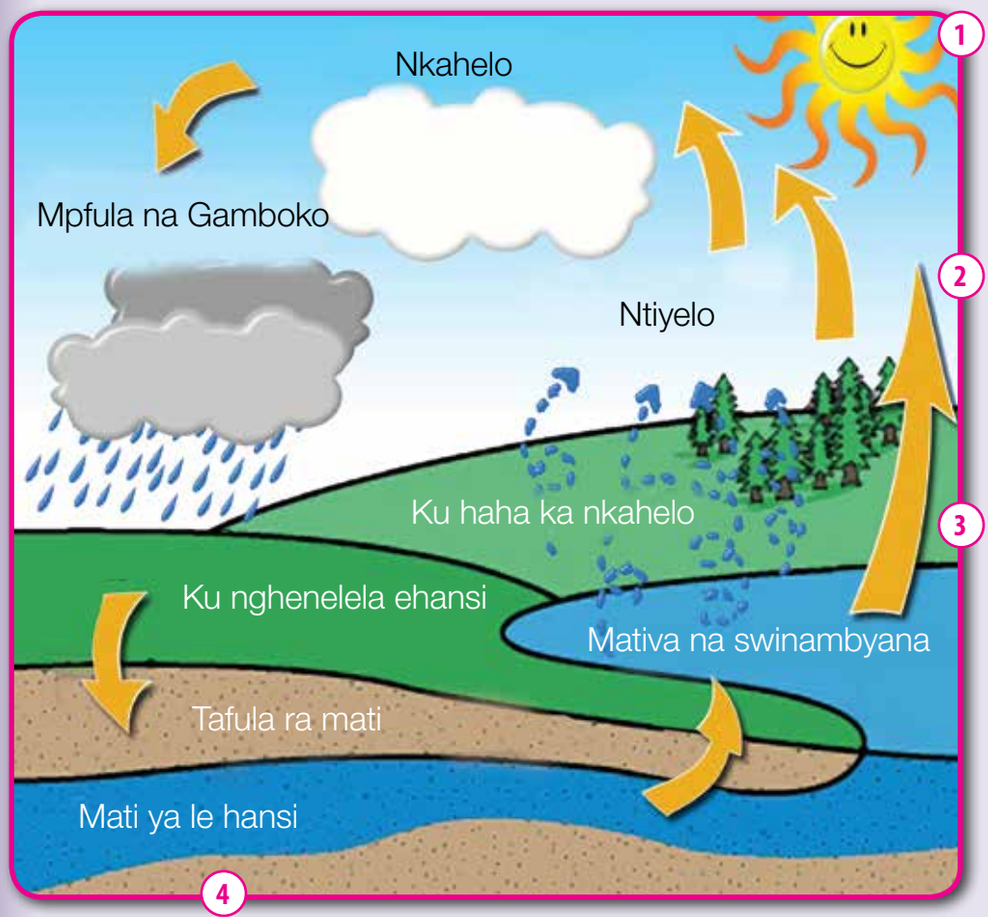

1 **Ku haha ka nkahelo**
Dyambu ri hisa mati emilambyeni kumbe emalwandle kutani ri ma hundzula nkahelo.

2 **Ntiyelo**
Loko nkahelo wu titimela emoyeni, wa khokha wu endla mapapa.

3 **Ku na ka mpfula**
Loko mati yo tala ya khokhile, moya a wa ha swi koti ku ya khoma. Mapapa ya va yo tika kutani mati ya chulukela emisaveni hi xivumbeko xa xihangu, gamboko na mpfula.

4 Loko mati ya fika emisaveni, ya nghena endzeni ka misava kutani ya hundzuka mati ya le hansi ka misava lawa ya tirhisiwaka hi swimilana na swiharhi. Ya nga tlhela ya khulukela emilambyeni, emativeni na le malwandle kutani ndzhendzeleko wa mati wu tlhela wu sungula nakambe.

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 128 2019/10/21 11:46:14

Siku:

A hi vulavuleni

Languta dayigiramu ya ndzhendzeleko wa mati nakambe. Hlamuselanani leswi ndzhendzeleko wa mati wu tirhisaka xiswona. Eka tinhlamuselo ta n'wina, tirhisani marito lama landzelaka: ku haha ka nkahelo, ntiyelo, ku na ka mpfula.

- Tirhisa mepe wa miehleketo leswaku wu ku pfuna ku kunguhata matsalele ya wena.
- Tsala mpfapfarhuto.
- Kombela munghana leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena.
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke.
- Kutani xi tsale hi vukheta ebukwini ya wena.

Dayigiramu yi kombisa ndzhendzeleko (swilo leswi humelelaka hi ndzandzelelano wo karhi).

Tsala xivulwa ku hlamusela leswi humelelaka eka xiyimo xin'wana na xin'wana xa ndzhendzeleko.

- Xiyimo xa 1:

- Xiyimo xa 2:

- Xiyimo xa 3:

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 129 2019/10/21 11:46:16

Tsala xitshuriwa xa mahungu

Eka mavhiki mambirhi lama hundzeke u hlayile tinxaka to hambana ta switshuriwa swa mahungu vuxokoxoko.

Kunguhata ku tsala xitshuriwa xa wena xa mahungu.

U ta fanela ku hlawula nhlokomhaka u tlhela u endla ndzavisiso u tirhisa buku yo yelanisa kumbe inthanete.

Hetisa mepe lowu wa miehleketo ku ku pfuna eka nkunguhato wa wena.

• Tirhisa mepe wa miehleketo leswaku wu ku pfuna ku kunguhata matsalele ya wena. • Tsala mpfapfarhuto. • Kombela munghana leswaku a hlela mpfapfarhuto wa wena. • Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke. • Kutani xi tsale hi vukheta ebukwini ya wena.

Nhlokomhaka ya mina

1 Ku tivisa nhlokomhaka

2 Leswi ndzi swi dyondzeke eka ndzavisiso wa mina

3 Leswi vanhu lava nga na vutivi va vulaka swona hi nhlokomhaka

4 Tidayigiramu kumbe swifaniso leswi ndzi nga swi katsaka

5 Tinhlokomhaka leti ndzi nga ta ti tirhisa

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 130 2019/10/21 11:46:19

Siku:

A hi tsaleni

Tsala nhlokomhaka ya wena ephepheni ro pfapfarhutela. Kombela munghana wa wena leswaku a hlela ntirho wa wena. U fanele ku kambisisa mapeletelo, ku hikahata, nkhuluko na ndzandzelelano. Tiyisisa leswaku u na tinhlokomhaka na leswaku tidayigiramu kumbe tichati ta wena ti hlamusela leswi u swi vulaka.

1

2

3

4

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 131 2019/10/21 11:46:19

Ku na yini ebokisini?

A hi vulavuleni

Xana u pfa u tirhisa xiletelo xa TV? Languta xiletelo lexi xa TV hi vukheta. Byela munghana wa wena leswaku i minongonoko yihi leyi u tsakelaka ku yi languta. Vula leswaku yi le ka tichanele tihi na minkarhi leyi yi kumekaka hi yona.

Chanele ya SABC 1		Chanele ya SABC 2		Chanele ya SABC 3		Chanele ya Magic World	
17:00	Captain Planet (Kids)	17:00	Dragon Ball (Kids)	17:30	Oprah Winfrey	06:00	Channel O
17:28	Listen for a moment	17:30	News	18:30	Isidingo	12:00	Infomercials
17:30	News headlines	18:00	Takalani Sesame (Kids)	19:00	News@7	13:00	Koowee (Kids)
18:00	The Bold and the Beautiful	18:30	7de Laan	19:30	School channel	18:00	Channel O
10:30	Sporting highlights	19:00	News	20:29	News in 60 seconds	19:00	Studio Music
19:00	Main news	10:30	Pasella	20:30	Prison Break	20:00	A Brother with Perfect Timing
20:00	Weather in brief	20:30	Sport update	21:15	Weather for the week	20:30	Will it rain or shine?

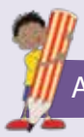

A hi tsaleni

Sweswi hlaya xiletelo xa TV hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

U ta languta Takalani Sesame hi nkarhi muni?	
Hi yihi minongoko ya mintlangu?	
Hi yihi minongonoko leyi ku tiselaka mahungu hi minete?	
U fanele ku nyika xiviko xa mahungu etlilasini. I minongonoko yihi leyi nga ta ku nyika vuxokoxoko lebyi u faneleke ku byi tirhisa ku endla leswi?	
Hi yihi minongonoko leyi nga ta ku nyika vuxokoxoko hi ta maxelo?	

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 132 2019/10/21 11:46:20

Siku:

Tikambisise

Ndzi kota ku	😃	😟
hlaya xitori		
bvumba xitori ku ya hi swifaniso na tinhlokomhaka		
hlamula swivutiso swa xikambelantwiso		
boxa ximunhuhatwankulu exitorini		
tirhisa mahlamuseri ku hlamusela ximunhuhatwa		
tsala nhlamuselo ya ximunhuhatwa lexi hanyaka		
kunguhata no tsala xitori lexi nga na swimunhuhatwa leswi khorwisaka		
nyika tinhlamuselo ta swirhangi na swilandzi		
boxa swivulavulelo na swigaririmi leswi kumekaka exitorini		
tsala eka dayari ndzi komisa xitori		
tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori ndzi tshikelela swimunhuhatwa, mbangu na kungu		
hlela xitori xa mina na xa munghana wa mina		
tsala xitori lexi hleriweke		
tirhisa nkarhi wa sweswi		
boxa maendli eswivulweni		
vumba swivulwa leswi nga eka nkarhi wa sweswi lowu hetisekeke		
boxa no tirhisa mapfunamaendli		
boxa mahlamuseri/mahlawuri		
tirhisa mahlamuseri ku vumba swivulwa		
hlaya xitshuriwa xa mahungu		
tsala xitshuriwa xa mahungu		
bvumba xitshuriwa hi ku tirhisa swifaniso na matirhiselo ra ririmi eka mbangu		
hlaya tafula ra ligi ya bolo ya milenge		
hlamula swivutiso swo huma eka switshuriwa na matafula ya tigirafu		
kunguhata ku tsala xitshuriwa xa mahungu		
tsala xitshuriwa xa mahungu hi ndzandzelelano lowu faneleke		
tirhisa ririmi ro bumabumela		
hlamusela tidayigiramu no tsala mayelana na tona		
hlaya xiletelo xa TV no hlamula swivutiso swo huma eka xona		

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 133 2019/10/21 11:46:26

XIT HL Gr6 B1 TH4.indd 134 2019/10/21 11:46:26